

D 2643

D O R R E C

4/5

1975

Sklepni boji JA, zmaga nad fašizmom in osvoboditev Slovenije
Osvobodilna vojna — prelomnica narodne zgodovine

BOREC 5/4-75 ★ XXVII

Revija za zgodovino NOB in ohranjevanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič, dr. Miro Stiplovšek, France Sušteršič in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Šinkovec

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Miklošičeva 28/I

Poštni predal 203, telefon: n. c. 320-476, interna: 34

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vsebina

- 193 **Oton Župančič:** Osvoboditeljem, pesem
- 195 Sklepni boji JA, zmaga nad fašizmom in osvoboditev Slovenije
Osvobodilna vojna — prelomnica narodne zgodovine
- 293 **Fran Albreht:** Francetu Prešernu, pesem

Slika na ovitku: Ljubljana v svoji zgodovini še ni doživela tako radostnega dne, kakor je bil 9. maj 1945, dan osvoboditve. Iz mesta so zbežali okupatorji in narodni izdajalci, po mestu pa je zavalovila ena sama pesem v čast osvoboditeljem

Revija »Borec« je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza-Tita odlikovana ob petindvajsetletnici izhajanja z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Miklošičeva 28/I, telefon: n. c. 320-476, interna: 12, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celoletna naročnina znaša 80 dinarjev, polletna 40 dinarjev. Posamezna številka 8 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Oton Župančič

Osvoboditeljem

*Slišali smo, da na iskrem belcu jaha,
da konja in jezdeca jadrna nese perot,
in kadar nasprotnik se najbolj z zmagami baha,
zahteva skoz vrste njegove svobodno pot.*

*Deželo svoje si Nemci in Talijani,
razudijo zemljo kakor pobitega vola;
on stoji na Možaklji, in z njim njegovi zbrani,
ni puške ga strah ne prokletega v Bégunjah kola.*

*Goré odpro mu svoje zelene hrame,
on brani pred tujcem njih hoj šumečo rast,
zaseka prehode, preplavi premógove jame,
za razbojnika krščen čuva narodu last.*

*O brezupno dolgo deževje v jesenski žalostni čas!
In v mesečini po snegu begotni sledovi!
Lisičji lajež in škripajoči mraz,
da pod srhko osrèženo dlako tresó se volkovi!*

*O naši sinovi in bratje in očetje!
»Kaj boš, razcapani ušivec z životom pretrganim, bos!«
kanalja kriči. On izpelje jih v mladoletje,
njegova vera vsem zoprnostim je kos.*

*Zavzame otoke, primorje, Trst in Gorico,
čvrstó mejnike stare v tla zagozdi,
v Ljubljano prinese na zlati vagi pravico,
zasopel še, nespočít na sever odhiti.*

*Razločene brate v eni meji strne,
svobodo zavrženo vnovič ustoliči,
pred nami preprogo bodočnosti razgrne:
planine sijó, razgibani v soncu rajajo griči,*

*med rádostno delo ubrano se petje oglašá,
iz podrtin domovi rasto med gostimi vrtni,
plavži bučé, živine tare se paša,
pšenica kozolce šibi, kot mački so grozdi na trtni.*

*Glavé so se dvignile, jasno je slehernó lice,
s krvniki ogabnimi boj izbojevan,
na stežaj odpirajo se zatohle temnice,
vesel sprevod se snuje v jutrišnji dan.*

*Zdaj pa prelij se mi pesem v rahel, prerahel dih,
čez gomile zaplavaj, da komaj zgane se travica pomladanja,
in s tiho solzó oróši spomin vseh njih,
ki duša pod tiho rušo v svobódo jim sanja.*

Sklepni boji JA, zmaga nad fašizmom in osvoboditev Slovenije — Osvobodilna vojna, prelomnica narodne zgodovine

Razen uvoda, ki je le povzetek prejšnjih poglavij, je pričujoči prispevek del besedila monografije, ki jo pripravlja skupina sodelavcev Vojaškega zgodovinskega inštituta v Ljubljani v sodelovanju z Inštitutom za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani in z drugimi sodelavci pod naslovom »NARODNOOSVOBODILNA VOJNA NA SLOVENSKEM 1941—1945«.

Ko je uredniški odbor, ki ga sestavljajo predsednik Bogdan Osolnik ter člani Boris Čižmek, dr. Tone Ferenc, Ivan Ferlež, Albert Jakopič, Zdravko Klanjšček, dr. Metod Mikuž, Jože Novak, Lidija Sentjunc, Rado Pehaček, dr. Julij Titl in Fabijan Trgo, ugotovil, da monografije ne bo moč dati v javnost pred koncem leta 1975, je sklenil, da se bo pridružil slavu ob trideseti obletnici osvoboditve naše domovine s tem, da bo v reviji »Borec« objavil njen sklepni del.

V pripravi besedila monografije, ki bo izšla pri »Partizanski knjigi«, je sodelovalo več avtorjev. Pričujoči sklepni del, ki obsega oris zaključnih operacij in podaja kratek povzetek o narodnoosvobodilni vojni kot prelomnici v slovenski narodni zgodovini, sta napisala dva avtorja: univ. prof. dr. Metod Mikuž poglavje o prvi slovenski vladi, drugo besedilo pa sodelavec Vojaškega zgodovinskega inštituta polkovnik Zdravko Klanjšček, ki je tudi odgovorni urednik in redaktor monografije.

Uredniški odbor je določil posebno skupino, ki je to besedilo pregledala. V njej so bili razen obeh avtorjev še dr. Tone Ferenc, Albert Jakopič-Kajtimir, prof. Ivan Križnar, dr. Miroslav Stiplovšek in dr. Milan Ževart, ki so ga s svojimi strokovnimi opombami v marsičem izboljšali.

Prošnji, da preberejo besedilo, so se odzvali tudi Mitja Ribičič, Sergej Kraigher in Lidija Sentjunc, med pripravo besedila pa so rokopis brali še Jože Borštnar, Franjo Rustja-Čanči, Peter Stante-Skala in Miroslav Stepančič.

Vsem se za koristne pripombe in nasvete, ki so prispevali k izboljšanju besedila in k temeljitejšemu orisu dogodkov, najlepše zahvaljujemo.

Prispevek je jezikovno pregledal dr. Rado Bordon.

Ker bo objavljeno besedilo sestavni del monografije »Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945«, ki jo bo slovenska javnost dobila na vpogled, kot upamo, konec tega leta, prosimo vse, ki bi morda ugotovili kak spodrsrljaj ali pa želeli, da bi se besedilo v čem izboljšalo, naj sporočijo svoje pripombe. To lahko store prek uredništva revije »Borec« ali pa neposredno skupini Vojaškega zgodovinskega inštituta pri Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1.

Že od sredine decembra 1944 se je narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem razvijala tako, da lahko govorimo o njenem sklepnem obdobju. Slovenija je namreč že postajala neposredno zaledje glavnih bojišč v Evropi. Okupator je že od začetka jeseni pospešeno gradil utrjene črte, na katerih se je nameraval upirati, ko se bo glavnina njegovih čet umaknila v Slovenijo. Hkrati pa je s silami, ki so številčno naraščale, skušal to zaledje očistiti ali pa enote NOV vsaj potisniti od prometnih poti v gorske predele in v gozdove.

Na Primorskem, Gorenjskem in Štajerskem so se druga za drugo vrstile hude sovražnikove ofenzive, na Dolenjskem in Notranjskem pa so nemške in domobranske čete sistematično postavljale nove postojanke na prometni zvezi Ljubljana—Novo mesto—Brežice. Z ofenzivnimi posegi v obliki velikih klešč z izhodiščem v Velikih Laščah in s krakoma, ki naj bi se sklenila v dolini Krke, so vedno bolj obvladovale Suho krajino in narodnoosvobodilne enote potiskale na obronke Kočevskega Roga. Ker je NOV želela ohraniti Belo krajino kot izhodišče za ofenzivne operacije ob sklepnih bojih in kot osredno bazo narodnoosvobodilnega boja, se je na pobočjih Gorjancev, južno od Novega mesta, ob Krki in čez Suho krajino proti Kočevju, oblikovala prava fronta.

Enote pod poveljstvom glavnega štaba NOV in PO Slovenije (dne 1. marca preimenovanega v glavni štab JA za Slovenijo) so v teh bojih kljub hudemu sovražnikovemu pritisku ohranile izhodiščne položaje za končni obračun s sovražnikom in tudi svojo živo silo. Tako je NOV Slovenije, s tem ko je ostala bojno sposobna oborožena moč na slovenskem ozemlju, bila hkrati tudi pripravljena, da opravi strateško pomembno nalogo močnega sprednjega odreda frontalno prodirajočih jugoslovanskih armad.

Medtem ko se bojna črta v Sremu še vedno ni premaknila, ker so jo nemške divizije odločno branile, dokler se ne bodo mogle umakniti enote iz območja Sarajeva in doline Bosne, je 4. armada JA v zmagovitem pohodu vzdolž jadranske obale osvobajala Dalmacijo in Hrvatsko primorje. Po osvoboditvi Moštara se je usmerila proti Liki in v ofenzivi, ki se je začela 20. marca in končala 5. aprila, popolnoma razbila 15. gorski armadni korpus (373. in 392. hrvaška legionarska ter 10. in 11. ustaška divizija). Pri tem so ji pomagale enote 11. in 4. korpusa JA, ki so sovražnika napadale v njegovem zaledju. Hkrati je JA ob sodelovanju mornarice osvobodila severno Primorje z otokoma Rab in Pag, ostanki sovražnikovih čet pa so se umaknili proti Karlovcu in Reki. Tako se je svobodno ozemlje v Liki povežalo s svobodnim ozemljem v Gorskem kotaru in Beli krajini.

Na Madžarskem, severno in južno od Blatnega jezera, na jugoslovanskem bojišču pa ob Dravi, so nemške čete 6. marca sprožile ofenzivo, ki je imela za cilj doseči Donavo in onemogočiti prodor Rdeče armade proti osrčju Avstrije. Do 20. marca je Rdeča armada to ofenzivo zaustavila in jo razbila, nato pa prešla v protiofenzivo. V začetku aprila je osvobodila Bratislavo. Ko so 29. marca krenile v ofenzivo še enote Rdeče armade južno od Blatnega jezera, so tudi te začele naglo prodirati proti Avstriji.

Do 9. aprila, ko se je začela splošna ofenziva angloameriških čet, se na italijanskem bojišču niso dogodile kakšne bistvene spremembe, ki bi vplivale na položaj v Sloveniji.

Štab 9. korpusa je po končani sovražnikovi ofenzivi »Rübezahl« ugotavljal, da ni dosegla svojega namena. Že 10. marca so enote 31. divizije v naskoku zavzele novo domobransko postojanko Sv. Križ v Kališah nad Selško dolino, ker je korpusu zapirala dovozne poti za živež iz doline, obe diviziji 9. korpusa pa sta 16. marca začeli uspešno napadati nove okupatorjeve postojanke na robu Trnovske planote.

Pod pritiskom NOV so se morale sovražnikove posadke umakniti iz Lokovca, Čepovana, Lazne, Lokvi, s Predmeje in Otlice.

Toda že 19. marca so združene okupatorsko-kvislinške enote ob sodelovanju obeh operativnih štabov za boj proti partizanom v operacijski coni Jadransko primorje in v 18. vojnem okrožju začele novo, še hujšo ofenzivo. Sovražnik je zbral močne sile, ki so v operaciji, imenovani »Frühlingsangang« (začetek pomladi), obkolile in prečesale Gorenjsko zahodno od Save in Cerkljansko, v drugem delu, imenovanem »Winterende« (konec zime), pa še Banjško planoto, Čepovansko dolino, Šentviško planoto, Šebrelje in Trnovski gozd. Prvega dela ofenzive se je udeležilo okoli 15 000 mož, drugega pa okoli 23 000. Ker so nekatere enote sodelovale v obeh operacijah, kaže, da je bilo angažiranih skupaj okoli 30 000 vojakov, zbranih iz vse Slovenije in vzhodnega dela Italije. To je bila pisana družina vsakovrstnih sovražnikovih čet iz najrazličnejših narodov, od Nemcev in Avstrijcev do slovenskih domobrancev, nedicevcev in četnikov ter Italijanov, Čerkezov, Kozakov in drugih, celo Špancev in Grkov.

V prvem delu ofenzive se je štab korpusa z nekaterimi enotami v poslednjem trenutku izmuznil iz obroča s Cerkljanskega proti Čepovanu. V obroču pa so ostale 19. SNOUB »Srečka Kosovela«, 20. udarna tržaška brigada, 158. italijanska brigada »Antonio Gramsci«, Skofjeloški odred, inženirsko-tehnični bataljon 31. divizije, gorenjsko vojaško področje s komandami mest, zaščitni bataljon oblastnega komiteja KPS za Gorenjsko ter osebje številnih političnih, kulturnih in oblastvenih ustanov in organov iz okolice Cerknega, ki je bilo središče osvobojenega ozemlja na Primorskem. Skupaj je bilo okoli 2500 borcev in bork, od teh komaj polovica oboroženih.

Najprej so se v noči na 23. marec skušali v dolgi koloni umakniti s Črnega vrha nad Novaki na Ratitovec, vendar pri tem niso uspeli, ker so nemške čete že začele sklepati obroč po dolini Zadnje Sore. Kolona se je vrnila v izhodišče. Naslednjo noč se je prevelika skupina razdelila v dva dela. Prvi je krenil proti Blegošu, drugi pa proti Poreznu. V noči na 24. marec je prvi del vzhodno od Blegoša pri Mladem vrhu padel v zasede nemških policijskih enot, ki so prejšnjega dne preiskovale hribovje med obema Sorama. Partizanske enote so se v nočnih spopadih dokaj razbile, le Tržaška brigada se je po boju uspešno prebila skozi Selško dolino na Jelovico in v Bohinj, čeprav je prav tako imela precéj razpršenih.

Drugi del enot, kakih tisoč borcev in bork, je tisto noč odšel po grebenu nad doseženimi sovražnikovimi položaji na Porezen (trig. 1622) in bližnji Kup (kota 1541), kjer so nameravali predaniti. Toda neki oddelek 13. SS policijskega polka, ki se je po slabo zavarovani smeri in v gosti megli povzpel na vrh Porezna, je zjutraj presenetil na smrt utrujene in premražene borce. Nesreča je hotela, da ni bilo moč rešiti tistih, ki so iskali zavetje v enem od podzemeljskih hodnikov bivših italijanskih obmejnih utrd. Sovražnik je ujel 145 borcev, v boju jih je padlo 32, ranjenih pa je bilo 36. Esesovci so nad ujetniki zagrešili strahoten zločin. Po doslej zbranih podatkih so istega dne postrelili 39 ujetnikov, naslednjega dne pa še 106 na območju Jesenica—Orehok—Ravne zahodno od Cerknega. Sovražnik k sreči ni imel sil, s katerimi bi tesno obkolil branilce na Kupu. Umaknili so se v Bohinj in na Jelovico, precéj pa je bilo tudi pogrešanih.

V drugem delu ofenzive (»Winterende«) so sovražnikove čete potiskale glavnino 9. korpusa proti Mrzli rupi, Predmeji in Otlici, dokler se ni znašla v zelo ozkem obroču, ki je imel premer komaj kakih šest kilometrov. Med srditimi boji je ključna obrambna točka Sinji vrh v bližini Cola nekajkrat prehajala iz rok v roke, na položaje pa so morali prav vsi, razen najnujnejšega štabnega osebja.

Štab korpusa se je odločil za preboj šele tedaj, ko je začutil, da je sovražnik že pritegnil v bližino bojišča tudi tiste enote, ki so bile prej na območjih, kamor naj bi se enote prebijale. Končno so se v noči na 1. april, ko je bil res že skrajni čas, obroč pa se je še nevarneje zmanjšal, branilci prebili iz obkolitve v treh kolonah: 31. divizija proti Pivki, italijanska divizija »Garibaldi Natisone« čez Trnovski gozd na Banjško planoto in 30. divizija proti Vojskemu. Prvi dve koloni sta se iz obroča prebili brez težav, tretja, namenjena čez Vojsko na Cerkljansko, v kateri je bil tudi štab korpusa, pa je v bližini Ogalc na Vojskarski planoti padla v globinsko razporejene sovražnikove zasede. Kljub presenečenju so se enote znašle, zavzele dominantne točke in organizirale obrambo, z nočjo pa se čez Dolenjo Trebušo umaknile na šentviško planoto oziroma v Trnovski gozd.

V obeh delih ofenzive, ki se je končala 6. aprila, je 9. korpus izgubil okoli 1500 do 2000 borcev. Največ je bilo pogrešanih, ki so se kasneje vrnili, ali pa so se pridružili enotam v bližini svojega kraja. Število borcev v brigadah se je precéj zmanjšalo.

Med omenjenimi dogodki je sovražnik od 24. marca prečesal tudi Kras, od 4. aprila Brkine, od 7. aprila pa Brda in vzhodni del Beneške Slovenije prav tako z namenom, da bi očistil svoje zaledje in uničeval organizacijo osvobodilnega gibanja.

Preteklo obdobje je bilo med najtežjimi v Slovenskem primorju. Čeprav so bile čete NOV vso vojno pravzaprav obkoljene, je okupatorju uspelo le v tem obdobju stisniti glavnino osvobodilnih čet Slovenskega primorja v ozek taktični obroč. Pod težo pritiska združenih okupatorjevih čet, ki so jih sestavljali okoreli nacisti iz vse Evrope, je bila v nevarnosti glavna oborožena moč Slovenskega primorja in s tem tudi dosežki narodnoosvobodilnih naporov njegovega že desetletja trpečega ljudstva.

Med temi boji, ko je glavni štab JA za Slovenijo že razmišljal, ali se bo del 9. korpusa morebiti moral umakniti na Notranjsko, sta 15. in 18. divizija 7. korpusa uspešno branili obrambno črto od Gorjancev do Suhe krajine. Brigade so se vkopale v zemljo, si naredile strojnična gnezda in položile protipehotne mine. Izvajale so elastično aktivno obrambo ter v bojih, ki so imeli že pozicijski značaj, pokazale izredno vzdržljivost, vztrajnost in bojno zagrizenost. Močnejši sovražnikovi sunki so bili od 10. do 14. marca na odseku Lašče nad Dvorom do Gradenca in na odseku Prevole—Hinje. Brigade so vzdržale šovražnikov pritisk. Napad na novo postojanko v Kalu pri Ambrusu 27. marca ni bil uspešen, zato pa je 8. brigada, ki je bila v Beli krajini, istega dne zavzela ustaško postojanko v Gornjem Pokuplju na so-točju Kolpe in Dobre severno od Karlovca.

Tudi brigade 7. korpusa, ki ni mogel od nikoder dobiti popolnitve, so številčno oslabele. Štele so le od tristo do štiristo mož.

Na Štajerskem, kjer so se hude sovražnikove ofenzive vrstile že od jeseni, si je 4. operativna cona prizadevala, da bi izpolnila ukaz vrhovnega štaba NOVJ, naj se vseh pet brigad 4. operativne cone premakne čez Savo na Dolenjsko. Spričo približevanja sovjetsko-nemške fronte je vrhovni štab namreč menil, da tako velika cnota ne bo mogla obstati na Štajerskem, preko katerega se bodo kolone umikajoče se nemške skupine armad »E« valile z Balkana, hkrati pa je bila moč obeh slovenskih korpusov že zelo oslabljena.

Poskusi 14. divizije, da bi prekoračila deročo Savo, so se drug za drugim izjalovili, bodisi zaradi slabe opremljenosti, bodisi zaradi sovražnikove aktivnosti. V začetku marca so sklenili, da brigade ne bodo šle čez Savo vse hkrati, temveč v skupinah. Zato sta 2. SNOUB »Ljube Šercerja« in 13. SNOUB »Mirka Bračiča«, ki sta bili v drugi skupini, krenili 3. marca čez Mozirske planine proti Pohorju.

Toda 9. marca sta ju dva polka 14. SS prostovoljske divizije »Galizien« napadla ter ju potisnila na Medvedjak (kota 1566) in Ostri vrh (1579) v Golteh. Po hudih bojih v snegu in mrazu sta se brigadi šele 12. marca prevrgli sovražniku za hrbet in krenili proti severu na območje Zavodnje—Razbor nad Šoštanjem.

Esesovska divizija je nato nadaljevala ofenzivo proti Tuhinjski dolini ter obkolila 6. SNOUB »Slavka Šlandra« in 11. SNOB »Miloša Zidanška« na Menini planini. Brigadi, ki sta že prej številčno oslabei, pa sta se v noči na 16. marec po strmih drčah in žlebinah le prebili iz obroča in se premaknili na Moravško.

Čez tri dni so 1., 6. in 11. brigada poskušale drugič priti čez Savo, toda deroča reka je čolne odnašala. Uspel ni niti tretji in ne četrti poskus, ki je bil v noči na 2. april, ko so si prizadevale priti čez reko z lesenimi čolni, kakršne uporabljajo domačini.

Ker je medtem nekaj sovražnikovih enot odšlo s Štajerskega, po 27. marcu pa precēj okupatorjevih čet na fronto ob Muri, je generalštab odobril predlog, naj 14. udarna divizija ostane na Štajerskem.

Med boji osnovnih enot 7. in 9. korpusa ter 4. operativne cone so partizanski odredi, v Slovenskem primorju pa 4. bataljon Bazoviške brigade in bataljoni operativnega štaba za zahodno Primorsko delovali na svojih stalnih območjih, le Dolenjski odred se je udeležil bojev v Suhi krajini, kjer je imel pravzaprav brigadno vlogo. Odredne enote so rušile zlasti prometne zveze in so obenem z enotami Narodne obrambe in z Narodno zaščito, včasih pa tudi z moštvom kurirskih postaj, napadale manjše sovražnikove oddelke. Razporejene so bile od Koroške do Kozjanskega in zahodnih narodnostnih mejá. V Prekmurju je bila Prekmurska četa, v Trstu pa Komanda mesta Trst; ta je pripravila številne bataljone, ki so se čedalje bolj krepili in oboroževali ter delali tudi akcije v mestu.

Seveda so morali tudi odredi premagovati v tem obdobju, tik pred začetkom zaključnih operacij hud sovražnikov pritisk. Pogosto so se premeščali in manevrirali, toda ostali so na svojih območjih in so čedalje bolj razvijali bojno aktivnost. Najhujši udarec pa je gotovo doživel bataljon Kozjanskega odreda, ki je taboril južno od Celja, na območju Svetina—Resevna. Dne 18. marca so ga sovražnikove čete zavoljo izdajstva presenetile, v neki globeli v bližini Svetine tesno obkolile in ga potem skoro uničile. Po ne povsem preverjenih podatkih je skupaj s kurirji kurirske postaje padlo 116 borcev in starešin. Le tretjina bataljonovega moštva se je v junaškem boju z jurišem prebila iz obroča.

Konec zime in začetek pomladi 1945, poslednjega leta dolge narodnoosvobodilne vojne slovenskega in drugih jugoslovanskih narodov, sta bila med najhujšimi preizkušnjami narodnoosvobodilnih enot v Sloveniji. Sovražnik, ki je po presoji in podatkih, ki jih je zbral obveščevalni oddelek glavnega štaba JA za Slovenijo, imel na slovenskem ozemlju 135 000 mož, je z močnimi in številnimi posadkami, ki so bile v utrjenih naseljih, nadzoroval doline in prometne zveze, s krepkimi operativnimi skupinami enot pa obkoljeval in česal območja, skušal partizanske enote obkoliti in uničiti, oziroma vsaj potisniti stran od prometnih poti. Na ozemlju 9. korpusa in 4. operativne cone, kjer je bil ta pritisk najhujši, je uspel zadati hude in boleče izgube, toda nikjer ni mogel uničiti osnovnih enot narodnoosvobodilne vojske, oziroma jih ni mogel prisiliti, da bi zapustile določena jim območja, ki so bila hkrati izhodišča za končni obračun s sovražnikom med bližajočimi se skupnimi operacijami za osvoboditev domovine.

Enote pod poveljstvom glavnega štaba JA za Slovenijo so po pregledniku z dne 6. aprila 1945 šteje (brez Narodne obrambe) 36 490 borcev in starešin, od tega v operativnem delu na mestu 19 270, v zalednih enotah in ustanovah pa 11 154, ali

skupaj 30 424. Občutno pa se je zmanjšala številčnost osnovnih taktičnih enot, ki so nosile najtežje breme bojnih naporov. To so bile prekaljene vojaške formacije s sposobnimi in izkušenimi kadri in štabi ter močno oborožitvijo. Enote JA v Sloveniji so imele 1622 lahkih in 218 težkih strojnic ter 3911 brzostrelk. Vsak peti ali šesti borec je imel avtomatično orožje.

Na končni obračun so se pripravljali tudi organi ljudske oblasti in osvobodilnega gibanja. V vseh pokrajinah Slovenije so centralni komite KPS, izvršni odbor Osvobodilne fronte oziroma predsedstvo Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta (SNOS) hkrati s pokrajinskimi vodstvi organizirali posvetovanja z aktivisti okrožnih in okrajnih komitejev KPS, odborov OF in narodnoosvobodilnih odborov, na teh posvetovanjih pa so bili tudi predstavniki vojaških enot. Preučili so organizacijske in kadrovske ukrepe, ki jih je terjala perspektiva skorajšnje osvoboditve, in se vsestransko pripravili za to, sklepno obdobje narodnoosvobodilnega boja. Zato je bila njihova dejavnost tudi v tem, poslednjem obdobju osvobodilne vojne organizirana, temeljito pripravljena, takojšnja in pravočasná, organizacije pa so bile usposobljene, da široke množice prebivalstva popeljejo v poslednji obračun z okupatorjem.

Zaradi takšnih ukrepov so bile tudi v tem obdobju vojaške enote le jedro ljudskih osvobodilnih sil, ki so se bojevale, da bi svoj narodnoosvobodilni boj zmagovito končale.

Bližajoči se končni obračun s sovražnikom na slovenskem ozemlju je bil hkrati veličastna potrditev bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti, ki so že štiri leta krvaveli v skupni osvobodilni vojni in ki so se pripravljali, da z združenimi močmi zadajo sovražniku zadnji, smrtni udarec.

Ta, končni obračun s sovražnikom pa naj bi bil tudi odločilni spopad s slovensko kontrarevolucijo, ki se v povezavi z izdajalci, bežečimi z drugih območij Jugoslavije, in svojim nemškim gospodarjem niti v poslednjih trenutkih druge svetovne vojne ni odrekla svojih načrtov. Prihodnost naroda v bližnjem miru in svobodi je bila torej odvisna od narodnoosvobodilnih sil, prav zato pa je bila njihova naloga, da hkrati z osvoboditvijo domovine do kraja razbijejo živo silo kontrarevolucije, omadeževano z narodnim izdajstvom in s krvjo najboljših rodoljubov.

BOJI ZA OSVOBODITEV TRSTA IN SLOVENSKEGA PRIMORJA

Začetek sklepnih operacij za osvoboditev Slovenije

V okviru bojev za osvoboditev zahodnega dela Jugoslavije lahko štejemo kot začetek sklepnih operacij za končno osvoboditev slovenskega ozemlja dvoje: trenutek, ko se je črta sovjetsko-nemškega bojišča premaknila na slovensko ozemlje v Prekmurju, ter začetek reško-tržaške operacije 4. armade v Gorskem kotaru in ob Kolpi.

Prve enote rdečearmejske 3. ukrajinske fronte, na katere levem krilu sta bili razporejeni 57. rdečearmejska in 1. bolgarska otečestveno-frontovska armada, so 29. marca 1945, potem ko so prebile obrambo 2. nemške tankovske armade in madžarskih enot, stopile na slovenska tla v Prekmurju, 3. aprila pa so predhodnice Rdeče armade hkrati s skupino Prekmurske partizanske čete že vkorakale v Mursko Soboto. Naslednjega dne je bilo svobodno vse Prekmurje, 1. bolgarska armada z oddelki Rdeče armade pa je bila tudi že v Medjimurju. Bojna črta je tekla ob Dravi navzgor skoraj do Ormoža, nato se je vzdolž slovensko-hrvaške meje vzpenjala po gričih

Tudi godba glavnega štaba JA za Slovenijo se pripravlja na veličastne dni zmage in osvoboditve

ljutomersko-ormoških goric čez Kog do Razkrižja in se ob Muri nadaljevala na avstrijsko ozemlje.

V Prekmurju so pod vodstvom organizacij Osvobodilne fronte in partizanov že omenjene Prekmurske čete ustanavljali enote Narodne zaščite ter oblikovali začasne organe ljudske oblasti. Povsod so na pobudo krajevnih organizacij OF nastajale čete ljudske vojske; razoroževale so skupine madžarskih vojakov, stražile pomembnejše objekte v naseljih ter vzdrževale red in mir.

Rdeča armada, ki je imenovala poveljstvo svoje garnizije v Murski Soboti, je od prvega dne spoštovala oblast Osvobodilne fronte in se ni vpletala v lokalne zadeve.*

Že 5. aprila je na dveh tovornjakih krenila iz Beograda v Prekmurje delegacija Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta, ki jo je vodil Jože Rus. V njej so bili še Jože Brilej-Bolko, Vlado Krivic in Franc Svetek ter generalmajor Lado Ambrožič-Novljan in drugi. Potovala je prek madžarskega ozemlja izza sovjetsko-nemške bojne črte in pri Dolgi vasi, severno od Dolnje Lendave, stopila 6. aprila na slovenska tla. V spremstvu slovenskih partizanov v Prekmurju je, slovesno in pristrčno sprejeta od prebivalstva, prišla v Mursko Soboto. Njena neposredna naloga je bila,

* Vojni svet 3. ukrajinske fronte je imenoval za komandanta mesta Murska Sobota majorja Fedorja Barsukova, ki se je kasneje v posebnem pismu zahvalil za sodelovanje prebivalstva, zlasti pri gradnji spomenika šeststotim padlim rdečearmejcem v Murski Soboti. («Slovenski poročevalec» z dne 2. novembra 1945.)

da v imenu Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta pomaga vzpostaviti oblast narodnoosvobodilnih odborov, oblikuje javno upravo ter mobilizira nove enote narodnoosvobodilne vojske. V Murski Soboti so takoj ustanovili časopis »Novi čas«, ki je bil prvi dnevnik v svobodni domovini.

Vzpostavitev oblasti OF v Prekmurju in prihod delegacije SNOS sta imela izreden pomen. Čeprav so spričo frontne črte ob Muri bile v Prekmurju močne sile zavezniške sovjetske in bolgarske armade, je to že bil košček dokončno osvobojene slovenske dežele, na katerem je bila suverena oblast slovenskega ljudstva, združenega v OF, del svobodne Slovenije v novi, demokratični Titovi Jugoslaviji. Če ob presojanju teh dejstev upoštevamo še načrte jugoslovanskih in tudi slovenskih reakcionarnih sil, katerih oborožene enote so se zbirale v zahodni Sloveniji, da bi se čimprej naslonile na zahodne zaveznike, potem sta njihova daljnosežnost in pomembnost še bolj jasni.

Medtem ko so enote Rdeče armade po srditih bojih zavzele 13. aprila Dunaj in prodrle globoko v Avstrijo, se je tudi na jugoslovanskem delu protihitlerjevskega bojišča med Prekmurjem in Jadranskim morjem začel položaj bistveno spreminjati. Strnjena bojna črta je dotlej potekala vzdolž Drave in Donave do sremske fronte med Vukovarjem in Brčkim, kjer so Nemci vztrajno branili izhode iz doline Bosne, po kateri se je z Balkana umikala glavnina nemške skupine armad »E«, med Savo in morjem pa je imela značaj obrambe važnejših središč. Dne 6. aprila je JA osvobodila Sarajevo, do 16. aprila pa sta njeni 1. in 3. armada prebili sremsko fronto in prodrli do črte Donji Miholjac—Našice—Djakovo—Bosanski Šamac—r. Bosna.

Hkrati se je 4. armada ob jadranski obali približevala Gorskemu kotaru ter do 16. aprila razbila nemške in ustaško-domobranske oddelke do črte Kraljevica—Lokve. Enote nemške skupine armad »E« pod poveljstvom generalpolkovnika Alexandra von Löhra, ki je 23. marca 1945 postal tudi vrhovni poveljnik za Jugovzhod, so bile torej v globokem žepu v notranjosti Jugoslavije, ki mu je pretila nevarnost, da ga sovjetske enote v Avstriji s prodorom vzdolž Drave odrežejo od zaledja in mu presekajo vse evakuacijske poti. Toda ker so se čete Rdeče armade usmerile proti zgornji Štajerski, jugoslovanske in bolgarske pa še niso prebile nemške obrambe, so nemške čete v Jugoslaviji še upale, da se bodo mogle zadrževati na posameznih obrambnih položajih toliko časa, kolikor jim je bilo potrebno, da bi organizirale evakuacijo čez Slovenijo v zahodno Avstrijo.

Kaže, da je nemško obotavljanje v organizaciji umika, ki ga je sicer narekoval prodor Rdeče armade v Avstrijo, imelo namen ustvariti tak strateško-operativni položaj, da bi zahodni zavezniki mogli hitro prodreti do postojnskih vrat in morda tudi v osrednji del Slovenije. V tem primeru bi se vse umikajoče okupatorske in kvislinške čete vdale zahodnim zaveznikom, hkrati pa bi jim takšen razvoj dogodkov zagotovil ugodnejši položaj v primeru spopada med Vzhodom in Zahodom, ki so ga Nemci še vedno pričakovali.

Medtem sta ameriška 5. in britanska 8. armada začeli 9. aprila svojo poslednjo ofenzivo s podnožja Apeninov. S črte jezero Comacchio—južno od Bologne—Ligurijsko morje so se spustile v Padsko nižino, toda šele 21. aprila so zasedle Bologno, naslednji dan pa dosegle reko Pad, kajti nemške čete so se po smernicah svoje vrhovne komande še vedno upirale.

Sredi aprila 1945 so bile torej sovjetske in bolgarske čete na Muri, vendar s svojo glavnino usmerjene v središčni del Avstrije, 4. armada se je pripravljala za nov sunek proti Sušaku in Reki, zavezniške sile v Italiji pa so se približevale Padu in kazalo je, da bodo lahko brez posebnih težav hitro napredovale proti slovenskemu ozemlju.

Globok prodor močne jugoslovanske 4. armade, ki je v Liki, Hrvatskem primorju in južnem delu Gorskega kotara uničila nemško 392. legionarsko in 11. ustaško divizijo, je po presoji štaba nemške skupine armad »C« v Italiji pomenil hudo bočno nevarnost, saj je ogrožal evakuacijske poti iz Severne Italije proti Avstriji. Zato je ta štab že v začetku aprila ukazal, naj 237. pehotna divizija iz 97. armadnega korpusa, razporejenega v Tržaškem zalivu v operativni rezervi, zasede obrambno črto Kraljevica—Delnice in zadrži 4. armado. Nemci so močno zasedli Generalski Stol, kajti po umiku iz Ogulina (10. aprila) in Tounja (13. aprila) so sklenili, da bodo Karlovac odločno branili, dokler se središčna grupacija nemških enot med Savo in Dravo ne bo umaknila s položajev v Sremu na naslednjo obrambno črto. Spričo splošne ofenzive JA sovražnik seveda ni mogel izločiti resnejših sil, s katerimi bi mogel udariti v bok in zaledje 4. armade.

Jugoslovanska 4. armada je pravzaprav prodirala na stiku med obrambnimi položaji nemške skupine armad »C«, katere glavnina je bila v Italiji, in položaji skupine armade »E«, ki je imela težišče svoje obrambe med Savo in Dravo. Ko je 4. armada zlomila odpor dveh polkov 237. divizije in nekaterih drugih enot na črti Kraljevica—Delnice ter 20. aprila prodrla do glavne obrambne linije Rečina—Klana—Trstenik—Jelenjski Snežnik, na črto »Ingrid«, ki se je naslanjala na utrdbe ob bivši jugoslovansko-italijanski državni meji, je bila odprtina med omenjenima skupinama armad široka že okoli 90 km. Na severu in severovzhodu je bilo svobodno ozemlje povirja Kolpe, Bele krajine in južne Kočevske, na obronkih Kočevskega Roga in pri Kočevju pa so se enote 7. korpusa že dalj časa odločno tolkle z nemškimi, domobranskimi in četniškimi enotami, ki so hotele ustvariti pogoje, da bi to odprtino zaprle s severa. S svojo uspešno obrambo so ustvarjale 4. armadi ugoden operativno-strateški položaj za napad proti Trstu in Istri.

Hkrati pa je treba ugotoviti, da je bilo nemško poveljevanje na bojiščih pred 4. armado povsem nepovezano. Na črti Rečina—Snežnik so bile enote nemškega 97. korpusa podrejene štabu skupine armad »C« v Italiji, nemške in kvislinške enote pred 7. korpusom so bile podrejene operativnemu štabu za boj proti partizanom v Ljubljani, čete, ki so se branile v bazenu Karlovca, pa so spadale pod štab skupine armad »E«, umikajoče se z Balkana. Spričo takšne organizacije poveljevanja skoraj ni bilo sodelovanja med sosednjimi enotami, ki so spadale pod različna poveljstva, in vsak štab je vodil operacije za svoj račun. Nemško vrhovno poveljstvo je skušalo osredotočiti poveljevanje šele 25. aprila, ko je 97. armadni korpus podredilo štabu skupine armad »E«, general Rösener, ki je poveljeval enotam v Sloveniji, pa je že sredi aprila postal poveljnik njenega zaledja. Toda ti ukrepi niso mogli več spremeniti poteka dogodkov.

Šestindvajseta divizija, ki je bila v drugem ešelonu 4. armade, se je 17. aprila izkrcala na Krku in ga osvobodila, tri dni zatem pa so se na Cresu in Lošnju izkrcale enote 9. divizije, ki so tvorile levo armadno kolono, ter ju v dveh dneh očistile sovražnika. Istega dne je 20. divizija kot desna armadna kolona dosegla Kolpo pri Osilnici, druge divizije, 13., 19. in 43. divizija, pa so začele napadati sovražnikovo obrambno črto ob bivši jugoslovansko-italijanski meji. Predvidevali so, da se 43. divizija čimprej prebije v sovražnikovo zaledje. S tem si je 4. armada že priborila ugodne položaje za izvršitev svoje glavne naloge. Generalštab JA je 20. aprila poslal njenemu štabu depešo, da ji dodeljuje 29. divizijo, ki je bila pri Bihaću, in da je tudi 9. korpusu ukazal, naj se usmeri proti Trstu.

Štab 4. armade je sklenil, naj tedaj, ko bo z glavnino svojih sil napadal obrambo nemškega 97. korpusa med Reko in Snežnikom, njegovo s tanki in artilerijo okrepjeno desno krilo hkrati hitro prodira proti Ilirski Bistrici in Št. Petru na Krasu (Pivki). V ta namen naj 20. in potem še 29. divizija obideta sovražnikove položaje na severu, čez Mašun. Z izhodišč na Cresu in Lošinju se bodo enote 9. divizije izkrcale v Istri in zasedle greben Učke, naloga 7. korpusa v Sloveniji in 4. v Hrvaški pa je bila ščititi armadni desni bok in zaledje. Novododeljeno 29. divizijo je štab 4. armade ukazal prepeljati s tovornjaki najprej v Prezid, nato pa naj bi se kot bočna zaščita usmerila proti Postojni.

Po preboju sovražnikove obrambe na odseku Št. Peter—Ilirska Bistrica naj bi oblikovali močnejšo premično skupino na motornih vozilih, ki se bo hkrati z 9. divizijo usmerila proti Trstu, enote 9. korpusa pa naj v dolini Soče osvobodijo Gorico in Tržič ter preprečijo prihod sovražnikovih okrepitev iz Italije. Ko bodo enote osvobodilnih sil dosegle Sočo, naj se čez Tolmin in Bovec usmerijo proti Celovcu ter sodelujejo v operativni obkolitvi nemške skupine armad »E«, umikajoče se iz Jugoslavije.

Operativna obkolitev nemškega 97. armadnega korpusa na reški fronti

Ta osnovna zamisel za operativno obkolitev nemškega 97. armadnega korpusa na reški fronti in nadaljnjo aktivnost jugoslovanske 4. armade se je postopoma uresničevala. Hkrati ko so se na glavnem odseku bojišča, kamor so že začele prihajati enote nemške 188. divizije gorskih lovcev, ki so okrepile obrambo 237. divizije in drugih z vseh koncev zbranih enot, razvneli srditi boji zlasti okoli Klane, so brigade 20. in 43. divizije skušale na severu obiti sovražnikove položaje. Spotoma sta moralj 20. divizija in kočevska grupa 7. korpusa razbiti četnike pri Banji Loki in Ajblju, potem pa so se enote 20. divizije približale Prezidu.

Ker se je izkrcavanje v Istro spričo pomanjkanja plovnih sredstev zakasnilo in je izvedba manevra na obeh krilih pravzaprav zaostajala, je štab 4. armade ukazal, naj glavnina ponovno skuša prebiti fronto pri Klani in veže sovražnika, hkrati pa naj 43. divizija, ki je imela eno brigado že v sovražnikovem zaledju, gre vsa čez nemške položaje. To ji je uspelo v noči na 24. april. Tega dne so enote 20. divizije dosegle na skrajnem desnem krilu južni rob Loške doline in se čez staro jugoslovansko-italijansko mejo premaknile na Mašun.

Ker je tudi štab nemškega 97. armadnega korpusa načrtoval ofenzivne protinapade, so se 24. aprila razvneli hudi boji. Pri Klani je namreč štab 4. armade poslal v napad svežo 26. divizijo, v kateri je bila tudi 3. prekomorska brigada, sovražnikova 188. divizija gorskih lovcev pa je krenila v napad s ciljem, da bi s severne strani obkolila napadalce in jih potem ob morski obali uničila.

V teh srditih bojih, ki so trajali ves dan, nobena stran ni uresničila svojih namer. Toda obe krili 4. armade sta že dosegli pomembne začetne uspehe. V noči na 25. april se je na istrski obali kljub hudi burji izkrcal en bataljon 2. brigade 9. divizije, 20. divizija pa se je močnejše usmerila proti Ilirski Bistrici in zahodno od Mašuna zavzela črto kota 1108—Veliki Devin—Suhi vrh—Velika in Mala Ostrica; to ji je omogočalo nadaljnje prodiranje v sovražnikovo zaledje, hkrati pa je zavrnila nekaj protinapadov nedičevskega 1. in 5. polka ter četnikov Jevdjevičevega korpusa. Štab 4. armade je okrepil 20. divizijo z 11. brigado 26. divizije, dvema tankovskima bataljonom in dvema topovskima baterijama ter sklenil poslati v sovražnikovo zaledje tudi 3. prekomorsko brigado.

Proslavljanje prijateljskega sporazuma med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo je navdušil veliko množico, ki se je zbrala 16. aprila 1945 na Glavnem trgu v Črnomlju

Naslednjega dne, 25. aprila, 3. prekomorska brigada v sodelovanju z drugimi enotami sicer ni mogla severno od Klane prebiti sovražnikove obrambe, da bi prodrla v njegovo zaledje, toda 9. divizija se je uspela z glavnino izkrcati pri Brseču in v Mošenički Dragi. Razširila je mostišče po pobočjih Učke ter proti Kastvu in Plominu. Na desnem krilu armadne razporeditve je 20. divizija odbila sovražnikove protinapade iz smeri Koritnice in pričakovala okrepitve, da bi nadaljevala prodor v sovražnikovo zaledje.

Tudi na bojiščih, ki so bočno ščitila te operacije, na južnem Kočevskem in pri Karlovcu, sta 7. in 4. korpus uspešno izpolnjevala svoje naloge. Generalštab JA je 7. korpus zdaj podredil neposredno štabu 4. armade, da brani smer Kočevje—Ljubljana, nato pa po njegovih smernicah razvije svojo ofenzivnost proti Ljubljani.

Tudi na sovražnikovi strani je prišlo do sprememb. Ko je, kot smo omenili, nemško vrhovno poveljstvo podredilo 97. armadni korpus neposredno štabu skupine armad »E« v Jugoslaviji, mu je ta ukazal, naj brezpogojno brani Reko, v Pulju pa pusti le manjše enote, ki se bodo po potrebi umikale po morju.

Dne 26. aprila se položaj še ni bistveno spremenil. Na središčnem delu fronte, na območju Klane, sta 26. in 19. divizija odbili protinapade in izvedli nekaj lastnih. Enote 43. divizije, katere 3. brigada je bila že od 21. aprila v sovražnikovem zaledju zahodno od Kastva in je sodelovala z 9. divizijo, so ob pomoči 20. divizije prodrle na severu v zaledje reške fronte, v dolino Reke pri Jablanici jugovzhodno od Ilirske Bistrice, ena njena brigada pa je na smeri Mašun—Postojna dosegla kakih 9 km

jugovzhodno od Postojne sovražnikovo postojanko Debeli kamen ter jo napadla. V Istri je 9. divizija zavzela Lovran in Medvejo ter se ustavila pred Ičići.

Tako so bile na predvečer 27. aprila, ko naj bi se začel obči napad 4. armade, v sovražnikovem zaledju že zelo močne sile jugoslovanskih osvobodilnih enot: v Istri 9. divizija, na severnem krilu armade 20., 29. in 43. divizija, globoko v sovražnikovem zaledju v Slovenskem primorju 30. in 31. divizija, na Kočevskem in Dolenjskem pa 15. in 18. divizija ter italijanska divizija »Garibaldi-Fontanot«. Generalštab JA je od karlovške skupine divizij dodelil 4. armadi še 8. divizijo za okrepitev njenega desnega boka. Pri Karlovcu sta ostali le 7. in 34. divizija. Od trinajstih divizij, podrejenih štabu 4. armade, so bile torej tri (13., 19. in 26.) v čelnem napadu, pet jih je bilo usmerjenih v obhodni manever, pet lahkih partizanskih divizij pa je bilo v notranjosti sovražnikovega zaledja.

V tej dobro zamišljeni operaciji je sodelovalo skupaj 50 brigad, od tega 45 pehotnih, ena tankovska, ena inženirska in tri artilerijske, poleg njih pa še devet samostojnih artilerijskih divizionov, trinajst inženirskih bataljonov in več kot deset partizanskih odredov. Vse te jugoslovanske osvobodilne enote so skupno šteje 75 000 mož, imele pa so 75 tankov, 25 havbic in 149 topov, 86 protitankovskih topov, 516 minometov ter 3325 lahkih in 386 težkih strojnic.

Operativno že dejansko obkoljeni nemški 97. armadni korpus ni mogel pričakovati pomoči od nikoder. V bližnjem njegovem zaledju, v Istri in Slovenskem primorju ni bilo na voljo nobenih večjih operativnih enot, ki bi mogle vplivati na potek dogodkov. Ni jih imela niti skupina armad »E«, ki je na težiščnem delu bojišča med Dravo in Savo bila pod nenehnim silovitim pritiskom treh jugoslovanskih armad in je šele 25. aprila uspela stabilizirati svojo obrambo na rekah Uni in Ilovi.

Štab nemške skupine armad »E« je nameraval poslati v Ljubljano štab 21. korpusa, ki se je umaknil iz Bosne in svoje čete predal štabu 34. korpusa na sremski fronti. Toda zaradi preboja te fronte je moral štab 21. korpusa hitro organizirati obrambo na reki Ilovi, v Ljubljano pa je šele 23. aprila prispel štab 34. korpusa, ki naj bi s 7. SS divizijo rešil položaj med Karlovcem in reško fronto. Toda 7. SS divizija se je še precj časa zadržala v Slavoniji, nato pa je morala spričo poslabšanja položaja pri Karlovcu iti v boj južno od Zagreba. Tako je bil štab 34. korpusa zaradi splošnega pomanjkanja operativnih enot povsem brez moči.

Ofenziva 9. korpusa v sovražnikovem zaledju

Ko je 4. armada začela napadati nemško obrambo med Reko in Snežnikom, je bilo v Slovenskem primorju in Istri še veliko sovražnikovih enot. Po premiku 188. divizije gorskih lovcev na reško bojišče je treba omeniti zlasti nemški 10. SS policijski polk, razporejen v Tolminu, Sv. Luciji (Most na Soči), Idriji, Colu, Gorici in Trstu, ter 1. udarni polk slovenskega narodnega varnostnega zbora (SNVZ) z bataljoni na Colu, v Ajdovščini in Vipavi. Četniška dinarska divizija z dalmatinskim, liškim in bosanskim korpusom, od teh vsak s štirimi brigadami, je bila razmeščena na Krasu in v Vipavski dolini, četniška divizija »Lika« pa v Ilirski Bistrici. Poleg navedenih enot je bilo še vsaj pet italijanskih miličniških polkov in osem prostovoljskih italijanskih policijskih bataljonov. Na severu, s štabom v Tolmezzu, je bila kozaška divizija, ki je imela tri brigade po dva polka. V bojih z NOV so sodelovali tudi oddelki 24. SS brigade kraških lovcev z dvema polkoma; brigada je bila razporejena ob železniški progi Videm—Trbiž. Razen teh osnovnih enot je bilo še precj topniških, protiletalskih, inženirskih, mornariških in drugih enot, ki so se bile

Velika množica se je zbrala na Piazza Unità, da bi čim slovesneje proslavila osvoboditev Trsta

umaknile iz Dalmacije. Vsa ta množica sicer že zelo demoralizirane vojske različnih narodnosti je v južnem delu Slovenskega primorja nadzorovala skoro vsako večjo vas in je bila seveda v stalni akciji proti osvobodilnemu gibanju in narodnoosvobodilni vojski.

Pred začetkom ofenzive je štab 9. korpusa poklical 31. divizijo s Pivke v Mrzlo rupo v Trnovskem gozdu, 30. divizija pa je bila na Vojskem. Na Krasu sta bili udarni četi obeh divizij in enote 2. brigade Narodne obrambe, ki so napravile vrsto uspešnih manjših akcij; sovražnika so prisiljevale, da se je iz manjših postojank umikal v večje, in ga ovirale pri utrjevalnih delih. V Brkinih in severni Istri je po četah deloval 4. bataljon Bazoviške brigade, naslednik nekdanjega Istrskega partizanskega odreda. Po poročilu njegovega štaba je v mesecu aprilu naredil osemnajst akcij. Omeniti pa je treba tudi mornariški odred »Koper«, ki je imel kakih trideset borcev. Že 15. aprila je njegova bojna skupina vdrla v Izolo, razorožila posadko ter zaplenila strojnico, brzostrelko in petdeset pušk.

Zahodno od Soče so bili bataljoni operativnega štaba za zahodno Primorsko. Nadzorovali so velik del Beneške Slovenije in s partizansko taktiko napadali sovražnikove kolone, ki so skušale vdirati na njihovo ozemlje.

Štab korpusa je približal še Škofjeloški odred, in sicer na Cerkljanski vrh z naložbo, da zavaruje Cerkno, Jeseniško-bohinjski odred pa se je premaknil na obronke Jelovice.

Glavni štab JA za Slovenijo je poslal svojega člana v štab 4. armade zaradi povezave njene dejavnosti s 7. in 9. korpusom, kasneje, ob osvoboditvi Trsta, pa so tja

takoj odšli tudi odgovorni politični predstavniki, da bi pomagali pri reševanju političnih vprašanj.

Tudi tržaško osvobodilno gibanje se je temeljito pripravilo na zadnji obračun z okupatorjem. Kljub hudemu terorju in policijskemu nadzoru je bilo že davno prej ustvarilo razvejano in trdno vojaško organizacijo. Z ukazom z dne 1. avgusta 1944 je štab 9. korpusa ustanovil *komando mesta Trst*, ki je imela nalogo pripraviti v mestu množičen in organiziran upor prebivalstva. Trst so najprej razdelili na osem rajonov, ki so imeli vsak vojaškega poveljnika, ti pa so sestavljali vojaško komisijo. Poveljnike so postavili tudi po tovarnah in podjetjih. Organizirali so čete in bataljone, katerih pripadniki so zbirali orožje in strelivo ter delali akcije. V primeru vstaje so imeli nalogo zasesti tovarne in druge pomembne objekte, preprečiti njihovo uničenje ter pomagati osvobodilnim enotam, ki bodo vdrle v mesto.

Oktobra 1944 je 9. korpus poslal v mesto posebno radijsko postajo za zvezo, februarja 1945 pa so delo v mestu reorganizirali. Ustanovili so štiri sektorje s posebnimi štabi, vojaško komisijo pa ukinili. Prek teh štabov in opirajoč se na množično protifašistično gibanje delovnih slojev Trsta je komanda mesta Trst organizirala šestnajst bataljonov in eno samostojno četo, ki so štelih čez 2500 borcev in imeli več kot petsto pušk. Ta oborožena moč tržaškega ljudstva obeh narodnosti je bila del NOVJ v mestu samem. Ob sami vstaji pa so se temu vojaškemu jedru pridružili novi tisoči, ki so se oborožili z zaplenjenim okupatorjevim orožjem.

Omenimo naj še to, da je bilo v Trstu pred začetkom sklepnih operacij čez petsto odborov osvobodilnega gibanja z okoli 4000 aktivisti, osvobodilne organizacije pa so združevale ves delavski in protifašistični Trst obeh narodnosti.

Glavni štab JA za Slovenijo je 20. aprila poslal štabu 9. korpusa brzozjavni ukaz, naj očisti obrobje Trnovskega gozda in se pripravi za prodor proti Trstu. Ker je tudi štab 9. korpusa načrtoval takšno ofenzivno akcijo, so brigade 30. in 31. divizije že naslednji dan napadle sovražnikove postojanke na Lokovcu in v Podlaki na Banjski planoti, Puštale in Zavrh v Čepovanski dolini ter na robu Trnovskega gozda. Sodelovalo je tudi zavezniško letalstvo, ki je odvrгло nekaj bomb na Otlico in obstreljevalo cesto Col—Črni vrh. Brigade so te postojanke zavzele. Sovražnik, ki ga je napad presenetil, je s pritegnitvijo okrepitev skušal vzpostaviti prejšnje stanje. Boji so na tem odseku bojišča potem divjali še do 27. aprila zlasti pri Trnovem, ko sta Prešernova in Gradnikova brigada nagnali sovražnika proti Gorici.

Ker sta Bazoviška in Gregorčičeva brigada 26. aprila v silovitem naskoku pregnali oddelke 10. SS policijskega in 1. udarnega polka SNVZ tudi s Predmeje in Otlice, lahko ugotovimo, da je 9. korpus 27. aprila že obvladoval ves Trnovski gozd; ko pa so pod pritiskom enot 31. divizije naslednjega dne sovražnikove enote zapustile še Zagorje, Ravnico in Grgar ter se umaknile v Gorico, so bili izhodiščni položaji za pot proti Trstu in Gorici svobodni.

Tedaj se je na reškem bojišču že začela splošna ofenziva 4. armade in njen uspešen prodor na obeh krilih v sovražnikovo zaledje. Tudi v Trstu je bilo vse pripravljeno za vstajo, saj so oborožene enote že začele tudi z akcijami, na Predmeji in Otlici nad Vipavsko dolino pa so potekale poslednje priprave enot 9. korpusa za pohod proti Trstu in Gorici. Kolone zavezniških sil so v Italiji že uredile mostovne prehode čez Pad in prodrle do Piave, 25. aprila pa so se v Caserti začela pogajanja o premirju nemških čet v Italiji z zavezniki. Akt o premirju so podpisali 29. aprila, veljati pa naj bi začelo 2. maja ob 12. uri. Italijanski komite narodne osvoboditve*

* V mestu Tremesina pri jezeru Garda so italijanski partizani 28. aprila ujeli tudi fašističnega diktatorja Benita Mussolinija, ki je v nemški uniformi bežal proti Švici, in ga po kratkem sojenju ustrelili.

Tanki Jugoslovanske armade na tržaških ulicah so potrdili moč ljudske volje ...

(Comitato di Liberazione Nazionale — CLN) je 25. aprila izdal ukaz za splošno vstajo. Italijanski partizani so odločno vdirali v mesta severne Italije in zavezniškim vojakom pomagali uničevati sovražnika.

Hudo demoralizirane nemško-kvislinške čete v Slovenskem primorju in Istri niso mogle preprečiti nezadržnega pohoda osvobodilnih sil jugoslovanskih narodov, ki so ob splošni podpori celotnega prebivalstva prodirale proti Trstu in Soči.

Prodor proti Trstu in njegova osvoboditev

Sedemindvajsetega aprila ob 7. uri je 20. divizija 4. armade začela napadati črto Koritnice—Milonja (trig. 1098). Ob podpori dveh tankovskih bataljonov in divizijskega topništva je v naskoku zavzela Koritnice, nato pa še Knežak, ki ga je branil 3. bataljon 9. SS policijskega polka. Tankovski bataljon je prodril v St. Peter (Pivko). Naslednjega dne je ta divizija osvobodila Ilirsko Bistrico.

Napadi drugih divizij 4. armade tega dne sicer niso dali tako sijajnih rezultatov, toda prisiljevali so sovražnika, da ni mogel svojih enot izločiti in jih poslati na ogroženo krilo. V Istri je 9. divizija prodrla do Opatije, v neposredno zaledje reškega bojišča.

Vrhovni komandant JA maršal Josip Broz-Tito je ukazal, naj se brez odlašanja začno začetni boji za Trst, najvažnejši bojni cilj 4. armade. Njen štab je izdal povelja, naj 20. divizija v prvem in 29. v drugem ešelonu takoj kreneta proti Trstu, njun bok pa naj varuje 8. divizija, ki se je pospešeno približevala bojišču. K istemu cilju naj čez Istro prodirajo 9. divizija in brigade 43. divizije. Štab armade je vzpostavil neposredno radijsko zvezo s štabom 9. korpusa. V Trstu pa so tedaj izvedli

še poslednje priprave za vstajo. Začeli so se zbirati bataljoni, in sicer nad Barkovljami, pri Sv. Alojzu in Sv. Jakobu ter na Kolonkovcu. Po mestnih ulicah so se pojavile prve partizanske patrulje, sovražnikovi vojaki pa so se vse bolj držali vojašnic in bunkerjev. Štab korpusa je poslal komandi mesta Trst depešo: »Bodite pripravljeni. Naše enote so zasedle Št. Peter in Ilirsko Bistrico.«

Po osvoboditvi Ilirske Bistrice so oddelki 20. divizije najprej končali preboj taktične globine sovražnikove obrambe. Na severu so prodrli do Prestranka in Postojne, na jugu pa do Jelšan in proti Podgradu. Zvečer 28. aprila okoli 23. ure pa je divizija dobila ukaz, naj krene proti Trstu. Takoj je oblikovala premično skupino, sestavljeno iz tankov, motorizirane pehote in topništva ter okrepljeno z inženirci, ki je čez Divačo odrinila proti Trstu.

Isti večer, 28. aprila, ko je prejela depešo glavnega štaba JA za Slovenijo, ki je posredoval ukaz vrhovnega komandanta Josipa Broza-Tita, naj se 9. korpus takoj razporedi okoli Trsta in začne uvodne boje, je krenila v dolino že pripravljena 30. divizija. Z enotami, ki so že bile na Krasu, je sestavljala operativno skupino za napad na Trst. Na brigadnih zborih so poveljniki razložili borcem cilj pohoda. Moštvo sta zajela navdušenje in ponos. Gregorčičeva brigada je začela pohod s Krnice in je po utrudljivem nočnem maršu po pobočjih Čavna in mimo Črnič dosegla Škrbino na Krasu. Bazoviška brigada s štabom divizije in korpusnim topništvom se je z Otlice spustila v Vipavsko dolino, polno četniških in domobranskih enot. Čez cesto Ajdovščina—Gorica, po kateri so se četniške kolone že umikale proti Soči, se je morala prebijati z jurišem. Do streljanja je prišlo tudi pri prehodu čez reko Vipavo pri Malih Žabljah, nato pa se je povzpela na Štanjel in se razporedila po bližnjih vaseh. Tudi Kosovelova brigada je čez Šturje in Štanjel še isto noč prišla z Otlice v Gabrovico pri Komnu. V drugem ešelonu korpusa je bila 31. divizija. Tega dne je bila razporejena na obrobju Trnovskega gozda, njen pohod proti Trstu pa naj bi se začel 29. aprila zvečer.

Že prejšnjo noč je prišla na Bukovje pod Nanosom 2. brigada istrske 43. divizije in napadla posadko v Landolu. Ta napad za hrbtom sovražnikove postojanke v Postojni, prodor 20. divizije do Prestranka in Postojne, še bolj pa vdor 30. divizije v noči na 29. april na Kras, so povzročili silovito zmledo in vznemirjenje med nemškimi, četniškimi in drugimi kvislinškimi četami v vsem sovražnikovem zaledju med Ilirsko Bistrico, Postojno, Trstom in Sočo. Jadrno so se zbirale v večjih krajih in umikale proti Soči, da bi čimprej poiskale zaščito pri zahodnih zaveznikih, ki so tega dne zavzeli Milan in Benetke. Obramba sovražnikovega zaledja je razpadala. Brigade 30. divizije so že popoldne ugotavljale, da se pred njimi Kras hitro prazni. Prebivalstvo Slovenskega primorja je navdušeno pozdravljalo svoje borce, enote pa so se tako rekoč med potjo popolnjevale z novinci.

V Trstu so borci komande mesta napravili nekaj akcij, 28. aprila ob 16. uri pa je končno le prišlo težko pričakovano povelje štaba 9. korpusa, naj začno vstajo. Kurirji so nemudoma raznesli ukaz sektorskim poveljstvom. Še isti večer so začeli razoroževati okupatorje in njihove sodelavce. Osvobodili so del Barkovelj, Sv. Alojz in Spodnji Lonjer ter očistili Kolonkovec. Ker so na pobudo tržaškega prefekta Nemci že 27. aprila formalno izročili oblast italijanskemu CLN, ta pa je izdal razglas, naj kvislinške oborožene formacije in policija obdrže orožje in zaščitijo javne zgradbe, ter začel zavzemati važnejše objekte v središču mesta, je komanda mesta izdala ukaz o razorožitvi vseh tistih enot, ki so prej sodelovale z okupatorjem.

Devetindvajsetega aprila zvečer so se brigade 30. divizije približale Trstu do črte Repentabor—Dutovlje in se nato približale Opčinam in cesti Opčine—Prosek, 31. divizija pa je bila po preboju čez Vipavsko dolino, polno četnikov, na robu Krasa, na

območju Planina—Štanjel—Erzelj. Okrepljena 20. divizija 4. armade je čez Št. Peter in Čepno ter po dolini Reke čez Ribnico in Škoflje krenila v dveh kolonah proti Divači, kjer je pričakovala hujši odpor, toda presenečena sovražnikova posadka je že pobegnila proti Trstu. Skladišča in drugi objekti so ostali nepoškodovani. Z Gorenjskega je prišel na Primorsko še Škofjeloški odred in se usmeril h Gorici. S Skalnice se je spustil v Solkan, vendar se je moral umakniti pred močno skupino četnikov, ki je bila na poti v Soško dolino.

Ena brigada 43. divizije je še vedno bila zahodno od Postojne na prostoru Bukovje—Belsko—Studeno, druga se je zbrala v Brkinih na Rjavčah, napadla Markovščino in šla čez cesto Trst—Reka na Skandanščino, tretja pa se je v Istri med boji pomikala proti Trstu. Medtem ko sta se Kvarnerski in hrvaški Istrski odred približevala Puli, so oddelki 9. divizije napadli kolono nemškega 1047. polka, ki se je premikala proti Reki, ter se pripravljali za napad na sovražnika v Buzetu.

Sočasno so potekali hudi boji v Trstu, zlasti v Barkovljah, pri Sv. Ani in pri ladjedelnicah. Tudi v Šklednju so napadli topniške položaje pri Sv. Panteleonu in jih nato zasedli, hkrati pa so bataljoni komande mesta Trst razoroževali kvislinške formacije.

Naslednjega dne, 30. aprila, je štab 9. korpusa ukazal 31. diviziji, naj se usmeri proti spodnjemu toku Soče. Prešernova brigada je čez Črniče krenila proti Gorici in se zvečer na 1. maj začela pripravljati za vdor v mesto. Škofjeloški odred je bil spet v Solkanu. Drugi dve brigadi, Gradnikova in Vojkova, pa sta iz Komna, ena čez Opatje selo in Ronke, druga čez Nabrežino, hiteli proti Tržiču (Monfalcone). Do mraka je 3. brigada »Ivana Gradnika« prišla v Opatje selo, 16. brigada »Janka Premrla-Vojka« pa je osvobodila Nabrežino in presekala cesto Trst—Tržič.

Medtem je 30. divizija nadaljevala prodor proti Trstu. Njena 17. brigada »Simona Gregorčiča« je na desnem krilu že zjutraj presekala cesto Opčine—Prosek, prodrla do ceste Trst—Tržič in kljub močnemu topovskemu obstreljevanju s torpedovk zavzela do večera Barkovlje. S tem je sovražniku preprečila umik proti zahodu. Trst je bil taktično že obkoljen, prosta pot je bila le še po morju.

Zgodaj zjutraj 30. aprila je z Repentabora začela prodirati proti Trstu tudi 19. udarna brigada »Srečka Kosovela«, 18. brigada pa iz smeri Dutovlja. Ko sta se približevali Opčinam, so ju močno obstreljevali z zapornim ognjem z ladij. V napadu sta zavzeli železniško postajo in prodrli globoko v notranjost naselja, ki ga je močna sovražnikova posadka tudi s protinapadi srdito branila kot osnovno točko v sistemu obrambe Trsta. Njena naloga je bila očitno v tem, da osvobodilne enote zadrži do prihoda kolon zahodnih zaveznikov v Trst.*

Že dopoldne je položaje Kosovelove brigade pred Opčinami prevzela 18. udarna brigada »bazoviška«, da bi Kosovelova mogla oblikovati močno oboroženo bojno skupino za vdor v Trst. V skupini je bilo okoli 80 borcev, oboroženih z dvajsetimi lahkimi in dvema težkima strojnicama ter dvema lahkima minometoma. Imela je nalogo, da do polnoči 30. aprila s pomočjo vodičev, ki jih ji je dodelila komanda mesta Trst, obide sovražnikovo obrambo na Opčinah z zahodne strani, nato pa čez Openski hrib (trig. 397) prodre v mestno predmestje Rojan ter zapre dohode k železniški postaji in pristanišču. To je ta skupina tudi storila.

Tako je 30. divizija v enem samem neprekinjenem pohodu prodrla z obrobja Trnovskega gozda v Trst ter presekala prometne zveze med Trstom in Tržičem.

* Obrambo Opčin je vodil 30. trdnjavski pionirski štab, ki je imel na voljo najprej nekaj sto mož iz raznih mornariških enot in četo 1088. pionirskega bataljona. Dne 30. aprila je prispela iz Tržiča še 901. pionirska četa, nato iz Pule okoli 1500 mož, 2. maja pa še 1109. obalni artilerijski divizion in mornariška enota iz Sestjana. Tako se je na Opčinah zbralo okoli tri tisoč vojakov.

Okoli 15. ure 30. aprila so enote 18. brigade dobile stik z 20. divizijo, ki je iz smeri Divače v treh kolonah prodirala k Trstu. Njena 9. brigada je osvobodila Sežano in z vzhodne strani že dopoldne napadla dobro utrjene sovražnikove položaje pri Opčinah. Drugi dve koloni te divizije sta prodirali čez Lokev in Kozino. Zvečer sta se ustavili na črti Opčine—Banski hrib—Bazovica, tik pred glavno sovražnikovo obrambno črto, in prenočili.

Po zavzetju Buzeta je tudi 9. divizija oblikovala motorizirano predhodnico in jo poslala proti Trstu. Med potjo je razoroževala presenečene manjše sovražnikove posadke, ki še niso bile obveščene o položaju, in se ustavila šele pred rečico Rižano, prek katere je bil most porušen. Naprej je prodirala peš v dveh kolonah, čez Črni kal in čez Dekane.

S štabom 4. armade slabo povezana 43. divizija ni šla tega dne proti Trstu, temveč se je gibala v prostoru med Ilirsko Bistrico in Trstom. Druga brigada se je premaknila z Bukovja v Senožeče, 1. brigada je zavzela Markovščino in Materijo vzhodno od Kozine, 3. pa je po bataljonih napadala zaostale sovražnikove kolone, ki so se skušale umakniti k Reki.

Tega dne so boji v Trstu dosegli svoj vrhunec. Bataljoni pod poveljstvom komande mesta Trst so odločno napadali sovražnika in so do noči nadzorovali skoraj že vse mesto, razen nekaterih utrjenih poslopij, ki jih pač niso mogli zavzeti iz preprostega vzroka, ker niso imeli težjega orožja. Telefonske zveze niso delovale, sovražnikova aktivnost pa se je omejila na posamična manjša žarišča. Z njim so se spopadali pri Barkovljah, kjer si je hotel izsiliti pot proti Tržiču, razvneli so se tudi boji za Rižarno, ki je prehajala iz rok v roke, in za univerzo. Tržaške čete so zavzele občinsko palačo in tudi številne tovarne, preden jih je okupator mogel uničiti. Hkrati so razoroževale sovražnikove skupine, ki so se v mesto umikale iz Istre.

Če razsojamo položaj v celoti, moramo ugotoviti, da je bil okupator dejansko brez moči prav spričo pritiska čet komande mesta Trst. To so bile narodnoosvobodilne enote 9. korpusa, sestavljene iz delovnih ljudi obeh narodnosti, Slovencev in Italijanov, ki so sovražnika drzno napadale znotraj mesta. Obe narodnosti sta se z ramo ob rami bojevali za to, da bi strli skupna sovražnika, fašizem in okupatorja. Te čete so takoj, ko so dobile stik z divizijami 4. armade, sodelovale z njimi v bojih in jim pomagale tudi kot vodniki in obveščevalci. Če bi mogli dogodke podrobneje analizirati, bi se verjetno pokazalo, da je prav zavoljo te dejavnosti in pa drznega vdiranja enot 9. korpusa razpadla sovražnikova obramba na ločene točke odpora in da je bil zanj ta način boja tolikšno presenečenje, da ni mogel organizirati širše zasnovane obrambe mesta ali vsaj njegovega dela. Tako se je v noči na 1. maj mogel braniti samo še v nekaj večjih poslopijih, cilj obrambe pa je bil le še v tem, da se v teh točkah obdrži do prihoda zavezniških motoriziranih kolon, ki so že prišle do Soče. Branil se je v gradu Sv. Justa, v sodni palači in palači kvesture ter v nekaterih vojašnicah in manjših osamljenih objektih.

Tudi 1. maja se je sovražnik na Opčinah trdovratno upiral napadom Bazoviške brigade 30. divizije in 9. brigade 20. divizije, ki ji je pomagala četa tankov, medtem ko je bil Trst pravzaprav že v rokah jugoslovanskih osvobodilnih sil in tržaških bataljonov. Gregorčičeva brigada je napadala radijsko postajo in vzdolž ceste prodirala iz Barkovelj proti mestnemu središču, Kosovelova pa je z delom sil zasedla Rojan do novega пристanišča, z drugimi pa Konkonek. Pri železniški postaji in pristanišču je operirala tudi 2. brigada Narodne obrambe.

S severovzhodne in vzhodne strani so že ponoči prodrle v mesto kolone 8. in 10. brigade 20. divizije. Ustavil jih je šele srdit odpor sovražnika v sodni palači, med-

tem ko so grad Sv. Just blokirale in šle naprej do pristanišča, nato pa zlomile odpor tudi na železniški postaji.

Medtem je 11. brigada 26. divizije napadla vojašnico na Montebellu. Sovražnik se je zvečer vdal, 9. divizija, prodirajoča iz smeri Istre, pa je naletela na hujši odpor pred tovarno »Elba«, kjer se je boj nadaljeval še naslednjega dne. Tretja brigada 43. divizije je očistila Milje in Žavljce.

Zvečer se je morala 10. brigada 20. divizije vrniti na Opčine, kajti napadajoči brigadi sta imeli že hude izgube in nista mogli streti sovražnikovega odpora.

Hkrati ko so v Trstu potekali zaključni boji, je mornariški odred »Koper«, ki je prejšnjega dne osvobodil obmorski središči Koper in Izolo, vkorakal v Portorož in Piran, inženirski bataljon 30. divizije pa je bil ves dan v spopadih z nemško posadko v Nabrežini. Vojkova brigada pri napadu na Sv. Križ in Nabrežino, 1. maja tudi ni mogla opraviti svoje naloge zaradi hudega artilerijskega ognja. Kaže, da si je sovražnik hotel zagotoviti prosto pot po cesti Trst—Tržič, vendar je spričo prisotnosti enot 9. korpusa vzdolž vse njene dolžine le ni mogel uporabiti za umik. Ta je bil možen le po morju. Ker je medtem Gradnikova brigada že prodrla v Tržič, kjer je presenetila in razorožila kakih 700 vojakov, namenjenih čez Sočo, da bi se vdali zahodnim zaveznikom, se je predhodnica 2. novozelandske divizije, ki je šla čez Sočo južno od Gradišča, srečala med Zagradom ob Soči in Ronki z bataljonom Gradnikove brigade. Zavezniška motorizirana kolona je kljub temu takoj nadaljevala pot čez Tržič proti Trstu. Prenočila je v Miramaru.

V vseh krajih vzhodno od Soče so prebivalci pričakali zaveznike dostojanstveno, hiše pa so že bile okrašene s slovenskimi in jugoslovanskimi zastavami z rdečo zvezdo, s cvetjem in napisi »Tukaj je Jugoslavija!«, »Živel Tito!«, »Tujega nočemo, svojega ne damo!« ter drugimi gesli.

Nemške ladje so že 1. maja odpule proti Benetkam, da bi se vdale zaveznikom, v Trstu pa so se naslednjega dne Nemci upirali le še v poslopju podjetja »Beltram«, na Rivoltelli, v zgradbi poveljstva finančne straže, Rimske banke in židovske šole ter na Konkoneu in Opčinah. Odpor teh med seboj ločenih točk bi gotovo ponehal že prej, če ne bi branilci vedeli, da so čete novozelandske divizije že v bližini. Cilj njihovega odpora je bil opravičiti prihod zahodnih zaveznikov v mesto, češ da odpor še ni zlomljen, s tem pa tudi omogočiti njihovo prisotnost po končanih sovražnostih, ki naj bi po sporazumu o premirju v Caserti prenehale v vsej Italiji istega dne opoldne.

Seveda je treba ugotoviti, da so od vseh evropskih bojišč nemške čete v Italiji prve brezpogojno kapitulirale. Ker je postalo ozemlje do Soče hkrati s podreditvijo nemškega 97. armadnega korpusa skupini armad »E« v Jugoslaviji del njenega zaledja, je brezpogojna kapitulacija, sklenjena v Caserti, veljala le za enote zahodno od Soče, ne pa tudi za čete v Slovenskem primorju.

Ko je v prvih popoldanskih urah 2. maja prišla v Trst iz smeri Miramara kolona 2. novozelandske divizije, jo je prebivalstvo sprejemalo na ulicah z jugoslovanskimi in italijanskimi zastavami s peterokrako rdečo zvezdo. Na tankih, stopnicah avtomobilov, na motociklih in peš so jo v središče mesta spremljali borci Jugoslovanske armade. Del zavezniških čet se je napotil v določene vojašnice, tanki z nekaj pehote pa so se usmerili proti poslednjim točkam sovražnikovega odpora.

Večino spredaj navedenih ločenih obrambnih točk so enote Jugoslovanske armade premagale ob pomoči bataljonov komande mesta Trst že dopoldne, nekaj pa v popoldanskih urah. Marsikje, kot na primer ob zavzetju tovarne »Elba«, so borci morali vdirati skozi strehe ter uporabiti priročna zažigalna sredstva in ročne bombe. Popolnoma obkoljena nemška skupina v poslopju sodišča je ob 16. uri razobesila

belo zastavo, ko pa so branilci opazili skupino šestih ali osmih angleških tankov, so boj nadaljevali. Ob sodelovanju jugoslovanskih tankov, ki so se jim s svojim ognjem pridružili tudi angleški, so borci 10. brigade 20. divizije vdrlji v poslopje. Okoli 19.30 se je sovražnikova skupina vdala. Do večera tega dne so v roke jugoslovanskih borcev padle skoro vse obrambne točke, med njimi Rivoltella, nekoliko kasneje pa Konkonel; grad Sv. Justa se je branil, dokler se ni pripeljalo nekaj angleških tankov, potem pa so se branilci vdali.

Najdlje so se okupatorji držali na Opčinah, ki so jih napadale štiri brigade; bazoviška, ki jo je potem zamenjala 10. brigada 29. divizije, s severne strani, brigade 20. divizije pa z vzhodne in jugovzhodne. Med srditimi boji je sovražnik napravil tudi več protinapadov, boji pa so se ob hudih obojestranskih izgubah nadaljevali še vso noč. Zjutraj 3. maja so bili branilci na koncu svojih moči. Okoli 10. ure dopoldne sta se pripeljala dva angleška tanka in en oklepni avtomobil. Začeli so se pogovori o vdaji. Na zahtevo komandanta 20. divizije so končno pristali na brez-pogojno kapitulacijo in vdajo vse posadke jugoslovanskim osvobodilnim enotam. Predalo se je 29 oficirjev in 2682 podoficirjev in vojakov, v oporišču pa je bilo tudi okoli 300 ranjencev.

Osvoboditev Trsta, v katerem se je vstaja začela že 28. aprila in ki je bil v rokah osvobodilnih sil pravzaprav že 1. maja 1945, naslednjega dne povsem očiščen od sovražnikovih skupin, 3. maja pa je bil zlomljen tudi poslednji odpor na Opčinah, je bila sijajna vojaška operacija osvobodilnih enot, ki so bile v sovražnikovem zaledju in v Trstu samem — z njimi so sodelovale množice tržaškega svobodoljubnega prebivalstva — in glavnine 4. armade, ki je prodirala frontalno. Medtem ko so divizije, ki so obšle sovražnikovo glavnino na obrambni črti pri Reki, drzno napredovale proti Trstu, so enote 9. korpusa, uporabljajoč partizansko taktiko in manever, prodirale v Trst s severa, vzhoda in zahoda ter ga hkrati izolirale z zahodne strani. V bojih v mestu samem so odločilno vlogo imele enote komande mesta Trst in protifašistično prebivalstvo obeh narodnosti.

Ugotoviti je treba, da so bili Tržič in celo Gradež ter zahodni Kras svobodni, še preden so čete zahodnih zaveznikov stopile na slovenska narodnostna tla.* Posamični ločeni odpori v Trstu in na Opčinah so imeli le še taktičen pomen in bi bili kmalu zlomljeni tudi brez pomoči zahodnih zaveznikov. Ko je predhodnica novoze-landske divizije dosegla ozemlje, na katerem so že bile enote 9. korpusa, bi po načelih vojnega prava o medsebojnih odnosih med zavezniškimi četami smela nadaljevati pohod le v primeru, če bi kaj takega prosila druga stran.

Prodiranje zavezniške kolone prek Soče v že osvobojeni Tržič in čez Miramar v Trst ne glede na »krajevne« partizane, kot so imenovali enote 9. korpusa, ter njeno simbolično sodelovanje pri uničevanju zaostalih nemških skupin v Trstu in na Opčinah, sta bila torej že ravnanje, ki je vsebovalo elemente poznejše zaostritve odnosov med novo Jugoslavijo in zahodnimi silami, saj so si te hotele že od vsega začetka zagotoviti vpliv v Trstu in Tržaškem zalivu.

Če pa tržaško operacijo JA presojamo čisto z vojaškega stališča, je treba ugotoviti, da bi glede na taktičnooperativni položaj po obhodu reške obrambne črte in spričo dezorganizacije sovražnikovega zaledja in četniških sil mogle brigade 9., 20., 26. in 43. divizije še hitreje napredovati in še drznejše vdreti v Trst. Prav bi bilo vsaj eno njihovo motorizirano kolono poslati čez Kras na obalni odsek Trst—Tržič v pomoč premaloštevilnim enotam 9. korpusa, saj je vsaka njegova divizija štela tedaj komaj tisoč mož. Tak ukrep bi pospešil vdajo sovražnikovih čet v Trstu in

* Obveščevalci 9. korpusa so prišli v stik z zavezniki že v Cervinjanu.

Na Travniku v Gorici, kjer so leta 1714 razčetrverili voditelje tolminskega punta, so 6. maja 1945 radostno proslavljali osvoboditev

ob obali do Soče in dalje. Štab 9. korpusa je z depešo tak ukrep predlagal prav za voljo tega in predvidenega srečanja z zavezniškimi kolonami.

Kot je bilo naglo prodiranje enot 4. armade in 9. korpusa proti Trstu presenečenje za višja poveljstva zavezniških sil v Italiji, ki so imela nalogo zagotoviti vpliv v njem, tako sta bila tako hitro razpadanje in popolna dezorganizacija zaledja reške fronte in obrambe Trsta več, kot so pričakovali štabi brigad in divizij 4. armade. Dogodki so si s filmsko naglico sledili drug drugemu, podatki o sovražniku so bili nenehno zastareli, napačni ali pomanjkljivi, zveze med enotami pa prepočasne. Poveljniki nižjih enot so morali sprejemati zelo pomembne odločitve, o katerih se niso mogli posvetovati z višjimi štabi. Poveljniški kader je moral pokazati veliko samostojnosti in lastne pobude. Dosežki bi bili še večji, če bi enote tudi ob vdoru v Trst ravnale tako kot pri Ilirski Bistrici ter bi ob večji naslonitvi na borbeno prebivalstvo obkoljevale obrambne točke sovražnika le z delom sil, z glavnino pa hitele h ključnim objektom, kot so пристanišče, cesta Trst—Tržič in mostovi na Soči.

Osvoboditev Gorice in slovenskega ozemlja zahodno od Soče

Navdušeno prebivalstvo spodnjega Krasa in Goriške je že postavljalo slavoloke ter svoje domove krasilo s cvetjem in zastavami, ko so se bataljoni 7. udarne brigade »Franceta Prešerna« približevali predmestju Gorice, ki je bila 30. aprila še polna kvislinških čet. Enote nemškega 10. SS policijskega polka so se po dolini Soče že umaknile proti severu, italijanski kvislinški bataljoni pa so razpadli. Ostali so le četniki, nedicevci in domobranci, ki so nemara želeli pričakati čete zahodnih zaveznikov vsaj na tem poslednjem koščku slovenske dežele v varljivem pričakovanju, da bodo skupno začeli prodirati proti stari jugoslovansko-italijanski meji.

Prodor divizij 4. armade proti Trstu, še bolj pa njen bočni pritisk proti Postojni je četniško vodstvo prisilil, da je že 27. aprila z največjo naglico poslalo čez Razdrto in Vipavsko dolino v Gorico najprej družine četnikov, ki so bile na Pivki, v naslednjih dneh pa so se tja umaknile tudi vse četniške in nedičevske enote, ki so bile zaradi prodora 4. armade na Kras in v Trst, 9. korpusa na Spodnji Kras, v Trzič in na Sočo, 29. divizije pa do Postojne, v zelo neugodnem položaju. Iz istega razloga se je 30. aprila umaknil tja tudi 1. udarni polk SNVZ, ki je sprva nameraval v Vipavski dolini pričakati zahodne zaveznike. Večina domačinov je zapustila njegove vrste. Umaknili so se le tisti, ki so se čutili krive in so se bali ljudske sodbe.

Zgodaj zjutraj 1. maja so začeli bataljoni Prešernove brigade napadati četniško obrambo z jugovzhodne smeri čez Št. Peter (zdaj Šempeter pri Gorici), Škofjeloški odred, ki je bil že prej v Solkanu, pa so v tej noči domačini neopazno pripeljali do vzhodnega goriškega kolodvora. Najsrditeljsi boji so bili pri zahodni železniški postaji, ki so jo prešernovci zavzeli že dopoldne, nato pa so v poletu osvobodili vse mesto do mostov čez Sočo. Ko so ob 10. uri prišli z juga zavezniški tanki in pehota, so mogli ugotoviti, da je mesto že v rokah jugoslovanskih osvobodilnih sil. Ena kolona zavezniških čet je šla čez soški most proti Krminu, druga pa po dolini Soče proti severu. Prešernova brigada je še naslednjega dne imela boje s četniki, ki so se umaknili proti Krminu in v Brda. Tudi v Gorici sta se namestili obe vojski, jugoslovanska in zavezniška.

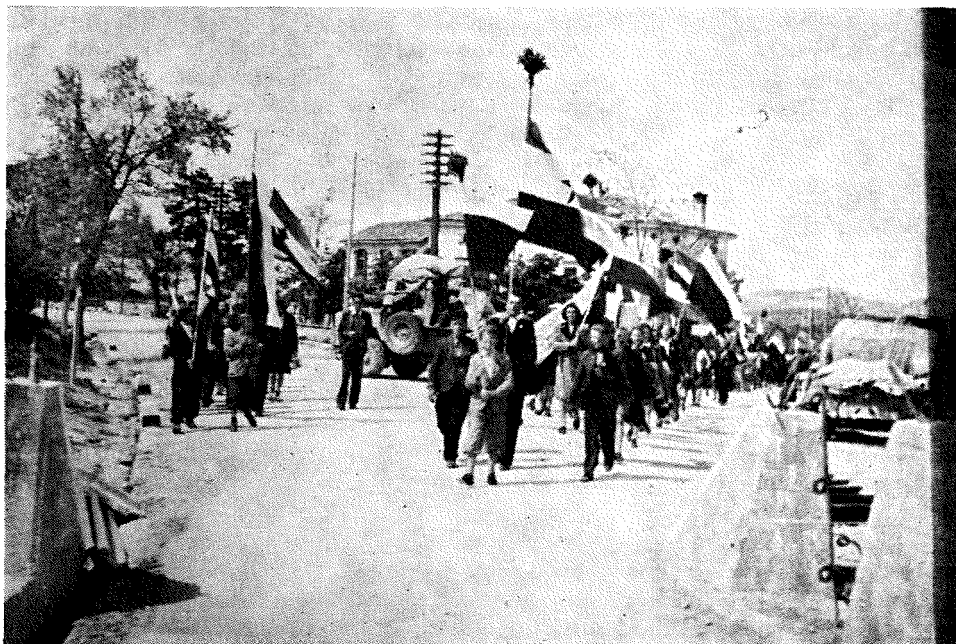
Medtem so enote 29. divizije napadle 1. maja Postojno, ki je imela zelo pomemben položaj, saj je sovražnik mogel odtod ogroziti operacije pri Reki in Trstu. Postojno je branila močna posadka iz 904. rekrutnega bataljona, SS podoficirske šole, ki so jo poslali iz Ljubljane, domobrancev ter okoli tisoč italijanskih vojakov, ki so prej varovali železniško progo. Med hudimi boji, ki so trajali do polnoči na 2. maj, je bilo mesto osvobojeno, sovražnik pa se je z izgubami umaknil proti Rakeku.

Proti Gorenjski so se umaknile tudi sovražnikove posadke iz Idrije in bližnjih postojank, posadke v Podbrdu, Petrovem brdu in Sorici pa so na svojih mestih vztrajale še do 5. maja.

Hkrati so bili zelo aktivni tudi bataljoni operativnega štaba za zahodno Primorsko. Ko so enote 9. korpusa začele sklepne operacije za osvoboditev z ofenzivo na obrambno črto ob robu Trnovskega gozda, so tudi oni začeli napadati s ciljem, da osvobodijo vse slovensko ozemlje do narodnostnih mej. Najprej so pregnali Kozake iz Breginja nad Kobaridom, nato pa sta 1. bataljon operativnega štaba in italijanski bataljon »Manin« v bojih od 28.—30. aprila osvobodila Čento (Tarcento) med Čedadom in Huminom (Gemona) ob Tilmentu (Tagliamento). Bataljon je šel še bolj proti zahodu in 2. maja prišel v Huminu v stik z angleškimi enotami.

Medtem se je beneški bataljon, ki je 28. aprila pri Srednjem v Benečiji razbil kozaški polk, spustil v dolino Nadiže, napadel Št. Peter Slovenov in zavzel položaje pred Čedadom. Dne 30. aprila je v sodelovanju z bataljonom pravkar ustanovljene garibaldinske brigade »Manin« napadel posadko v Čedadu in jo 1. maja prisilil k vdaji, nato pa se je partizanskim osvobodilnim silam vdala tudi večja kolona hrvaških domobranov, ki so že prej sami obračunali z ustaškimi voditelji in nato pomagali v boju proti Nemcem. Beneški bataljon se je po teh dogodkih v noči na 1. maj s tovornjaki prepeljal v Videm (Udine), da bi pomagal italijanskim borcem, ki so že dva dni napadali nemško garnizijo v mestu. Nemci so se 2. maja zjutraj vdali, nekaj ur za tem pa so v Videm prispeli zavezniki.

Rezijanskemu bataljonu operativnega štaba za zahodno Primorsko, ki je bil v zadnjih dneh aprila na Bovškem, se je 30. aprila v Žagi pri Bovcu vdala tamkajšnja nemška posadka, nato pa je krenil proti Čedadu. Istega dne se je komandi mesta

Ajdovščina na dan osvoboditve 3. maja 1945

Kobarid in četi beneškega bataljona vdala tudi posadka v Kobaridu. Hkrati je začel 2. bataljon operativnega štaba zasledovati kolono, ki so jo sestavljale italijanske posadke iz Baške grape, Sv. Lucije (Most na Soči) in Tolmina. Ker se je znašla med osvoboditelji Kobarida in zasledujočim 2. bataljonom, je morala položiti orožje. Toda ko je že kazalo, da je osvobojena vsa Soška dolina, sta se začeli iz Gorice in iz Čedad pomikati dve čez tisoč mož močni nemški koloni, ki sta se vendarle uspeli prebiti proti Bovcu, a sta zaradi podrtih mostov morali pustiti težko orožje in motorizacijo.

Drugega maja so bili boji le še v Brdih, kjer so se razporedili četniki Dinarske divizije, ki so se umaknili iz Gorice. Drugi bataljon operativnega štaba jih je napadal do 5. maja, ko so se umaknili v Palmanovo, zavezniške vojaške oblasti pa mu niso dovolile, da bi jih zasledoval. Še ves mesec so pod zaščito zaveznikov nosili orožje, nato pa so jih razorožili.

Ce izvzamemo boje s četniki na obronkih sončnih Brd, je bilo torej 2. maja 1945 osvobojeno vse Slovensko primorje, razen skrajnega jugovzhodnega dela pri Ilirski Bistrici, kjer je glavnina 4. armade JA že stiskala nemški 97. armadni korpus v obkolitvenem obroču. Okoli 50 do 70 kilometrov širok pas ozemlja od Koroške in Alp na severu do Jadranskega morja na jugu, se pravi, vzdolž vse zahodne slovenske narodnostne meje, so enote 4. armade in 9. korpusa ob podpori svobodoljubnega prebivalstva že osvobodile ter očistile nemških in kvistlinških čet. Na teh področjih so prevzeli oblast narodnoosvobodilni odbori in odbori OF.

Ni odveč še ugotovitev, da so enote operativnega štaba za zahodno Primorsko docela zmedle načrte štaba nemške skupine armad »E«, ki je nameravala organizirati obrambno črto v dolini Tilmenta pri Huminu ter med Kobaridom in Bovcem,

da bi si z onemogočanjem prodora zavezniških sil proti severu zaščitila hrbet in desni bok. Še 3. maja je ta štab odločno zavračal misel na vdajo in od svojih enot zahteval, naj preprečijo napredovanje nasprotnikovih, tudi angloameriških čet prek črte Trbiž—Bovec—Tolmin—Idrija—Postojna—Cerknica, da bi lahko nadaljevali boj proti sovjetskim in jugoslovanskim četam na vzhodu in severovzhodu. To pa jim je uspelo le deloma in precéj globlje v notranjosti slovenskega ozemlja.

Ob tej priliki moramo tudi ugotoviti, da čete zahodnih zaveznikov niso v celoti spoštovale dejstva, da so oborožene sile jugoslovanskih narodov osvobodile slovensko zahodno narodnostno mejo. Izkoriščajoč nejasen položaj, osamljena nepomembna žarišča nemškega odpora, pa tudi številčno slabotnost slovenskih osvobodilnih sil, so oblikovale svoje garnizije v Trstu, Gorici in Čedadu, ki imajo sicer mešan narodnostni sestav (v Trstu in v Čedadu so v bojih sodelovale tudi tržaške in italijanske osvobodilne enote), ter v Kobaridu in Bovcu, ki sta bila slovenska in so ju osvobodile slovenske enote same, vendar ležita ob cesti proti Koroški. Slovenskih partizanov pa niso razoroževale, kot so italijanske; in ko so si zagotovile prisotnost na prometni zvezi Trst—Gorica—Tolmin—Bovec—Trbiž, niso svoje dejavnosti razširile v notranjost ozemlja, ki so ga nadzorovale jugoslovanske osvobodilne sile v Slovenskem primorju.

Tudi kasnejši dogodki okoli zahodne jugoslovanske meje so pokazali, da je takšno ravnanje pravzaprav že vsebovalo elemente blokovskega gledanja in da je bilo del igre med velikimi silami na račun malih narodov na našem prostoru, pri čemer se niso ozirali na dejanske narodnostne meje, do katerih so prodrle čete jugoslovanskih narodov.*

Pohod motoriziranega odreda na Koroško in v Zgornjesavsko dolino

Pri Trstu so se boji že končali, pri Reki pa nadaljevali z vso srditostjo, ko se je 3. maja 1945 na ukaz štaba 4. armade oblikoval na Bazovici pri Trstu motorizirani odred, ki je imel nalogo čim hitreje prodreti v zahodno Koroško, preprečiti umik sovražnika z Gorenjskega v Avstrijo, hkrati pa demonstrirati prisotnost jugoslovanskih osvobodilnih sil tudi na avstrijskem delu slovenskega narodnostnega ozemlja. Odred so sestavljali 11. brigada 26. divizije, 3. motorizirani brdski divizion artilerijske brigade 4. armade, baterija protitankovskih topov in četa tankov.

Motorizirani odred je 4. maja krenil z Bazovice na pohod. Prenočil je v Ajdovščini, od tod pa 5. maja 1945 čez Col in Črni vrh prispel v Idrijo. Ker so bili mostovi na cesti Idrija—Tolmin porušeni, sta dva bataljona 11. brigade krenila v Tolmin peš, druge enote pa so se vrnile v Ajdovščino in se pripeljale čez Gorico v Tolmin.

Dne 7. maja je odred nadaljeval pohod ob Bovcu. V Kobaridu je prišel v stik z zavezniki. Ker mu niso dovolili, da gre čez Predel, so borci v naslednji noči z velikimi napor in s pomočjo prebivalstva ter inženirskih enot 9. korpusa očistili cestišče snežnih zametov in popravili mostove na gorski cesti Bovec—Vršič—Kranjska gora.** Potem pa so se odredove enote spustile v dolino Save. V Kranjski gori so se takoj spopadle s skupino kakih tisoč okupatorjevih vojakov, ki jih je že prej napadal Jeseniško-bohinjski odred. Po dveh urah boja se je vdalo kakih 650 vojakov.

Štab 9. korpusa je namreč istega dne, 4. maja, ko je motorizirani odred 4. armade začel svoj pohod, ukazal Jeseniško-bohinjskemu odred, ki je bil v Železnikih na

* Glej tudi: Dr. Dušan Biber, Nova Jugoslavija u sudbonosnim poratnim trenutcima, Vjesnik u srijedu, št. 1121 z dne 30. oktobra 1973.

** Zavezniške čete so se tudi skušale prebiti čez Vršič v Kranjsko goro, vendar so zaradi snežnih zametov namero opustile.

Prihod osvoboditeljev v gorenjsko prestolnico Kranj

Gorenjskem, naj prek Bohinja in Zgornjesavske doline tudi on nemudoma odide na Koroško. Odred je najprej krenil proti Sorici in takoj ugotovil, da se je posadka že umaknila na Podbrdo. Naslednjega dne se je prek Strmn spustila v Bohinj. V Bohinjski Bistrici se posadka ni hotela vdati, temveč je čakala, da se ji pridružijo posadke iz Podbrda in Petrovega brda. Odred je že zaprl izhode proti Bledu pri Nomnju, ko je namero moral opustiti, ker je korpusni štab zahteval, naj se ne spušča v lokalne napade, temveč naj takoj odide proti Koroški. Tako so se Nemci mogli umakniti iz Bohinjske Bistrice in 6. maja je bila svobodna vsa Bohinjska dolina. Toda kljub ponovnim ukazom, naj takoj odide na pohod, se odred, ki so ga večinoma sestavljali domačini, ni mogel upreti želji, da ne bi vkorakal v svobodno Bohinjsko Bistrico. Šele 7. maja zjutraj je čez Mrzli studenec in dolino Radovne krenil proti Dovju in Mojstrani.

Toda kolono okupatorskih čet, ki so se umikale iz Bohinja, so pri Soteski napadle enote komande mesta Bled. Ob sodelovanju prebivalstva vasi v blejski kotlini, ki se je pridružilo borcem in se sproti oboroževalo, je naslednji dan nastala na črti Vintgar—Bled prava fronta. Sovražnik je bil pod stalnim hudim pritiskom, v noči na 9. maj pa se je spričo nevzdržnega občega položaja okoli dva tisoč okupatorjevih vojakov le umaknilo tudi z Bleda, ki je bil nekdanje središče nemške uprave na Gorenjskem. Umaknili so se proti Jesenicam, komanda mesta pa je vkorakala v svobodni Bled.

Jeseniško-bohinjski odred se je medtem, 7. maja zvečer, že nastanil na Dovjem in v Mojstrani ter postavil zasede proti Jesenicam. Naslednjega dne je med pripra-

9. maj 1945 — dan dokončne osvoboditve Jesenic

vami za pohod prek Karavank v Ziljsko dolino zvedel, da po dolini Save prihaja kolona kakih sto motornih vozil. Del odreda je krenil v napad na nemški postojanki v Kranjski gori in na Podkorenskem sedlu, drugi del pa se je pri vasi Gozd (zdaj Gozd-Martuljek) spopadel s kolono, ki je prihajala z Jesenic. Sovražnik je spričo svoje premoči prebil засedo. Ko pa je nadaljeval pohod proti Kranjski gori, ga je pričakal drugi del odreda. Boj je bil na vrhuncu srditosti, ko se je na bojišču pojavila predhodnica motoriziranega odreda 4. armade, ki se je po dolini Velike Pišnice spuščala v Kranjsko goro. Štab Jeseniško-bohinjskega odreda ni niti vedel za ta odred.

Napadi partizanskih osvobodilnih enot vzdolž gorskih dolin proti večjim središčem, še bolj pa pojava močnega in dobro oboroženega motoriziranega odreda 4. armade na skrajnem severozahodnem delu Slovenije, v zaledju umikajočih se okupatorjevih sil, so na Gorenjskem popolnoma spremenili sovražnikov operativni položaj. Hkrati je pod Karavankami na podoben način operiral tudi Kokrški odred, katerega dejavnost bo opisana pozneje.

Motorizirani odred 4. armade je nato poslal dva bataljona 11. dalmatinske brigade na tovarnjakih čez Trbiž in mimo Beljaka v Celovec. Tam sta 9. maja našla stik z zavezniki, nato pa tudi z enotami 4. operativne cone, ki so že prej prišle na Koroško. Drugi del motoriziranega odreda se je usmeril proti Jesenicam in je 10. maja zaprl železniški predor pod Karavankami proti Koroški. Pri Hrušici, potem pa še na Jesenicah je v naslednjih dveh dneh razorožil 4600 nemških vojakov in podoficirjev ter 237 oficirjev.

Ceprav je motorizirani odred 4. armade po nepotrebnem izgubil čas s premikom proti Idriji in nazaj, Jeseniško-bohinjski pa v Bohinju, sta oba dobro opravila svojo nalogo. Zlom nemškega 97. armadnega korpusa pri Ilirski Bistrici in prisotnost

močnih osvobodilnih sil v zgornji dolini Save sta namreč dokončno pokopala upe kvislinških poveljnikov v Ljubljani, da se bodo mogli obdržati v Ljubljanski kotlini, in sta pospešila razkroj sovražnika na Gorenjskem.

Uničenje nemškega 97. armadnega korpusa

Na bojišču pri Reki se je štab 97. armadnega korpusa odrekel svojih ofenzivnih načrtov, ki jih je pet dni zaman skušal uresničiti, in se je šele 28. aprila preuredil za obrambo. Odločna zahteva poveljstva skupine armad »E«, ki se je tedaj umikala na obrambno črto na reki Ilovi, naj vztraja na položajih in brani njen desni bok, mu ni dovoljevala, da bi storil kak pomembnejši ukrep in si položaj zboljšal. Tako je štab korpusa pritegoval k sebi le bližnje enote, ki so se umikale s širše okolice Reke, Pulja ter Istre, nekatere celo z območja Trsta.

Ko je desno krilo 4. armade med svojim prodorom čez Snežnik proti Trstu zavzelo Ilirsko Bistrico, si je 97. armadni korpus moral organizirati tudi zaščito svojega levega krila in zaledja. To nalogo je pri Lipi prevzela bojna skupina »Eler«, sestavljena iz okrepljenega bataljona 392. divizije. Na severnih obronkih Čičarije do vasi Volosko je bila v obrambi bojna skupina »Reindl«, v obrambi od vasi Volosko do Reke bojna skupina »Fiume«, na glavnem položaju na Rečini tja do Lisca pa sta bili še vedno razporejeni 237. pehotna in 188. divizija gorskih lovcev.

Štab 4. armade je 29. aprila 1945 izdal povelje, naj srednja operativna skupina divizij, to so bile 13., 26. in 19. divizija, okrepljene s 1. in 2. havbiškim divizionom ter 3. brdskim motoriziranim divizionom (ki je bil kasneje dodeljen motoriziranemu odredu, namenjenemu na Koroško), enim samohodnim divizionom in enim tankovskim bataljonom, obkoli in uniči nemški 97. armadni korpus, ki bi mogel hudo ogroziti prodor jugoslovanskih osvobodilnih sil proti Trstu in Soči, ali pa s premikom proti Ljubljani otežiti položaj v Sloveniji sploh. Generalštab JA je dodelil 4. armadi še 8. divizijo, nato pa, 30. aprila, še 7. divizijo, ki sta bili pri Ogulinu in Karlovcu.

Obenem ko je štab 4. armade razvijal prodor proti Trstu, ni slabil pritiska na nemški 97. armadni korpus, temveč je s postopnim pomikanjem 13. in glavnine 26. divizije čedalje bolj krepil severni odsek bojišča in skušal čimprej ustvariti trdno zaporo na smeri Ilirska Bistrica—Reka, da bi nemški korpus prikoval na dotedanjem območju.

Med neprestanimi srditimi boji so enote 4. armade postopoma zoževale manevrski prostor nemškega korpusa in ga oklepale v čedalje bolj trden obroč, ki se je krepil zlasti na severozahodu. Štab 4. armade je ukazal, naj 7. divizija očisti le Kočevsko Reko in naj ne napada Kočevja, kot so sprva nameravali, temveč naj se čez Prezid premakne v Št. Peter na Krasu, da bi okrepila sile na smeri verjetnega preboja nemškega korpusa.

Poveljstvo 97. armadnega korpusa je po predhodni odobritvi skupine armad »E« šele 2. maja izdalo enotam ukaz za preboj, in sicer v smeri Ilirska Bistrica—Postojna. Čete naj bi se razporedile v obliki premičnega »ježa« in se čez Postojno umaknile proti Ljubljani.

V smeri preboja sta 3. maja napadali 188. divizija gorskih lovcev in bojna skupina »Reindl«. Divizija je zavzela Šapjane, nato pa čez Rupo in Jelšane prodrla v dolino Reke, vendar se je morala ustaviti pred položaji 26. divizije pri Ilirski Bistrici, zelo ugodnimi za obrambo. Štab 4. armade je hitro ukrepal. K Ilirski Bistrici je pritegnil 8. divizijo iz Št. Petra, 43. divizijo in eno brigado iz 29. divizije ter dva tankovska

bataljona in artilerijski divizion iz Trsta, kjer so se boji že končali, pa k Podgradu. Skupno z enotami, ki so se morale umakniti, je ustvaril trdno zaporo na smeri Ilirska Bistrica—Postojna in Podgrad—Trst. Sovražnik je bil stisnjen na ozkem prostoru Veliko brdo—Ilirska Bistrica (izklj.)—Lipa—Šapjane. Do večera 4. maja mu je sicer uspelo zabiti klin v smeri Prema, vendar se iz doline Reke ni mogel še nikjer povzpeti na njena severna pobočja, kar bi mu omogočalo nadaljevanje preboja proti Postojni. Naslednjega dne, ves čas so divjali ostri boji, sta dva polka nemške 188. divizije gorskih lovcev uspela prebiti obrambo severovzhodno od Ilirske Bistrice na stiku med 26. in 13. divizijo, potem pa je bojna skupina »Fiume« zavzela mesto. Toda hkrati je bila pri Premu hudo razbita bojna skupina »Reindl« in bolj vzhodno, pri vasi Podgraje, tudi onemogočen poskus preboja 237. divizije.

Dejansko so bili tega dne, kljub delnemu uspehu pri Ilirski Bistrici, vse manjši upi, da bo preboj uspel, saj je na prostor severno od Ilirske Bistrice že prihajala sveža 7. divizija 4. korpusa, na vseh drugih odsekih pa se je obroč 4. armade še bolj zožil.

Tako se je 6. maja, spričo zelo neugodnega odnosa sil in utrujenosti nemških čet, povsod izjalovilo sovražnikovo zaletavanje, da bi si severno od Ilirske Bistrice izsilil izhod iz jeklenega objema, znotraj katerega je jugoslovanska artilerija obvladovala sleherni kotiček. Zlasti so bili hudi boji na serpentinah pred vasjo Šembije. Nemški 97. armadni korpus je bil stisnjen na prostor, ki je v premeru meril komaj kakih pet kilometrov, in tudi ni bilo nobenega upanja več, da bi se mogel s pomočjo intervencijskih sil osvoboditi jeklenega oklepa. Skupina armad »E«, katere glavnina je bila na središčnem delu jugoslovanskega bojišča, jih ni imela.

Spričo brezizglednega položaja je štab 97. armadnega korpusa zvečer 6. maja ponudil premirje, po nočnih pogajanjih pa je naslednjega dne ob 6. uri zjutraj kapituliral. Akt o vdaji je bil podpisan v vasi Zagorje severno od Ilirske Bistrice. Toda boji so se še nadaljevali, kajti enote obeh strani niso mogle biti takoj obveščene o vdaji. Okoli poldne so boji prenehali. Jugoslovanski armadi se je vdalo 16 000 vojakov, podoficirjev in oficirjev ter nekaj generalov, med njimi tudi komandant nemških enot v Slovenskem primorju in Istri Ludwig Kübler.

Hkrati z boji pri Ilirski Bistrici so potekali tudi poslednji boji na ozemlju Istre. Štab 43. istrske divizije je dal 1. istrski brigadi nalog, naj osvobodi Pazin. Četrtega maja je prispela iz Trsta v Buzet, Pazin pa je osvobodila 7. maja. Istega dne so se Kvarnerskemu odredu vdale tudi zadnje sovražnikove enote, ki so se branile v jugozahodnem delu Pulja.

Tudi na centralnem delu jugoslovanskega bojišča so nemške čete doživljale stalne poraze, vendar so se še vedno srdito branile, pač v težnji, da bi si čez vzhodni del Slovenije izsilile umik v Avstrijo, kjer so se želele vdati zahodnim zaveznikom. Enote Jugoslovanske armade so 7. maja osvobodile Karlovac in Varaždin ter se približale hrvaškemu glavnemu mestu Zagrebu, ki so ga osvobodile naslednjega dne, 8. maja. V skladu s takšnim položajem je štab 4. armade preuredil enote za izvršitev nadaljnjih nalog, katerih cilj je bil popolno uničenje okupatorjevih čet v središčnem delu Slovenije in v severozahodni Hrvatski. Ukazal je, naj 7. in 8. divizija 4. korpusa ter 29. divizija osvobajajo deželo v smeri Postojna—Ljubljana—Zagreb, 19. divizija naj pazi na ujetnike, 26. divizija naj krene v Tržič (Molfalcone), 13. divizija v Gorico, 43. pa v Istro.

Jugoslovanska armada je na vsem ozemlju vzpostavila mrežo organov zaledne vojaške oblasti s komandami mest, od katerih je bila najmočnejša komanda mesta Trst; poveljeval ji je generalmajor Dušan Kveder, ki je dotlej opravljal dolžnost komandanta glavnega štaba JA za Slovenijo.

Prihod osvoboditeljev na Bled 9. maja 1945

Tako se je s kapitulacijo nemškega 97. armadnega korpusa pri Ilirski Bistrici ter z osvoboditvijo Pazina in Pulja dne 7. maja 1945 končal štiriletni oboroženi osvobodilni boj primorskega in istrskega ljudstva. To je bil zmagovit zaključek njegovega več kot četrto stoletja trajajočega upora proti najrazličnejšim oblikam fašističnega političnega, gospodarskega in raznarodovalnega pritiska, ki pa nikdar ni mogel zlomiti narodne zavesti in svobodoljubnega duha ljudstva v tem delu slovenske dežele. Prvič v svoji zgodovini je bilo svobodno ter je ob občem navdušenju in nepopisnem veselju vzpostavljalo svojo ljudsko oblast.

Razpoloženje ob doseženi svobodi in občutek, da so končno izbojevani cilji, za katerih uresničenje se je borilo in žrtvovalo življenje na tisoče moških in žensk ne le Primorske in Istre, temveč tudi ostale Slovenije in Jugoslavije, je kalila le zavest, da se bo treba še bojevati za mednarodno priznanje priključitve Slovenskega primorja in Istre k Jugoslaviji. V vseh slovenskih vaseh in trgih, pa tudi v mestih, so bile hiše in druga poslopja čez noč pokrite z napisi: »Tukaj je Jugoslavija!« »Tujega nočemo, svojega ne damo!«, »Tukaj smo Slovenci!«, »Živel slovensko-italijansko bratstvo!«, »Tito — Jugoslavija!« idr.

Hkrati moramo ugotoviti, da je bil ta zanos ob svobodi dostojanstven in brez sovraštva do sosednjega italijanskega ljudstva. Z njegovimi naprednimi silami so Slovence, pa tudi druge narode Jugoslavije vezale trdne vezi skupnega boja proti fašizmu.

Ko ugotavljamo obče značilnosti poteka tržaške operacije JA in boja za končno osvoboditev Slovenskega primorja kot celote, moramo zatrditi, da je njun uspešen in zmagovit zaključek, ki je imel tako ugodne in daljnosežne posledice strateškega

pomena, predvsem sad dveh značilnih potez dejavnosti slovenskih in jugoslovanskih osvobodilnih sil, ki so v nji sodelovale.

Jugoslovanska armada, skupaj z 9. korpusom in istrskimi partizanskimi enotami, ki so bile v sovražnikovem zaledju, je imela v sklepnih operacijah bojni polet, kakršnega je lahko ustvarila le visoka zavest o pravičnosti ciljev, ki jih je uresničevala. Vsi njeni pripadniki so bili kot en moč trdno odločeni storiti vse, kar bo potrebno. Pohod čez Liko, Gorski kotar, Snežnik in Mašun, boji okoli Reke in Ilirske Bistrice, v Trstu in na Opčinah, dejavnost enot 9. korpusa in končno pohod motoriziranega odreda na Koroško in v zgornjo Savsko dolino čez Vršič so primeri uveljavljanja jeklene, vendar zavestne discipline celotnega moštva in starešin, primer sposobnosti prenašanja naporov, kakršne je zmožna prenašati le redka bojna enota. To visoko zavest in pripravljenost za napore in žrtve je še povečalo dejstvo, da je bilo v vrstah 4. armade veliko primorskih Slovencev in istrskih Hrvatov iz prekomorskih enot. Te so nastale v bazi NOV in POJ v južni Italiji, ker se je večina Jugoslovancev ter Primorcev in Istranov, ki so bili onstran zavezniško-nemške fronte v sredozemskih deželah, odločno usmerila za Titovo novo Jugoslavijo. Zavoljo takšne usmerjenosti so razpadle tudi tiste maloštevilne vojaške enote, ki jih je imela kraljevska begunska vlada. Zato lahko ugotovimo, da je bila osvoboditev Slovenskega primorja in Istre s Trstom in Gorico veliko dejanje primorskega in istrskega ljudstva. Hkrati je to dejanje bilo plod sodelovanja vseh narodov Jugoslavije, saj so se pohoda 4. armade udeležili vsi, od Hrvatov do Albancev s Kosova in Metohije.

Druga značilnost sklepnih operacij je, da so operativne enote, ki so prodirale kot glavnina 4. armade, izredno uspešno sodelovale z enotami, razporejenimi v sovražnikovem zaledju, ki so bile v bistvu še vedno partizanske. Čeprav le-te niso bile številčno tako močne in niso bile v toliki meri oborožene kot tiste, ki so napadale frontalno, so v ogromni, če že ne v odločilni meri pripomogle k uspehu. Spričo njihove dejavnosti je sovražnikovo zaledje razpadlo in niso bili možni premiki kakršnih koli taktičnih ali operativnih sovražnikovih rezerv. Dobro oborožene, opremljene in številčno močne osnovne divizije 4. armade so dejansko bile le jedro ljudskih oboroženih sil, jedro, ki je uspešno opravljalo ključne in najtežavnejše naloge, kot sta bili na primer preboj reške fronte ter obkolitev in uničenje nemškega 97. armadnega korpusa. Toda partizanske osvobodilne sile v zaledju so bile dejavnik, ki je omogočal udarce po sovražniku na široki fronti in v notranjosti bojnega prostora prav do slovenskih narodnostnih mej, od izliva Soče čez Brda, vzhodno in zahodno Beneško Slovenijo ter Rezijo do pontebške železnice. Ob tem je treba poudariti izredno vojaško pomembnost vstaje v Trstu, saj se je zaradi akcij bataljonov pod poveljstvom komande mesta Trst okupatorjeva obramba mesta razbila na osamljene odporne točke še pred prihodom enot 9. korpusa in 4. armade.

Le tako je bilo mogoče hkrati, medtem ko so potekali srditi boji na bojišču pri Reki, osvoboditi Postojno, Gorico, Tržič in Čedad ter sovražnika obkoliti na številnih drugih krajih v osamljenih točkah, ki niso imele medsebojne taktične in operativne zveze. Niso se mogle osredotočati in premikati na najbolj ogroženi odsek. Morale so se kmalu vdati. Le tako so mogle biti osvobodilne sile prisotne skoraj hkrati tudi v vsej notranjosti ozemlja. Če nekje ni bilo vojaške enote, so njihovo vlogo po lastni pobudi prevzele komande mest, zaledne enote, Narodna zaščita in celó civilno prebivalstvo. Uničenje nemškega okupatorja in njegovih pomagačev v zaključnih bojih v Slovenskem primorju je bilo plod izkoriščanja velike prednosti jugoslovanskih osvobodilnih sil, da so lahko opirajoč se na operativno in taktično sodelovanje s svojimi silami v sovražnikovem zaledju, delale globoke prodore v njegovo razporeditev in zaledje. S tem so mu onemogočale manever in ga drobile.

Štab 4. armade je po smernicah generalštaba JA in vrhovnega komandanta maršala Josipa Broza-Tita odločno vodil operacijo. Čeprav bi mogel kakšno trenutno situacijo reševati še drznejše in bi bilo prav, če bi mimo Trsta poslal na soške mostove motorizirani odred, okrepljen s tanki in topništvom, moramo ugotoviti, da je ves čas bojov operativno spretno vodil enote. Z vso tehtnostjo je težiščne odseke bojišča pravočasno krepil s topniškimi in tankovsko-oklepnimi enotami ter na teh odsekih v pravem času ustvarjal taktično in tehnično premoč nad sovražnikom.

Zavezniki niso ob napadu na reško fronto več sodelovali s 4. armado. To je že tedaj nakazovalo, da ne bodo zlahka priznali pravice primorskega in istrskega ljudstva do priključitve k Jugoslaviji. Prodor osvobodilnih sil v Trzič, na Sočo in Trst je bil tudi zanje presenečenje strateškega pomena, ki ni bilo v skladu z njihovimi načrti, v katere so se že vpletali elementi poznejše hladne vojne med obema velikima blokoma.

Nemško poveljstvo, brez moči pred odločnostjo jugoslovanskih osvobodilnih sil, ki so hkrati delovale s čela in v zaledju, je skušalo storiti, kar je moglo, toda moč enot, ki jih je imelo na voljo, je hitro pešala. Čeprav so se enote še srdito borile, s ciljem, da bi prišle v ujetništvo zahodnih sil, kjer bi jim ne bilo treba odgovarjati za zločine med okupacijo, se niso mogle upirati premoči. Kaže, da je nemško poveljstvo vendarle hudo podcenjevalo sposobnost jugoslovanskih enot in da ni razumelo značilnosti vojne, prepletene s partizansko taktiko. Zadrževanje 97. armadnega korpusa pri Reki je bila huda operativna napaka, saj bi nalogo, ki mu jo je namenilo poveljstvo skupine armad »E«, mogel mnogo bolje opraviti na območju Postojna—Logatec.

Medtem ko je bil slovenski kvislinški 1. udarni polk SNVZ, ki se je zadrževal v Vipavski dolini, brezpomembna enota v sistemu obrambe sovražnikovega zaledja, pa moramo ugotoviti, da so četniško-nedičevske enote po prvih udarcih in potem, ko so se zavedle nevarnosti zaradi prodora divizij 4. armade proti Trstu, pustile svoje gospodarje na cedilu in so se jadno umaknile čez Sočo, zahodnim zaveznikom naproti. S tem so seveda nemško zaledje še bolj razgalile. Zavoljo bojnega poleta narodnoosvobodilnih enot in enodušne podpore ljudstva njihovim naporom so se tako povsem razblinili tudi načrti teh protirevolucionarnih sil o odporu vsaj na zahodnem delu slovenskega narodnostnega ozemlja, kar naj bi zavezniki podprli in jim omogočili uresničitev protiljudskih naklepov.

BOJI ZA OSVOBODITEV DOLENJSKE, NOTRANJSKE IN LJUBLJANE

Sodelovanje 7. korpusa s 4. jugoslovansko armado in obramba Bele krajine

Napredovanje 4. jugoslovanske armade proti južnemu delu Slovenije je že v začetku aprila 1945 spremljal dinamičen razvoj dogodkov tudi na Notranjskem in Dolenjskem. Ko je štab 7. korpusa presodil, da se pripravlja nova sovražnikova ofenziva v Suho krajino, je ukazal 15. diviziji napasti 6. aprila nekaj postojank, med njimi Struge, nato pa še Vinkov vrh in Dvor, da bi zmedel sovražnikove načrte. Napadi so le delno uspeli. Največ uspeha je imel jurišni bataljon te divizije, ki je v noči na 9. april zasedel Vinkov vrh in uničil skladišče streliva. Že naslednjega dne, 9. aprila, se je v Suhi krajini začela sovražnikova ofenziva, ki je imela cilj vzpostaviti nadzor nad cesto Kočevje—Stari Log—Dvor—Soteska, enote 7. korpusa pa potisniti v Kočevski Rog.

V operaciji so sodelovale močne sile iz treh SS policijskih polkov (17., 19. in 25. policijski polk), 1. SS posebni polk »Variagov« iz t. i. Ruske osvobodilne armade (ROA), SS orožniški motorizirani bataljon, dve tankovski četi in štirje domobranski bataljoni. Težiščna skupina, ki je postopno imela celo trinajst bataljonov, 10 do 20 tankov in dve topovski bateriji, skupno pet tisoč mož, je operirala iz Suhe krajine proti Kočevskemu Rogu, pomožna skupina štirih bataljonov s kakimi dva tisoč vojaki pa iz Novega mesta proti Podturnu (zdaj Podturn pri Dolenjskih Toplicah).

Po podatkih glavnega štaba JA za Slovenijo o številčnosti 7. korpusa z dne 6. aprila 1945 je le-ta sicer štel brez zalednih enot 5753 borcev in starešin, vendar je bilo za boj na voljo le okoli štiri tisoč mož, ker so bile nekatere enote na drugih območjih, Gubčeva brigada na Gorjancih, da brani pristope v Belo krajino, Notranjski, Dolenjski in Belokranjski partizanski odred pa so bili na svojih sektorjih. Ker je bilo v prvi bojni črti še manj moštva, je bil odnos sil gotovo manjši od 3:1 v korist nasprotnika.

Štab korpusa je menil, da je ta sovražnikova operacija pravzaprav priprava za večjo ofenzivo, katere cilj je bil zavzeti greben Kočevskega Roga, nato pa Belo krajino in si ustvariti možnosti za obrambo bodisi na obronkih Kočevskega Roga in Gorjancev, ali pa na črti Novo mesto—Dvor—Kočevje. Sovražnik se je zavedal, da kakršne koli obrambne ali ofenzivne operacije na prostoru med Gorskim kotarom in Novim mestom niso izvedljive, če bi predhodno ne bila onemogočena akcija glavnine 7. korpusa.

Brigade obeh divizij 7. korpusa so zategadelj odločno branile dohode h Kočevskemu Rogu in Beli krajini. Zavzele so ugodne položaje vzdolž ceste Kočevje—Stari Log—Dvor in jih elastično branile. V srditih in dinamičnih bojih, ki so se razvili v naslednjih dneh, so pred sovražnikovo premočjo postopno sicer odstopale na naslednje obrambne položaje, vendar niso popustile. Ko je 14. aprila sovražnik zasedel dominantne točke vzhodno od omenjene ceste, pri Topli rebri, je končno sprožil tudi ofenzivni sunek pri Dolenjskih Toplicah. Iz Lašč nad Dvorom je poslal kolono kakih tristo mož čez Sv. Peter v Podhosto in Meniško vas, kjer se je združila z oddelki SS polka »Variagov« in 1. domobranskim bataljonom, ki so iz Novega mesta vdrli čez Krko ter začeli potiskati maloštevilne partizanske enote proti Črmošnjicam.

Štab 7. korpusa je ukazal že utrujeni 18. diviziji, ki jo je izdatno okrepil s topništvom in tremi tanki, naj naslednjega dne napade Podhosto in Meniško vas ter sovražnika prežene na drugi breg Krke. Njen odločni napad je uspel. Sovražnik se je pri Soteski s skrajnimi napori umaknil čez Krko.

Ker so se boji na obronkih Kočevskega Roga med neuspehim sovražnikovim prodorom proti Črmošnjicam umirili, je nastopil ugoden trenutek za protinapad. Štab korpusa je poklical Gubčevo brigado z Gorjancev, nato pa se je vsa 15. divizija lotila protinapada, da bi sovražnikovo vojsko vrgla s položajev pri Pečki (kota 912) in Topli rebri proti cesti Stari Log—Dvor. Postavljenih ciljev pa divizija ni dosegla, ker je sovražnikove položaje branilo vsaj osem bataljonov.

Toda z odločno manevrsko obrambo, z zavzetjem Podhoste in Meniške vasi ter s protinapadom pri Topli rebri je 7. korpus vendarle dosegel cilj obrambe: ubranil je osvobojeno ozemlje v Beli krajini ter vezal nase glavnino nemških in kvistlinških enot na ozemlju 7. korpusa, skupno sedemnajst bataljonov. Srditost bojov kažejo tudi izgube. Od 6. do 15. aprila so enote korpusa na bojišču vzdolž komunikacije Kočevje—Dvor—Soteska imele 52 padlih in 175 ranjenih, sovražnikove izgube pa so bile še dosti večje.

Boji z umikajočim se sovražnikom se čedalje bolj približujejo Ljubljani

Po teh napadih 15. divizije se je bojna črta v Kočevskem Rogu nekoliko ustalila. Toda sovražnik je pripravil nov sunek proti Dolenjskim Toplicam in Podturnu. Nemško-domobranske sile v moči dveh ali treh bataljonov, okrepljenih s tanki, so 18. aprila uspele med Podturnom in Črmošnjicami prodreti do Starih Žag. Hkrati je ustaška kolona kakih 300 mož prodirala iz Netretiča proti Vinici. Toda dan prej je po dolgem in napornem pohodu prišla v Belo krajino prek novega mostu pri Vinici* 5. prekomorska brigada »Ivana Turšiča«, ki je štela 2386 mož in je bila zelo dobro oborožena. Takoj je morala naprej v boj. Skupaj z jurišnim bataljonom 15. divizije in 9. brigado je najprej pregnala sovražnika s Poljan (zdaaj Kočevske Poljane). Ko pa se je potem utrdil v Podturnu, so naslednjega jutra to novo okrepljeno sovražnikovo postojanko napadle enote 5. prekomorske, jurišnega bataljona in 8. brigade 18. divizije ter v naskoku zavzele tudi to oporišče. Sovražnik se je moral hitro umakniti čez Krko pri Soteski. Odbili so tudi poskus njegovega vdora pri Vinici.

Po boju v Črmošnjiško-poljanski dolini, v katerem je 5. prekomorska brigada dala časten prispevek k obrambi svobodnega ozemlja Bele krajine, so njene borce in starešine razdelili po brigadah obeh divizij 7. korpusa, ki so bile spričo dolgotrajnih srditih bojov že hudo oslABLJENE. Tak ukrep je bil nujen, saj so brigade štele komaj tristo do štiristo mož.

* Most pri Vinici, ki je bil dolg 135 in širok 4 metre ter je imel nosilnost 20 ton, so med 10. in 17. aprilom napravile enote NOVGRAD, od katerih so 20. aprila oblikovali 1. gradbeno, kasnejšo inženirsko brigado. Za gradnjo mostu so uporabili 400 m³ hrastovega in 200 m³ mehkega lesa. Tudi spojke, vijake in žeblje so izdelale partizanske delavnice.

Med srditimi boji v Kočevskem Rogu in Črmošnjiško-poljanski dolini se je položaj na jugozahodnem delu jugoslovanske fronte močno spremenil. Enote 4. hrvaškega korpusa so po osvoboditvi Ogulina branile desni bok 4. armade na črti, ki je potekala od Drežnik-Grada severno od Plitvičkih jezer čez Rakovico, Slunj, Primišlje do Dubrave južno od Generalskega Stola. Ker je, kot smo omenili, 4. armada v prejšnjih bitkah že razbila 15. planinski korpus, niso Nemci imeli pri Karlovcu nobenih večjih operativnih enot, ki bi bile sposobne za boj. Nemška skupina armad »E« je z bojišča ob Dravi poslala na karlovški odsek štab 91. armadnega korpusa, za njim pa od Bihaća še 104. lovsko divizijo, toda te sile niso bile zadostne, da bi lahko zaprle široko odprtino med četami 237. divizije v Primorju in Generalskim Stolom. Vlogo zapiranja te vrzeli so imele pravzaprav enote, ki so v Sloveniji napadale 7. korpus. Zato je bila obramba Bele krajine na območju Kočevskega Roga v strateško operativnem smislu izredno pomembna, saj je preprečila utrditev sovražnikove obrambe na spoju obeh nemških skupin armad in divizijam glavnine 4. jugoslovanske armade omogočala, da so mogle uspešneje in hitreje lomiti plitvo in skupinsko razporejeno sovražnikovo obrambo v Gorskem kotaru ter se nato razporediti za napad na glavno obrambno črto pri Reki. Armadi je omogočala neoviran razvoj za napad in postopno pritegnitev čedalje močnejših sil za preboj reškega bojišča.

Ne smemo tudi prezreti dejstva, da je bila Bela krajina hkrati nekakšno naravno, že obstoječe mostišče na drugem bregu Kolpe, ki je lahko vsak trenutek služilo za prodor proti Kočevju, Ljubljani in dolini Save. V ta namen so enote NOV Slovenije zgradile razen mostu pri Vinici v zelo kratkem času (med 26. in 28. aprilom) pri Brodu na Kolpi še en most za prehod težke motorizacije, kajti most pri Vinici je v noči na 24. april uspel sovražnik porušiti v dolžini 53 m. Popravili so ga v noči na 26. april.

Glavni štab in štab 7. korpusa sta reorganizirala obrambo Bele krajine 5. aprila. Oblikovali so štiri obrambne sektorje, črnomalskega, metliškega, novomeškega in kočevskega. Vanje so vključili vse razpoložljive enote, ki so bile v bližini, pa tudi moštvo enot in ustanov glavnega štaba, zalednih enot ter enote Narodne obrambe in druge. Takšna organizacija je bila uspešna, saj so na vseh odsekih preprečili sovražnikove poskuse, da bi vdrl na osvobojeno ozemlje, ali pa so ga vsaj zadržali toliko časa, da so mogle na ogroženo območje prispeti enote od drugod in napadalce pregnati.

Medtem ko je pri Ozlju metliški obrambni sektor brez posebnih težav trdno branil dohode in so enote Belokranjskega odreda zadoščale, se je kmalu pokazalo, da preti čedalje večja nevarnost na kočevskem obrambnem odseku. Že 13. aprila so namreč s primorske strani, čez Mašun, Čabar in Osilnico, prodrli na Kočevsko močni oddelki 1. srbskega prostovoljskega korpusa (2., 3. in 4. polk) ter 503. korpus četniške divizije, z namenom, da bi obrambne položaje 237. divizije med morjem in Lokvami povezali z Delnicami, nato pa ob Kolpi prodirali v Belo krajino. Dan pozneje je začela čez Bosiljevo pritiskati proti Kolpi in potem proti Vinici močna skupina, sestavljena iz 20. lovskega polka, podrejenega 91. armadnemu korpusu, in ustaških enot, ki naj bi pomagala četnikom, prodirajočim s severa. Tako je moral štab 7. korpusa med najhujšimi boji z SS policijskimi in domobranskimi bataljoni na obronkih Kočevskega Roga hitro okrepiti najprej kočevski, potem pa še viniški obrambni odsek.

Četniki so zasedli vasi ob cesti Kočevje—Morava in 18. aprila prodrli na Brod na Kolpi. Ta prodor naj bi jim omogočil, da bi kasneje udarili v bok 4. armade, ki se

je med Reko in Snežnikom že približevala že omenjeni glavni obrambni črti nemškega 97. armadnega korpusa.

Toda štab 4. armade je istega dne ukazal 20. diviziji, naj iz Mrzle Vodice prodira čez Crni Lug, Gerovo in Osilnico proti Čabru in Prezidu ter zaščiti desni bok, pri čemer naj sodeluje s 7. korpusom. Ko se je začela večdnevna bitka na glavnem položaju reškega bojišča, so se razvili hudi boji tudi na desnem armadnem boku. Štab 7. korpusa je v novooblikovano kočevsko operativno skupino dodelil 4. SNOUB »Matije Gubca«, 8. SNOB »Frana Levstika«, 1. brigado divizije Narodne obrambe in Notranjski partizanski odred. Skupino je okrepil z baterijo topov 75 mm iz 1. slovenske artilerijske brigade in ji dodelil dovolj streliva.

Ko je 8. brigada 20. divizije 21. aprila napadla iz smeri Delnic četnike pri Brodu na Kolpi ter jih razbila in nagnala čez Banjo loko do Ajblja in čez Kočevsko Reko proti severu, je kočevska operativna skupina udarila po njih od vzhoda proti cesti Kočevje—Morava—Brod na Kolpi na odseku Livold—Štalcarji, hkrati pa je blokirala posadko v Kočevju. Viniški obrambni odsek sta okrepili ena brigada 34. divizije in Cankarjeva brigada.

Četniki silovitega napada s čelne strani in iz zaledja niso vzdržali. Skušali so se sicer upirati na Burgerjevem brdu (kota 729) severno od Štalcarjev in v tem naselju, vendar so se morali že v noči na 22. april umakniti. To je pomenilo, da je bila četnikom presekana odstopnica proti Kočevju in da ne bodo mogli uresničiti načrta o povezavi s silami, ki so prodirale iz smeri Generalskega Stola oziroma Bosiljevega.

Naslednjega dne je 1. brigada Narodne obrambe na črti Livold—Cvišlerji preprečila kočevski posadki, da bi prišla na pomoč enotam, ki jim je grozila osamitev pri Ajblju. Gubčeva brigada je po zavzetju Štalcarjev prodirala čez Visoke gorice proti Novim Lazam do Kočevske Reke. Hkrati je Levstikova vkorakala v Ajbelj in Moravo. Razbite sovražnikove skupine so se umikale proti zahodu kar po gozdovih. Ker je že prejšnjega dne močan bataljon 9. brigade 20. divizije, drzno prodirajoč v odprtino med kočevsko nemško-četniško skupino in reško fronto, že dosegel Drago in zaprl cesto Osilnica—Cabar—Podpreska, je bila sovražniku za zvezo z Ribniško dolino na voljo le cesta Kočevska Reka—Grčarice—Dolenja vas. Odprtina, skozi katero je 20. divizija prodirala proti severozahodu, se je še bolj razširila.

Kočevska operativna skupina 7. korpusa se je že razporejala na obrobju Kočevske kotline, ko so sovražnikove sile, ki jih je okrepil bataljon nemškega 17. SS policijskega polka in nekaj tankov, začele nov napad na smeri Grčarice—Kočevska Reka, da bi ponovno zavzele komunikacijo Kočevje—Morava—Brod na Kolpi. Znova so se razvneli boji ter se okoli Štalcarjev in pri Borovcu (zdaj Borovec pri Kočevski Reki) nadaljevali z vso srditostjo do 28. aprila.

Hkrati ko so se enote kočevske operativne skupine tolkle ob omenjeni komunikaciji, so se brigade 20. divizije postopoma bočno pomikale čez Leskovo dolino in Mašun na drugo stran bivše italijansko-jugoslovanske državne meje.

Na viniškem obrambnem odseku je sovražnik uspel prodreti do Bosancev; le manjša skupina, ki jo je oblikoval v ta namen, je kot rečeno, prodrla 24. aprila do viniškega mostu čez Kolpo in ga delno porušila. Naslednjega dne pa so viniška operativna skupina 7. korpusa ter 7. in 34. divizija 4. korpusa tako trdno zaprle dohode od Karlovca, da sovražnik ni mogel več ogroziti svobodnega ozemlja in zožiti odprtine, skozi katero se je čedalje več enot 4. armade pomikalo proti Slovenskemu primorju. Dne 25. aprila je dobila nalogo okrepiti desni armadni bok še 29. divizija, ki je bila v okolici Ogulina.

Lahko ugotovimo, da je nagli prodor enot 4. armade skozi Gorski kotar proti Čabru olajšal boj kočevske operativne skupine v obrambi osvobojenega ozemlja

v Beli krajini, hkrati pa so le-ta in druge enote 7. korpusa s svojo vztrajno obrambo in izredno borbenostjo ter v sodelovanju z 20. divizijo in 4. hrvaškim korpusom vezale nase sovražnikove sile, ki so bile namenjene udariti v bok 4. armadi in zapreti odprtino, ki se je čedalje bolj širila med reško fronto in Karlovcem. Sodelovanje med enotami 4. armade, ki so prodirale frontalno, in enotami 7. korpusa v sovražnikovem zaledju je bila na tem odseku bojišča prednost jugoslovanskih osvobodilnih sil.

Ker so enote 4. armade že globoko prodrle čez bivšo italijansko-jugoslovansko mejo, je njen štab 27. aprila ukazal 7. korpusu, naj se ves osredotoči na njenem desnem boku ter kot desna pobočnica prodira z juga proti severu, h Kočevju in Ljubljani. Obrambo viniškega odseka je prevzela 7. banijska divizija 4. korpusa. Ker so zaradi teh sprememb morali opustiti obrambo Kočevskega Roga in dostopov v Belo krajino iz novomeške smeri, so vodstvene civilne in vojaške ustanove najprej evakuirali v Gorski kotar. Čez Gorski kotar na Primorsko se je premaknil tudi glavni štab JA za Slovenijo s svojimi ustanovami in oddelki.

Tako se je v noči na 29. april premaknila k Brodu na Kolpi najprej 18. divizija, naslednjega dne pa še enote 15. divizije. Prva je dobila ukaz, naj sovražnikove enote blokira pri Kočevski reki iz zahodne smeri ter jim onemogoči umik proti severu, druga pa naj sovražnika potisne proti vzhodu s črte Mozelj—Morava—Ajbelj, ko bo zavzela njegovo ključno obrambno točko, Burgerjevo brdo (kota 729).

Ker pa je 29. divizija že 29. aprila pri Travi vzhodno od Čabra razbila nemško bojno skupino »Buchberger« iz 188. divizije ter 3. polk in dele 2. polka Srbskega prostovoljskega korpusa na prostoru med Čabrom in Prezidom (skupaj je bilo okoli tri tisoč mož, ki so s črte Trava—Draga—Podpreska—Travnik poskušali z udarcem v bok in v zaledje 4. armade presekati njene preskrbovalne poti ter s tem zavreti njeno prodiranje v Slovensko primorje), so se polki tega korpusa začeli 30. aprila umikati proti severu. Na južnem Kočevskem so ostali le Nemci, četniki in domobranci.

Ko je štab 7. korpusa začutil popuščanje sovražnikove obrambe pri Kočevski Reki, 29. divizija pa je morala čimprej z vsemi svojimi enotami nadaljevati pohod čez Mašun na območje Postojne, je poslal 18. divizijo s tovarnjaki po Čabranski dolini do Podgore, južno od Starega trga v Loški dolini. Njene brigade so se razporedile od Loške doline do Čabra, 15. divizija pa je 1. maja napadla sovražnika na jugu, pri Kočevki Reki in Štalcarjih (kota 729). Sovražnik se je pred pritiskom umaknil, 15. divizija pa je zasedla pobočja nad kočevsko kotlino in se začela pripravljati za napad na Kočevje.

Do opoldne 1. maja se je 29. divizija že premaknila na območje Št. Peter—Prestranek, nova 8. kordunska divizija pa je prišla v Loško dolino. Omenili smo že, da je 29. divizija takoj napadla Postojno, ki so jo branile enote 904. dopolnilnega bataljona 188. divizije, okoli tisoč italijanskih fašistov, oddelki 1. polka SNVZ in SS podoficirska šola. Slednjo so z naglico poslali iz Ljubljane, ko 34. korpusu niso prišle objubljene enote. Štab nemške skupine armad »E« jih je namreč moral poslati na fronto na reki Ilovi, potem pa na karlovški obrambni odsek, kjer je položaj po presoji tega štaba postal medtem še bolj kritičen. Postojna je bila do polnoči v noči na 2. maj že svobodna in boji so se nadaljevali proti Planini in Rakeku.

Tako sta se oblikovali dve osnovni žarišči bojev s sovražnikom, daleč na jugu pri Kočevju ter severovzhodno od Postojne pri Planini in Rakeku. Oba obrambna odseka je sovražnik srdito branil z namenom, da bi svojim četam na Notranjskem in Dolenjskem omogočil postopen umik proti Ljubljani in olajšal položaj nemškemu 97. armadnemu korpusu pri Reki, katerega štab je šele 2. maja izdal ukaz za pripravo preboja proti Ilirski Bistrici.

Enote 29. hercegoveške udarne divizije korakajo po Prešernovi cesti v osvobodjeno Ljubljano

Pohod proti Ljubljani

Spričo obkolitve nemškega 97. armadnega korpusa, osvoboditve Trsta, Postojne in Gorice ter glede na prisotnost močnih jugoslovanskih osvobodilnih sil v širokem pasu med Sočo in postojnskimi vrati, ni bil položaj nemškega okupatorja in njegovih pomagačev na vsem ozemlju bivše Ljubljanske pokrajine, v Ljubljani in tudi na Gorenjskem nič kaj rožnat. Sil, ki bi mogle pomagati 97. armadnemu korpusu, da se prebije h glavnini skupine armad »E«, ni bilo, zato se je moral prebijati sam. Naloga sovražnikovih operativnih sil, ki so bile med Rakekom, Kočevjem in reko Savo, je bila le v tem, da ščitijo zahodni bok skupine armad »E«, ki se je še vedno branila na rekah Ilovi in Uni ter pri Karlovcu, v želji, da bi po slabo prepustnih komunikacijah umaknila v rajh čimveč zalednih enot, pa tudi naropanega blaga. Tega odlašanja evakuacije in umika enot, ki so bile še globoko v notranjosti Hrvaške, ter 97. korpusa pri Reki si ni mogoče razlagati drugače kot tako, da je imelo namen omogočiti silam zahodnih zaveznikov, da z italijanskih ravnic nemoteno prodirajo do postojnskih vrat in nato čez Slovenijo v Avstrijo.

Ko se tak načrt zaradi hitrega prodora 4. armade v Trst in na Sočo v sodelovanju s slovenskimi enotami, ki so bile v sovražnikovem zaledju, in tudi zavoljo mednarodnih političnih razlogov ni mogel uresničiti in so se zavezniške enote ustavile, ko so prišle v stik z jugoslovanskimi osvobodilnimi silami, pa je prav to zaostajanje v umikanju glavnine skupine armad »E« na središčnem delu jugoslovanskega bojišča postalo vzrok novih operativnih težav okupatorja. Številne vojaške in druge enote se niso mogle umakniti čez noč zaradi slabe prepustnosti komuni-

kacij, nevarnosti partizanskih napadov na boke in prometne objekte, zaradi pomanjkanja prometnih sredstev in goriva ter nenazadnje tudi zaradi stalnega močnega pritiska JA na vseh odsekih bojišča.

Tako so kljub temu, da je 2. maja že padel Berlin in da je začela veljati brez-pogojna kapitulacija nemških sil v Italiji, sovražnikove enote še vedno morale braniti posamezne obrambne črte in točke, zlasti večja naselja, ter se le postopno umikati. Tak umik bi bil na ozemlju Dolenjske in Notranjske vsekakor hitrejši, če bi JA imela na tem prostoru na voljo več enot.

Osvoboditev Dolenjske in Notranjske je bila naloga 29. divizije, ki je prodirala od Postojne proti Ljubljani, in 7. korpusa, ki naj bi najprej osvobodil Kočevje, nato pa vzdolž Ribniške doline prodiral proti Velikim Laščam in Ljubljani. Osma in za njo še 7. divizija 4. udarnega korpusa, ki sta se pomikali za 29. divizijo navzgor po dolini Kolpe, sta morali takoj kreniti proti Ilirski Bistrici, da bi okrepili obroč, v katerega je bil vkljenjen nemški 97. armadni korpus. Na vsem širokem ozemlju Dolenjske zagadelj ni bilo nobenih operativnih enot, če ne štejemo Dolenjskega partizanskega odreda, ki je bil v širši okolici Litije, kajti moštvo Belokranjskega in Notranjskega odreda so 28. aprila po ukazu štaba 7. korpusa vključili v 1. brigado Narodne obrambe.

Omeniti moramo tudi, da je 22. aprila na ukaz glavnega štaba JA za Slovenijo prišla iz Slovenskega primorja italijanska partizanska divizija »Garibaldi Natisone«. Razporedila se je na območju Broda na Kolpi. Ta divizija je v poslednji sovražnikovi ofenzivi utrpela precejšnje izgube. Njenih osemsto borcev je bilo zavoljo tega treba premakniti globlje v notranjost ozemlja, da bi se tam združili z brigado »Fontanot«, ki je bila že prej v Beli krajini. Glavni štab je namreč sklenil, naj se divizija preuredi v brigado in skupaj z brigado »Fontanot« v bodoče tvori večjo operativno enoto, novo divizijo »Garibaldi Fontanot«, ki bi bila sposobna za napore, kakršne so pričakovali ob končnih operacijah za osvoboditev. Nova divizija, reorganizirana 30. aprila, je bila v korpusni rezervi, ki se je premikala za korpusno glavnino. Dne 1. maja je štela po spisku 1026 moč, na mestu pa 938.

Tretjega maja 1945, ko se je začel napad 7. korpusa na Kočevje, je sovražnik še držal že znano ne povsem dograjeno črto »Eiche« Krka—Kočevje—Grčarice—Grahovo—Cerknica—Rakek—Grčarevec—Hotedršica. To črto je branilo več bojnih skupin, ki so jih sestavljale enote 17., 19. in 25. SS policijskega polka, Nedićev srbski prostovoljski korpus in četniki, nekaj domobranskih čet in SS podoficirska šola.

Napad na Kočevje je izvedla 15. divizija, okrepljena z vsem korpusnim topništvom, medtem ko je 18. divizija imela nalogo blokirati Ribnico in onemogočiti umik sovražnika proti severu. Čeprav je bil napad 15. divizije pripravljen v naglici, je bil silovit. Topništvo je nenehno obstreljevalo utrdbe, toda sovražnikova obramba, ki se je naslanjala na betonske bunkerje in dvojne žične ovire z minskimi polji, je bila trdna. Največ uspeha je imela sprva Cankarjeva brigada, ki je zavzela Šalko vas v predmestju Kočevja, vendar se je spričo sovražnikovega protinapada, v katerem so sodelovali tanki, morala umakniti. Do noči ni bilo pravih uspehov, nato pa so brigade napad ponovile. Toda ponoči se je sovražnik začel nenadoma umikati, najprej proti središču, potem pa pod zaščito tankov proti Ribnici.

Tudi 18. divizija ni mogla izpolniti svojih nalog po načrtu. Sovražnik, ki se je zavedal bočne nevarnosti, bil je verjetno motorizirani orožniški bataljon »Alpenland«, je namreč srdito branil Grčarice in Gotenico, ki ju je napadala tudi 15. brigada. Ker ni imela topov, je bila nemočna. Nemci so se z Grčaric umaknili šele 4. maja.

Umik sovražnika iz Kočevja je očitno pospešil prodor 29. divizije v smeri Postojna—Ljubljana, ki je 3. maja osvobodila Cerknico, Rakek in Planino ter po trdem

Zastave in cvetje, veselje in pesem so valovili po ljubljanskih ulicah ob vkorakanju osvoboditeljev

boju zlomila odpor pri Grčarevcu in nadaljevala pregon proti Kalcam. Naslednjega dne so se srditi boji nadaljevali. Sovražnik, ki se je naslanjal na utrdbe ob stari jugoslovansko-italijanski državni meji, se je umaknil proti Logatcu šele tedaj, ko sta dve brigadi te divizije obšli njegove obrambne položaje na severu v smeri Rovt in jugovzhodno čez Laze. Enote 29. divizije so v naletu zavzele Logatec, ena brigada pa je čez Menišijo prodirala iz Cerknice proti Borovnici.

Ta globoki prodor številčno močne in dobro oborožene 29. divizije* na smeri Postojna—Vrhnika do obrobja Ljubljanske kotline je hudo zmanjšal sovražnikove upe, da bo mogel uspešno braniti Ljubljano, če se bodo njegove sile zadrževale še globoko na jugu, pri Kočevju in Ribnici. Začel se je umikati.

Ker so se enote skupine armad »E« morale umikati po komunikacijah čez Celje in Maribor, so bile nemškimi policijskim, domobranskim in drugim kvislinškim enotam, ki so bile v bivši Ljubljanski pokrajini in na Gorenjskem, skupaj okrog 17 000 mož, na voljo za umik le gorska prelaza Jezersko in Ljubelj, ki iz Gorenjske vodita na Koroško, ter cesta in železnica iz Jesenic po dolini Save Dolinke čez Kranjsko goro in po predoru do Podroščice. Da bi omogočilo organiziran umik, za kar se je dokončno odločilo 4. maja, je nemško-domobransko vodstvo sklenilo zadrževati obe diviziji 7. korpusa in 29. divizijo na ustreznih obrambnih položajih, hkrati pa braniti močnejšo glavno obrambno črto pred Ljubljano. Ta je tekla od

* V 29. diviziji so bile 10., 11., 13. in 14. hercegovska udarna brigada, artilerijska brigada in inženirski bataljon. Stela je čez 6600 mož in je imela 28 topov, 52 minometov, 41 težkih in 405 lahkih strojníc.

Save čez Sostro, Orlje, Lavrico, Babno gorico, Črno vas, Bevke, Log (Log pri Brezovici) in Horjul do Vrzdence. Na njej naj bi se sovražnikove enote branile toliko časa, dokler se ne bi glavnina enot in domobranske begunske družine umaknile na Koroško, oziroma dokler ne bi v Ljubljano prišle čete zahodnih zaveznikov, v kar je še vedno upalo vodstvo slovenske kontrarevolucije.

Medtem ko se je na odseku 29. divizije na severozahodu sovražnik že umikal proti Vrhniki, ki je bila osvobodjena 5. maja, so morale enote 7. korpusa najprej pregnati sovražnika iz Grčaric, Rakitnice in Dolenje vasi, preden so istega dne vkorakale v Ribnico.

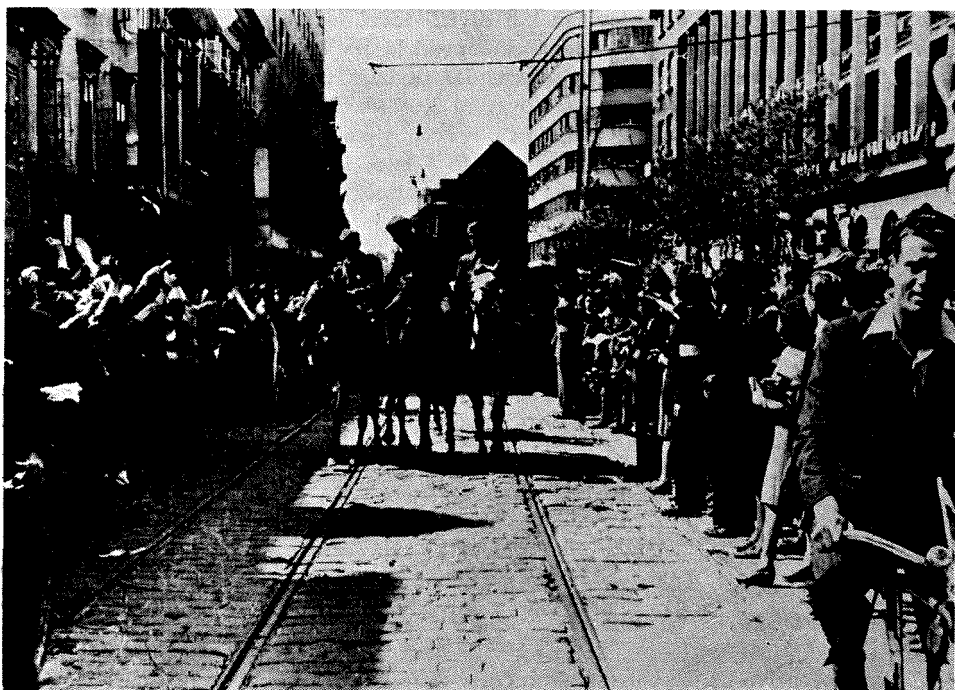
Nemško-domobranske čete iz bližnjih dolenjskih postojank so se začele zbirati v Novem mestu, medtem ko so se iz Suhe krajine, ki so jo zapustile v noči na 5. maj, in iz Notranjske umikale proti Ljubljani. Obe diviziji, 15. vzhodno od ceste Ribnica—Velike Lašče—Ljubljana, 18. pa zahodno od nje, sta jih komaj dohitevali. Nemško poveljstvo v Ljubljani je namreč moralo okrepiti obrambo na smeri proti Vrhniki, kjer je bil pritisk 29. divizije trenutno najbolj nevaren. Ni imelo dovolj sil, saj bi bili po njihovi lastni presoji potrebni za solidno obrambo Ljubljane vsaj dve diviziji. Nemški general Rösener je 4. maja zvečer razglasil v Ljubljani izjemno stanje.

Na smeri prodiranja divizij 7. korpusa je tako prišlo le do manjših spopadov, kot na primer pri Zlebiču in pri Sv. Gregorju pri Ortneku, v noči na 6. maj pa se je sovražnik umaknil tudi iz Velikih Lašč. Naslednjega dne je 5. brigada 15. divizije napadla in osvobodila Grosuplje. Ko je 12. brigada hkrati napadla še postojanko v Višnji gori, iz katere se je sovražnik takoj umaknil, je divizija trdno presekala pot iz Novega mesta proti Ljubljani. V Novem mestu so ostale vse tiste sovražnikove posadke, šteje so okrog 2500 mož, ki se niso utegnile umakniti v Ljubljano, obe diviziji 7. korpusa pa sta do večera že trčili na delno utrjeno obrambno črto, ki je slovensko glavno mesto branila pred osvoboditelji. Že med pohodom sta se začeli pripravljati za napad, ki naj bi ga sprožili naslednjega dne, 7. maja.

Tudi severno od Save so se v bližini bojišča pojavili partizani. Dne 5. maja je Šlandrova brigada 4. operativne cone osvobodila Zagorje ob Savi. Sovražnik se je držal le še na železniški postaji, ki je bila močno utrjena, ko je brigada dobila ukaz, naj hkrati z Zidanškovo prodira proti Ljubljani. Drugi dan je slednja pozvala posadko v Ponovičah pri Litiji, naj se vda, zvečer pa jo je razorožila in poslala poziv za vdajo posadki v Litiji. Ker pa je na ukaz štaba 14. divizije morala takoj oditi proti Koroški, se je k Litiji premaknil Dolenjski odred. Že istega dne zvečer je brez boja zasedel Smartno pri Litiji in se razporedil po položajih nad mestom. Nemci so partizane obstreljevali s strojnicami in minometi. V noči na 9. maj so se umaknili proti Domžalam, del posadke, četa bataljona deželnih strelcev, pa se je vdal. Ob občem navdušenju prebivalstva je odred vkorakal v mesto.

Najmočnejši pritisk je sovražnik, ki se je še vedno oklepal Ljubljane, čutil na zahodnem delu obrambe, kjer je pritiskala 29. hercegovaška udarna divizija. Že 5. maja je njena brigada, ki je prodirala čez Borovnico, prišla v stik z enotami 7. korpusa, drugo brigado pa je naslednjega dne poslala na območje Brezje—Horjul z nalogo, da pri Št. Vidu nad Ljubljano (zdaj Šentvid) onemogoči sovražniku umik proti Kranju.

Tudi sovražnik je to smer okrepil. Tako so se 7. maja razvneli hudi boji na vsej črti sovražnikove obrambe, od Horjula do Bevk ob Ljublanici in od Črne vasi do Orelj vzhodno od Ljubljane. Pred 29. hercegovsko divizijo je sovražnik dajal hud odpor ob podpori topništva zlasti na odseku Log—Bevke. Divizija je do večera zavzela Vrzenec, Horjul in Brezje (Brezje pri Dobrovi), ni pa mogla zavzeti Loga.

»Slišali smo, da na iskrem belcu jaha, da konja in jezdeca jadrna nese perot...«

Sovražnik se je umaknil na severne obronke polhograjskih hribov, na črto Ključ—Koreno—Kožljek—Št. Jošt (zdaj Šentjošt nad Horjulom).

Pred 7. korpusom so bili že vnaprej dobro pripravljeni in utrjeni obrambni položaji, ki jih je ščitil topniški ogenj dveh baterij z Ljubljanskega gradu in Golovca ter ogenj topniškega diviziona, ki je bil na Barju. Petnajsta divizija je napadala frontalno po grebenih severno od ceste Grosuplje—Ljubljana, njena Gubčeva brigada pa naj bi zavzela ključno obrambno točko Orlje. Osemnajsta divizija je imela nalogo prodirati levo od nje vzdolž omenjene ceste s težiščem pri Lavrici, njena Levstikova brigada pa naj bi sodelovala v napadu na Orlje.

Ker so brigade šle v naskok pravzaprav neposredno iz pohodne razporeditve, napad na nemške utrdbe pa je bil v želji, da bi čimprej vkorakale v Ljubljano, premalo pripravljen, se je kmalu pokazalo, da je sovražnikova obramba zanje le pretrd oreh. Vztrajni in junaški naskoki obeh brigad na Orlje so se lomili pred dobro organiziranim obrambnim ognjem sovražnika, njegov silovit topniški in minometni ogenj pa je strahovito redčil vrste narodnoosvobodilnih borcev. Samo Gubčeva brigada je imela okrog 58 padlih in nad 70 ranjenih. Tako utrjenih položajev ni bilo mogoče zavzeti brez dobre predhodne topniške priprave. Zvečer so utrujene brigade prenehale z napadi, da bi se pripravile za ponovni naskok, rezerva 15. divizije, ki jo je sestavljala 12. brigada, pa se je tega dne tolkla pri Višnji gori z neko zaostalo sovražnikovo skupino, ki se je kmalu umaknila.

Osmega maja so se enote 7. korpusa pripravljale za končni obračun s sovražnikom, ki naj bi sledil naslednjega dne, vendar boji niso prenehali ves dan. Proti

večeru se je pod pritiskom partizanskih divizij začel sovražnik umikati z nekaterih položajev. Petnajsta divizija je tega dne prodrla na črto Sostro—Podmolnik ter pritiskala proti Bizoviku in Dobrunjam, 18. divizija pa je osvobodila Lavrico in Orlje ter sovražnika potiskala na Golovec in Rudnik. Na zahodnem odseku obroča, ki je vedno ožje oklepal Ljubljano, je 29. hercegovska divizija zavzela Kostanjevico (trig. 363) med Bevkami in Logom ter koto 473 na Debelem hribu nad Brezovico. Sovražnikove enote so držale položaje pozno v noč, ko so začele na vseh odsekih hitro opuščati položaje. Nemci so zapuščali Ljubljano in so se začeli hkrati s kvislinškimi četami naglo umikati proti Gorenjski.

Na skrajnem severu pri Kranjski gori se je namreč 8. maja spustil čez Vršič v dolino Save Dolinke motorizirani odred 4. armade, ki je z glavnino svojih sil nadaljeval prodor na Koroško, medtem ko je del njegovih sil s prodorom proti Hrušici zapretil, da bo železniška proga na Koroško Jesenice—Podroščica vsak čas zaprta. Na izhodu z gorskega prelaza čez Jezersko je tega dne prišla v kotlino Železne Kaple glavnina 14. divizije. Že prejšnjega dne je pri Ilirski Bistrici položil orožje nemški 97. armadni korpus. Ob prisotnosti predstavnikov vseh zavezniških sil je delegacija nemškega vrhovnega poveljstva v noči na 9. maj v Berlinu (Karlhorst) ob 00.16 podpisala akt o brezpogojni kapitulaciji vseh nemških oboroženih sil, ki je uradno začela veljati že ob 23. uri 8. maja 1945.

Umik domobranskih čet na Koroško

Še med ofenzivo nemško-kvislinških čet v Suhi krajini in ob vznožjih Kočevskega Roga so reakcionarni politiki v Ljubljani upali, da se bodo še pred prihodom zahodnih zaveznikov polastili oblasti na Slovenskem in tako pričakali angloameriško vojsko, ki je čez severno Italijo že prodirala proti Sloveniji. Reakcionarno vodstvo je v ta namen že decembra 1944 formalno ustanovilo narodni odbor (NO), ki je 21. februarja 1945 sprejel tudi uredbo o ustanovitvi slovenske narodne vojske, v katero naj bi se prelevile enote slovenskega domobranstva in v katero naj bi se vključili tudi štirje četniški odredi, slovenski narodni varnostni zbor (SNVZ) v Slovenskem primorju in gorenjsko domobranstvo.

Toda nemški operacijski štab za boj proti partizanom je domobranske čete in udarne bataljone trdno držal v svojih rokah. V marcu 1945 so v vsak udarni bataljon vključili po eno nemško enoto, poveljevali so jim nemški komandanti, hkrati pa je skrbel, da so bili vedno angažirani v boju proti narodnoosvobodilni vojski. Domobranci niso imeli večjih postojank, v katerih ne bi bilo nemških vojakov.

Četniški odredi (gorenjski, soški, notranjski in dolenski), ustanovljeni zato, da bi pred Angleži in Američani dosegli vtis, da gre za odpor proti Nemcem, so v zimi 1944/45 večino svojega moštva »legalizirali«, se pravi, vključili v moštvo postojank gorenjskega domobranstva, domobranskih postojank v Polhograjskih Dolomitih in drugod po Ljubljanski pokrajini, oziroma v posadke SNVZ v Slovenskem primorju. Hkrati so bili v stalnih stikih z nemško obveščevalno službo in gestapom, ki sta jim določala, kje naj taborijo. Okupator jih je na različne načine tudi oskrboval z živežem, strelivom in drugimi potrebščinami, v zameno za to pa so imeli z Nemci sporazum, da ne bodo napadali nemških enot. Četniška »ilegala« je bila pravzaprav le del domobranskih enot v nemški službi.

Čeprav so reakcionarne vrste razjedala številna notranja politična in nazorska nasprotja, je narodni odbor 5. aprila vendarle izdal uredbo, ki je določala, da je slovenska narodna vojska sestavni del kraljevske jugoslovanske vojske v domovini.

Simbol belogardizma in domobranstva — Leon Rupnik, general neslavnega imena in kvisling na begu — v rokah zaveznikov

Toda kakršnega koli stvarnega ukrepa za uresničenje te zamisli tudi zdaj niso mogli storiti, zakaj domobranske posadke in udarni bataljoni ter maloštevilni četniški odredi so bili že s tolikimi nitmi povezani z okupatorsko vojsko, da bi se ga spričo stalnega pritiska narodnoosvobodilnih sil ne mogli niti lotiti. Sredi aprila so četniški odredi odšli na Primorsko in nato pred 4. armado zbežali zahodnim zavezniškim četam naproti, domobranske enote pa so se po zlomu obrambe na Kočevskem umikale pred narodnoosvobodilno vojsko v Ljubljano oziroma v Novo mesto.

Narodni odbor je na seji 17. aprila sicer sklenil, da je treba preprečiti, da bi se njegove enote borile skupaj z Nemci proti angloameriški vojski, toda tudi to je s svojo neizprosno logiko onemogočil razvoj dogodkov. Najprej je odbor poslal svoje predstavnike na Primorsko, da bi se s poveljniki srbskih četniških in nedičevskih enot dogovorili o skupni akciji, med drugim menda tudi o ustanovitvi regentskega sveta in jugoslovanske kraljevske vlade, vendar je zavoljo hitrega prodora 4. armade proti Reki ta zamisel postala neizvedljiva. Srbske četniške enote so najprej doživele hude poraze, globoki prodori krilnih divizij 4. armade v notranjost Slovenskega primorja in Istre ter enot 9. korpusa proti Trstu in Soči pa so jih prisilili, da so se jadorno umaknile v Furlanijo.

V Ljubljani je reakcionarno politično vodstvo krčevito iskalo kak drug izhod, ki bi mu omogočil prehod na stran zaveznikov, za katere so še vedno upali, da bodo vendarle prodirali čez Slovenijo. Toda tudi tedaj, ko so začutili, da se Nemci že pripravljajo na umik iz Ljubljanske pokrajine, se jim niso upali in tudi ne mogli upreti, zakaj čete so bile skupaj z nemškimi policisti na bojišču, v boju proti jugo-

slovanski armadi. V takšni stiski so se skušali z Nemci vsaj pogoditi in doseči, da bi jim sami izročili oblast. Tudi v tem si reakcionarni vrhovi niso bili enotni. Medtem ko je narodni odbor menil, da se je Leon Rupnik že preveč izpostavil v korist Nemčije, se je le-ta z Rösenerjevo vednostjo razglasil za poveljnika slovenskega domobranstva in hkrati načrtoval, da bodo domobranci po umiku Nemcev iz Ljubljane zasedli črto Pokljuka—Vintgar—Sava in se po zaustavitvi prodirajočih enot Jugoslovanske armade tam povezali z angloameriškimi četami.

Ko je narodni odbor postavil zahtevo, naj Rösener odobri odstop Leona Rupnika, odpokliče nemške uradnike, nemške enote pa naj izroče vse težko in avtomatično orožje, hkrati pa obljubil, da bo slovenska narodna vojska varovala njihov umik do Karavank, je Rösener to zahtevo zavrnil, češ da domobranstvo nima izvežbanih mož za težko orožje. Rösenerjev štab je sklenil, da morajo domobranci v primeru, če se bodo umikali hkrati z njimi, ostati pod njihovim poveljstvom.

Po teh nestvarnih in neodločnih poskusih, da bi dosegel predajo oblasti, je narodni odbor 3. maja zvečer v nekdanjem Sokolskem domu na Taboru v Ljubljani, kjer so se vgnezdili domobranci, sklical predstavnike predvojnih meščanskih strank. Zbor se je razglasil za slovensko narodno predstavništvo. Poslal je brzojavko kralju Petru II. in voditeljema obeh zahodnih velesil ter ju prosil, naj angloameriška vojska zasede Slovenijo. Sprejel je tudi uredbo o slovenski vladi in slovenski narodni vojski.

Ceprav so naslednje jutro dnevni časopisi objavili vesti o taborski skupščini, se ni v odnosu do okupatorja nič spremenilo, saj razglasitve ni spremljal noben drug stvaren ukrep. Domobranske čete so bežale pred enotami 7. korpusa in 29. divizije ter se skupno z Nemci razporejale za obrambo Ljubljane. Do razpleta je prišlo po volji okupatorja. Dne 5. maja je Rösener po posvetovanju z nemškim vrhovnim komisarjem v operativni coni za Jadransko primorje in koroškim gaulajterjem dr. Friedrichom Rainerjem najprej izročil oblast na Gorenjskem Leonu Rupniku kot šefu pokrajinske uprave v Ljubljanski pokrajini, ta pa se je svojemu položaju odpovedal v korist narodnega odbora in se umaknil na Koroško. Slovensko domobranstvo so preimenovali v ljubljansko divizijo slovenske narodne vojske s štirimi brigadami, gorenjsko domobranstvo pa naj bi postalo slovenska gorska divizija. Toda ti ukrepi, ki jih je omogočil okupator, so bili že prepozni, zakaj nemudoma so morali izdati ukaz za pripravo umika na Koroško, ki naj bi se začel 7. maja.

Na Gorenjskem, po cestah čez Kranj proti Ljubelju in Jesenicam, so se medtem že valile kolone umikajočih se nemških in kvislinških enot ter dolge vrste kmečkih voz s konjskimi in volovskimi vpregami bežečih družin domobrancev in drugih sodelavcev okupatorja ter tistih, ki so nasledli sovražnikovi propagandi, da bo narodnoosvobodilna vojska pobila vse svoje nasprotnike.

Toda prodor motoriziranega odreda 4. armade v Zgornjo Savsko dolino in na Koroško ter prisotnost partizanskih enot na Koroškem je popolnoma spremenil operativni položaj sovražnikovih enot, ki so 7. maja še tako krčevito branile Ljubljano. Zdaj se je bilo treba umakniti, preden bi bili vsi gorski prelazi čez Karavanke zaprti, in se izogniti jugoslovanskemu ujetništvu, zakaj obramba Ljubljane in Gorenjske je bila brez upa. Izhodi na Koroško severno od Jesenic in prelaz čez Jezersko so bili zaprti ali močno ogroženi.

Nemške čete se niso nameravale boriti za koristi svojih vazalov, domobranske čete same pa bi mogle storiti seveda še manj. Tako so se v noči na 9. maj začeli hkrati z Nemci umikati proti Kranju tudi domobranci iz Ljubljane in potem iz vse Gorenjske v upanju, da bodo čez Karavanke srečno prišli v zavetje angloameriških čet na Koroškem. Brigada ljubljanske divizije, ki so jo oblikovali iz notranjskih

Zlom in vdaža »nepremagljive« nemške vojske

domobranskih čet, se je umaknila čez polhograjske hribe in Škofjo Loko, zaščita okraja Novo mesto, ki je bila, kot smo že omenili, ločena v Novem mestu, pa se je tega dne začela umikati proti Savi in so jo potem pri Radečah razbile enote 2. jugoslovanske armade.

Vodilni člani narodnega odbora so se umaknili na Koroško že 6. maja. Bežečemu sovražniku je bila v mislih le še želja čimprej priti na Koroško in se vdati četam zahodnih zaveznikov.

V svobodno Ljubljano, okrašeno s cvetjem in tisočerimi slovenskimi in jugoslovanskimi zastavami s peterokrako zvezdo, ki so jih v dolgih nočeh, pričakujoč svobodo, sešile žene in dekleta, je 9. maja zjutraj prva vkorakala oficirska šola glavnega štaba JA za Slovenijo. Po Tržaški cesti so nato prikorakale enote 29. hercegoveške udarne divizije, po Dolenjski cesti pa enote 7. korpusa, vse radostno pozdravljene od ljubljanskega prebivalstva.

Z opustitvijo obrambe Ljubljane se je položaj glavnine nemške skupine armad »E«, ki je bila še globoko v notranjosti Jugoslavije, v zahodni Hrvaški in severni Sloveniji, močno poslabšal. Močno ji je bil ogrožen bok in imela je zelo zožen prostor, po katerem se je še mogla umikati.

Devetindvajseta udarna divizija je takoj nadaljevala pregon na Gorenjsko, da bi skupaj z gorenjskimi partizanskimi odredi zajela sovražnikove kolone, preden se prevalijo čez Karavanke, ter jih v primeru, če se bodo upirale, tudi uničila. Osemnajsta divizija 7. korpusa je ostala v Ljubljani kot njena posadka, 15. divizijo pa so usmerili proti Kamniku in Trojanam, da očisti kamniški predel ter sovražnikovim enotam, ki so še bile na Gorenjskem, prepreči stik z glavnino skupine armad »E«, oziroma da zajame tiste enote, ki bi se skušale od nje ločiti in se usmeriti proti zahodu.

Položaj umikajočega se sovražnika na Gorenjskem ni bil nič kaj ugoden. Istega dne, ko je bila Ljubljana svobodna, so namreč motorizirani odred 4. armade in slovenske partizanske enote že pretile bolj ali manj trdno zapreti vse izhode na Koroško.

Motorizirani odred je z delom sil pritiskal proti Jesenicam. Cesta proti Kranjski gori je bila trdno v njegovih rokah, vsak trenutek je lahko zaprl tudi pot po železniškem predoru Hrušica—Podroščica, železniški promet pa zavoljo porušenih mostov po njem ni mogel teči. Imel je tudi tanke in topove.

Kokrški partizanski odred 4. operativne cone je že prej dobil od štaba cone ukaz, naj krene na Koroško, vendar se ni mogel upreti želji vseh Gorenjcev, da osvobodijo zapornike v zloglasnih gestapovskih zaporih v Begunjah. Oblegal jih je ter se pogajal o osvoboditvi zapornikov in predaji posadke. Odred je doživel hudo kritiko štaba cone, ker ni takoj izvršil ukaza, osvobajanje zapornikov pa prepustil kaki manjši zaledni enoti. Ko je dosegel osvoboditev zapornikov in zajel posadko, se je s Smokuške planine 6. maja odpravil čez Stol in se po Medvedji dolini spustil proti Bistrici v Rožu. Tam se je sešel s 1. bataljonom Koroškega partizanskega odreda. Oba sta 7. maja razorožila tamkajšnjo posadko in osvobodila okoli 150 Francozov, ki so delali v tovarni akumulatorjev, naslednjega dne pa sta se kar z vlakom odpeljala v Celovec.

V težnji, da bi bile osvobodilne partizanske čete v čim večjem številu prisotne v glavnih koroških središčih, kjer bodo zagotovile pravice koroških Slovencev do združitve z matično Slovenijo, je tudi 2. bataljon Koroškega partizanskega odreda, ki je 8. maja osvobodil Borovlje, krenil naslednjega dne v Celovec. Zamenjala ga je 13. SNOUB »Mirka Bračiča« iz sestave 14. divizije, glavnina te divizije in 3. bataljon Koroškega partizanskega odreda pa sta istega dne osvobodila Železno Kaplo.

Ker so bile ob sestopu z jezerskega prelaza, ki ga je moč z lahkoto braniti tudi s pehotnim orožjem, močne partizanske sile, morda pa tudi zategadelj, ker je ta smer vodila stran od angleških čet, so čezenj krenile le manjše sovražnikove sile. Glavnina njegovih enot in množica beguncev sta morali iti čez Jesenice in Ljubelj. Kaže, da so 9. maja usmerjali glavnino vojaških kolon proti Jesenicam, civilne begunce pa proti Ljubelju.

Naslednjega dne, 10. maja, se je položaj ubežnikov še bolj poslabšal. Udarne hercegovske divizije je osvobodila Kranj in Skofjo Loko ter pritiskala proti Trziču in Radovljici, motorizirani odred 4. armade pa je zavzel Hrušico in onemogočil prehod po železniškem predoru proti Podroščici. Sovražniku in množici beguncev sta ostala na voljo le ljubeljski predor in prelaz, pa še tega je na koroški strani pri Borovljah in tamkajšnjem mostu zapirala Bračičeva brigada. Treba je bilo most zavzeti in si izsiliti prosto pot do angleške vojske.

Istega dne sta se poveljnika nemških in domobranskih čet Erwin Rösener in Franc Krener dogovorila o skupnem napadu na boroveljski most. Že zvečer tega dne je pet nemških topovskih baterij začelo obstreljevati Borovlje, potem pa je proti partizanskim položajem začelo prodirati okrog dvajset nemških tankov in dva domobranska udarna bataljona. Bračičeva brigada se je tako močnemu napadu mogla upirati le s strojničnim ognjem. Nemci so zasedli most in so se naslednjega dne zjutraj vdali angleški vojski.

Na cesti proti Ljubelju sta nastali nepopisna zmešnjava in gneča. Nemci so si z orožjem v roki izsiljevali prednost pred civilnimi begunci, ženami in otroki. Kolone nemških vojakov, domobrancev in drugih so se prebijale skozi cestni predor pri Sv. Ani (zdaj Podljubelj), civilisti pa po gorski cesti čez Ljubelj. Sovražnik je skušal na črti Trzič—Radovljica oziroma na obronkih Dobrče in Kriške gore 11. maja še

V Ajdovščini je bila 5. maja razglašena prva slovenska vlada — njen prvi predsednik je bil Boris Kidrič

zadrževati zasledujoče čete 29. hercegovske divizije, ki je popoldne začela obstreljevati Sv. Ano, vendar je ta odpor trajal le do noči, očitno z namenom, da bi se vsa množica mogla umakniti na Koroško. Tržič je bil osvobojen 13. maja zjutraj.*

Motorizirani odred 4. armade je 11. maja pri Hrušici in na Jesenicah razorožil 4600 vojakov in 237 oficirjev, čez Ljubeljski prelaz pa se je vendarle uspela umakniti glavnina okupatorjevih in kvistinskih čet, ki so bile na Dolenjskem, Notranjskem, v Ljubljani in na Gorenjskem. Štele so morda okoli 12 000 mož. Dvanajstega maja so tudi domobranske čete šle čez Dravo in izročile orožje angleški vojski. Ujetnike in civilne begunce so zavezniške vojaške oblasti začasno utaborile na Vetrinjskem polju, jugozahodno od Celovca.

Tudi v poslednjem boju pri Borovljah, do katerega je prišlo dva dni po podpisu brezpogojne kapitulacije vseh hitlerjevskih oboroženih sil, so slovenski domobranci kot zvesta nemška pomožna policija tesno sodelovali z nemškim okupatorjem. Celo zaveznikom so se vdajali v skupni koloni, pomešani med seboj. Ironija je, da so se tega boja udeležili na ozemlju slovenske Koroške v zgodovinskem trenutku, ki je bil ugoden za reševanje njene priključitve k osvobojeni matični domovini Sloveniji.

*

Boji za osvoboditev Dolenjske, Notranjske, glavnega mesta Ljubljane in Gorenjske, ki so se žal končali s prebojem glavnine nemško-domobranskih čet čez Dravo

* Po podatkih iz poročil 29. divizije je v obrambi ljubeljskega prelaza padlo 170 Nemcev, domobrancev in četnikov, ujeli pa so jih okrog tristo.

Veličasten sprejem prve slovenske vlade na Kongresnem trgu v Ljubljani 10. maja 1945

pri Borovljah, so bili hkrati tudi zmagovit zaključek dolgotrajnega boja Osvobodilne fronte slovenskega naroda z združeno slovensko reakcijo, ki se je vso vojno, uporabljajoč pri tem vsa sredstva, ki so ji bila na voljo, zagrizeno trudila, da bi uničila osvobodilno gibanje, zatrla revolucionarna stremljenja slovenskih delovnih ljudi ter zadržala razpad starih političnih in družbenih odnosov. Ko tega ni mogla doseči s pomočjo okupatorja, se je skušala v zadnjih dneh vojne nasloniti na reakcionarne sile na zahodu, ponujajoč jim zasedbo Slovenije. Svojih manevrov ni mogla uresničiti spričo razvoja vojaških operacij. Pričakovanje, da bodo zahodni zavezniki prišli v Slovenijo na pomoč prelevljenim domobranskim četam, je bila utvara. V trenutku zmagoslavja nad nacizmom v vsej Evropi, ki si je želela le miru, tudi zahodni zavezniki niso mogli podpirati bivših hitlerjevih pomagačev in tvegati prehoda svojih čet čez jugoslovanska tla, saj so integriteto jugoslovanskega ozemlja spoštovale tudi enote Rdeče armade.

Sijajni maneuver 4. armade v Slovenskem primorju, prodor motoriziranega odreda in slovenskih partizanskih enot v Zgornjo Savsko dolino in na Koroško so onemogočili sovražnikove načrte o obrambi Ljubljane in Gorenjske. Poskus slovenskih meščanskih politikov, da bi ob nemški pomoči vzpostavili reakcionarno vlado, pa se je spremenil v kratkotrajen politični nesmisel. Ta vlada ni imela ne ozemlja, ne vojske, ne oblastvenega aparata in ne ljudstva. Ker je bila slovenska reakcija na življenje in smrt povezana z nemškim okupatorjem, je bila v svojem bistvu le sramoten zaključek nemške okupacije. Računala je na uresničitev nacistične teze o skorajš-

Pesnik Oton Župančič pozdravlja z balkona ljubljanske univerze prvo slovensko vlado

njem razpadu protihitlerjevske koalicije ter spopadu med Vzhodom in Zahodom. V tem primeru bi se na prostoru Jugoslavije razvnela intervencijska oziroma državljanska vojna.

Zlom okupatorja je bil hkrati tudi zlom oboroženih domobranskih enot, ki sta jih nemški okupator in združena slovenska reakcija oblikovala za boj proti OF in njeni oboroženi sili, slovenski narodnoosvobodilni vojski. Ker je bilo domobranstvo ves čas le nemška pomožna policija, se brez nemške pomoči v težkem orožju in brez zaščite utrjenih postojank ni moglo samo bojevati.

Ni treba posebej poudarjati, da je razbitje oboroženih enot kontrarevolucije pomenilo tudi boj za utrditev zmage po končanih operacijah in ustvarjanje ugodnih razmer za mir na mejah neodvisne nove Jugoslavije po vojni, ko bo treba celiti rane in obnoviti porušene domove.

Po umiku na Koroško so domobranci še nekaj časa uživali zaščito angleških čet, dokler jih te niso v skladu s pravili zavezništva kot nemško pomožno policijo konec maja 1945 večinoma izročile jugoslovanskim oblastem.* Tiste, ki so se omadeževali s slovensko krvjo kot narodni izdajalci, je doletela zaslužena kazen.

Ni še utihnilo grmenje topov na Gorenjskem, ko je v svobodno Ljubljano prišla 10. maja prva slovenska vlada, ki je bila razglašena 5. maja v Ajdovščini. Razigrana in od svobode opojena Ljubljana jo je navdušeno pričakala na Kongresnem trgu. Po pozdravu velikega slovenskega pesnika Otona Župančiča se ji je predsednik vlade Boris Kidrič v svojem govoru najprej zahvalil za njen herojski odpor in njeno vlogo v slovenskem narodnem osvobodilnem boju. Nato je poudaril vlogo velikih zaveznikov, Sovjetske zveze, Anglije in Združenih držav Amerike ter velike zveze svobodoljubnih narodov sveta v boju proti nacizmu, zlasti pa poudarjal pomen bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov, ki so pod vodstvom Josipa Broza Tita prvič v svoji zgodovini ustvarili pravo Jugoslavijo, skupnost enakopravnih narodov in narodnosti.

* Glej: Dr. Dušan Biber, Nova Jugoslavija u sudbonosnim poratnim trenutcima, Vjesnik u srijedu, št. 1120 z dne 24. oktobra 1973.

Dejavnost 4. operativne cone v neposrednem zaledju sovražnikovih bojišč severno od Save

Istega dne, 5. aprila, ko je iz Beograda krenila v Prekmurje delegacija Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, je generalštab Jugoslovanske armade sporočil glavnemu štabu JA za Slovenijo, da soglaša, da 14. divizija ostane na Štajerskem. Enote 4. operativne cone naj zdaj, ko se približuje zlom okupatorja, odločno napadajo komunikacije, onemogočajo ali vsaj občutno ovirajo sovražnikov promet, skušajo pa naj tudi čimprej stopiti v stik s predhodnicami Rdeče armade, ki je že na tleh severne Slovenije. Izogibajo naj se frontalnih spopadov s sovražnikom.

Na odločitev, naj štajerske operativne enote ostanejo na svojem ozemlju, je vplivalo zlasti to, da je 4. armada uspešno napredovala proti svojim strateškim ciljem, ofenziva zavezniških sil v Italiji pa se še ni začela. Spricho približevanja frontnih operacij štajerskemu ozemlju je sovražnikova napadalnost popuščala. Njegovе enote so začele zgolj braniti komunikacije in ščititi svoje premike.

Tudi enote 4. operativne cone so med preteklo sovražnikovo ofenzivo precéj oslabele. Čeprav preglednik glavnega štaba JA za Slovenijo o številčnosti enot z dne 6. aprila 1945 izkazuje, da so enote cone štele po spisku 8001 borcev in starešin, z zaledno vojsko pa 10 330, oziroma na mestu 5991 ali, vštevši zaledno vojsko, 8233 borcev in starešin, so nekatere brigade imele komaj 250 do 350 mož. Če so hotele izpolniti naloge, ki so jih čakale v sklepnih operacijah, so morale sproti tudi mobilizirati novince.

Ko so 4. aprila čete sovjetske 57. armade hkrati s Prekmursko četo in skupinami, ki so jih oblikovale organizacije Osvobodilne fronte, osvobodile vse Prekmurje in se približale Muri, so sovjetske čete skušale takoj prekoračiti reko in si ustvariti mostišče na njenem desnem bregu. Na odseku med Dokležovjem in Bakovci so postavile pontonski most, ki naj bi nadomestil razstreljenega veržejkega. Bojna skupina v moči okrepljenega bataljona je uspela prodreti do Veržaja in začeti poulične boje, toda tankov ni mogla spraviti čez Muro. To so izkoristile nemške in vermanske enote, ki so branile prehod, in desant v nasprotnem napadu razbile. S hudimi izgubami se je skupina morala vrniti na prekmursko stran. Frontna črta je potem do začetka maja potekala ob Muri do Šafarskega in Razkrižja, šla nato ob slovensko-hrvaški meji proti jugu čez Presiko, Kog in Sv. Bolfenk do Ormoža, tam pa se je naslanjala na Dravo, ki je bolgarske enote niso smele prekoračiti.

Hitro je bilo treba izkoristiti možnosti, ki jih je osvobojeno Prekmurje nudilo za mobilizacijo novih borcev. Da bi ustvaril potrebno jedro novih enot v Prekmurju, je štab 4. operativne cone ukazal štabu Kozjanskega odreda, ta je štel več kot šeststo mož, naj skupaj s poveljstvom kozjanskega vojaškega področja oblikuje pohodno skupino, ki naj krene na hrvaško ozemlje ter se ob pomoči terenskih organizacij in partizanskih enot prebije čez sovražnikovo bojno črto v Prekmurje. Menili so, da se bo glavnina kozjanskih enot s tem izognila hudim bojem, ki so jih pričakovali na tem prostoru.

Iz enot odreda so oblikovali dva bataljona po 80 mož, poveljstvo kozjanskega vojaškega področja pa je imelo okrog 120 mož. Pred odhodom so iz komand mest Jurklošter, Pišce, Pilštanj in drugih zalednih enot sestavili še 4. bataljon. Na Kozjanskem je ostal le en odredni bataljon, kateremu so priključili vse druge borce tega območja, ki niso krenili v Prekmurje. Skupaj je ostalo okoli dvesto borcev.

D drugega ali 3. aprila so se zbrali na Bohorju. Z Veternika so krenili proti Pod-sredi, po zasilnem lesenem mostu prekoračili Sotlo in prišli do hrvaškega Zagorskega partizanskega odreda. Med pogostimi spopadi z ustaši, četniki in Nemci se je kozjanska pohodna skupina čez Zagrebačko gorje in cesto Zagreb—Varaždin po-stopno pomikala v notranjost Hrvatske, do Kalniškega partizanskega odreda, od-koder so borce, ranjene v minulih spopadih, z letalom odpeljali na drugo stran bojne črte in dalje v Beograd.

Na Kalniku je skupina ostala do 20. aprila. Da bi nekako šla čez fronto, je pohod nadaljevala po obronkih Bilo gore do Velike Pisanice in Velikih Zdencev. Šele za-hodno od reke Ilove se je uspela približati frontni črti. Vzhodno od Barča so jo končno 28. aprila bolgarski motorni čolni prepeljali čez Dravo. Vzdolž sovjetsko-nemškega bojišča je potem korakala do Ždale in se 1. maja z vlakom prepeljala do svobodnega Čakovca. Dne 3. maja je že bila v Murskem Središču in Lendavi, čez dva dni pa v Murski Soboti. Okrepila je jedro *Prekmurske brigade*, ki so jo ustanovili 7. maja 1945. Med mesec dni trajajočim pohodom je kozjanska skupina imela okoli 60 padlih, ranjenih in pogrešanih borcev.

Po smernicah vodstvenih političnih in vojaških organov so v Prekmurje prihajale tudi druge skupine. V začetku aprila je glavni štab JA za Slovenijo zbral v Beli krajini skupino več desetih vojaških in političnih kadrov, namenjenih za vojaške enote, organe Ozne in terenske organizacije v Prekmurju. Skupina je odšla v Bio-grad na moru, odkoder so jo z letalom odpeljali v Beograd, potem pa je šla s tovor-njaki čez Madžarsko v Prekmurje.

V enotah, ki so bile na sremskem bojišču, zlasti v 1. krajiški brigadi 5. srbske divizije, pa tudi drugod, je bilo precéj Slovencev, ki so jih v začetku vojne nemški okupatorji preselili iz slovenske Štajerske v Srbijo in so se po osvoboditvi Beograda javili v vojsko.* Na sremskem bojišču so konec aprila v Pakracu zbrali iz 5. srbske in 48. makedonske divizije okoli 80 starešin. Krenili so čez Virovitico do Barča, nato pa prek madžarskega ozemlja prišli 4. maja peš in z vlakom čez Mura Kerestur, Kotoribo, Čakovac in Mursko Središče v Mursko Sobotu.

Pod vodstvom delegacije SNOS so ob takšni, glede na razmere in objektivne težave res izdatni kadrovski pomoči vzpostavili v aprilu in v začetku maja po vsem Prekmurju vojaško in civilno oblast ter organe Osvobodilne fronte. Vse Prekmurje je kipelo v naporih, da bi čimprej organizirali vse potrebno in mobilizirali nove enote za boj proti okupatorjem še neosvojenih domovine. Hkrati s pripravami za ustanovitev več kot 1500 mož močne brigade so oblikovali tudi bataljon Narodne obrambe, številne oddelke Narodne zaščite in organe vojaške zaledne oblasti. Orožje, opremo in strelivo, ki so ga še potrebovali, so dale enote Rdeče armade iz svojih skladišč. Sovjetske vojaške oblasti so spoštovale slovensko civilno in vojaško oblast ter so bile tudi v odnosih do prebivalstva korektne.

Na osvobojenem ozemlju Prekmurja so takoj začela delovati tudi vodstvena telesa Osvobodilne fronte. Ustanovili so okrožni odbor in dva okrajna odbora OF. Komanda vojaškega področja je združevala komande mest Murska Sobotu, Dolnja Lendava (zdaj Lendava), Šalovci, Gornja Lendava (zdaj Grad), Beltinci in Rogaševci.

Hkrati ko je glavni štab JA za Slovenijo sporočil sklep, da bodo operativne enote ostale na Štajerskem, je dal tudi smernice, naj glavnina 14. divizije manevrira zahodno od črte Zidani most—Celje—Dravograd, Bračičeva brigada naj bo na Pohorju, Lackov odred pa severno od Drave. V primeru, da bo Rdeča armada vzpostavila mostišča južno od Mure, naj enote 4. operativne cone sodelujejo pri

* Omenjena brigada je imela poseben slovenski bataljon, ki so ga oblikovali v Beogradu. V boju pri Opatovcu 17. januarja 1945 je imel bataljon hude izgube. Padlo je okoli 80 borcev.

osvoboditvi Maribora in drugih mest, do sklepnih operacij pa je njihova osnovna naloga rušiti komunikacije, ovirati promet ter razkrajati zaledje nemške fronte. Pri tem naj enote varujejo svojo živo silo in se izogibajo frontalnih bojov. Ukazal je še, naj štab cone ukine operativni štab 6. in 11. brigade ter štab štajerske grupe odredov, obe brigadi vključi v 14. divizijo, Kokrški in Kamniško-zasavski odred pa naj del moštva pošljeta Šlandrovi in Zidanškovi brigadi v okrepitev. Operativni štab obeh brigad so ukinili 8. aprila.

Štab 4. operativne cone je na podlagi teh smernic poslal vsem svojim enotam ukaz za prehod v ofenzivo na sovražnikove komunikacije. Enote naj okrepijo minersko-sabotažno aktivnost in napadajo kolone, ki se bodo premikale na fronto ali s fronte. Cilj osvobodilnih čet »ni izgon okupatorja iz naše dežele, temveč uničenje sovražnika v naši deželi«, je poudaril štab cone.

Štab 14. divizije je 13. aprila 1945 razdelil brigadam operativna območja: 1. udarni brigadi »Toneta Tomšiča« območje spodnja Savinjska dolina—Paški Kozjak—Celje—Slovenske Konjice; 2. udarni »Ljube Šercerja« področje Smihel (nad Mozirjem)—Črna—zahodno od železniške proge Dravograd—Šoštanj; 6. udarni brigadi »Slavka Šlandra« Kamnik—Gornji grad—Mozirje—Domžale—Trojane; 11. brigadi »Miloša Zidanška« območje Dobrovlje—Revirji; 13. udarni brigadi »Mirka Bračiča« pa jugovzhodno Pohorje. Brigade naj na svojih območjih uničujejo promet in komunikacije, zavzemajo manjše postojanke in mobilizirajo.

Po teh splošnih smernicah štaba 4. operativne cone so enote izpeljale več uspešnih akcij, ki jih seveda ni mogoče vseh navesti.

Bataljon Tomšičeve brigade je 5. aprila pri Podšentjurju pri Izlakah skupno s Kamniško-zasavskim odredom napadel in zajel tri tovrnjake vojaštva, ki so se pripeljali iz Domžal. V noči na 17. april se je brigadnim enotam vdala orožniška postaja v Vojniku pri Celju, 23. aprila je bataljon te brigade pri Šaleku v bližini Velenja napadel kolono 2. bataljona 19. SS policijskega polka, dan zatem pa zadal hude izgube sovražniku, ki se je gibal med Dobrno in Novo Cerkvijo (sedaj Strmec). Imela je boje tudi 16., 19., 21., 24., 25., 28. in 29. aprila. Dne 3. maja je posadko postojanke v Paki pozvala, naj se ji vda. Ko je ta poziv odbila, pa brigada ni mogla streti njenih utrdb.

Več akcij je naredila tudi Šercerjeva brigada. Dne 1. aprila je uničila tovrnjak pri Bregu na cesti Polzela—Žalec, 6. aprila pa nemški oficirski avto pri Motniku. Napadu je sledil boj z nemško kolono, okrepljeno s tankom, ki ji je prizadejala izgube in jo potem nagnala proti Vranskemu. Ko se je premaknila na območje severno od Mozirja, je v noči na 11. april vdrla v Šoštanj, kjer je v tovarni usnja razgnala posadko in tovarniško stražo ter zaplenila večje količine usnja. Večkrat se je spopadala tudi s sovražnikovimi kolonami in skupinami, ki so ščitile nemške premike, v noči na 15. april pa je napadla orožniško postojanko v Podgorju v Mislinjski dolini, vendar je spričo njene utrjenosti ni zavzela. Na več krajih je porušila mostove in železniške tire. Potem ko se je 21. aprila hudo spopadla z nemško bojno skupino »Lütgering«, je čez dva dni že napadla novo postojanko Sv. Vid (zdaj Šentvid pri Zavodnju), kjer je bil nameščen madžarski delavski bataljon z močnim varstvom Nemcev in Ukrajincev. Madžari, bilo jih je 310, so se vdali, druge pa so pregnali ter potem uničili še utrdbe in zažgali barake. Napad na obnovljeno postojanko pri Končniku v Hudi luknji ob Paki v noči na 28. april pa ni uspel.

Številčno trenutno slabotnejša brigada »Slavka Šlandra« je 9. aprila v Črnem grabnu na cesti Trojane—Domžale, pri zaselku Petelinjek v bližini Blagovice, iz zasede napadla nemško skupino dvajsetih mož, jo razbila ter zaplenila tri vozove vojne opreme in živil. Ko se je potem brigada preuredila, je večkrat postavljala

Ob vkorakanju osvoboditeljev 8. maja 1945, je Novo mesto doživelo svoj najlepši zgodovinski dan

zasede na cestah prek Trojan in v Tuhinjski dolini, s čimer je ovirala sovražnikove premike. Napadala je tudi pobočnice njegovih kolon. Medtem ko miniranje mosta na Ločici južno od Vranskega ni bilo izvedljivo zaradi odpora zaščite, ji je sredi aprila uspelo razušiti mostove na glavni cesti pri Petelinjeku pri Blagovici, pri Pustem polju na cesti Mozirje—Gornji grad in pri Jastroblih na cesti Motnik—Kamnik. Njeni napadi na železniške proge so bili bolj redki, ker so bile močno zastražene. Samo med Zidanim mostom in Hrastnikom je bilo, na primer, 81 bunkerjev s posadkami ali približno vsakih sto metrov po eden.

Zidanškova brigada je bila v začetku aprila na področju Šipka severno od ceste Trojan—Domžale, potem pa se je premikala po vsem prostoru od Dobrovelj do Zasavja. Iz zasede je napadla nekaj sovražnikovih skupin in odbila nekaj kolon. V noči na 21. april je južno od Gomilskega razušila cesto Trbovlje—Prebold. Kamniško-zasavskemu odredu je pomagala v napadu na Zgornjo Rečico, 7 km vzhodno od Trbovelj. Sovražniku je zadala izgube, istega dne, 30. aprila, pa je zavzela tudi postojanko na Vranskem. Ujeli so 41 vojakov.

Bračičeva brigada, ki se je gibala v območju mislinjskih hribov in na Pohorju, je v noči na 9. april pregnala posadko 2. čete 611. bataljona deželnih strelcev, ki je bila pri Končniku v Hudi luknji ob Paki, ter uničila njeno postojanko. Dne 16. aprila je njena zaseda na cesti Slovenske Konjice—Slovenska Bistrica ustavila vojaški avtomobil in ujela nemškega generala, ki je vodil utrjevalna dela na slovenskem Štajerskem. Večkrat je tudi prekinila promet na železniški progi Celje—Maribor. Dne 25. aprila se ji je vdalo dvajset mož postojanke za zaščito železnice na Križnem vrhu južno od Slovenske Bistrice, potem pa se je naslednjega dne tolkla z nemškimi kolonami, med drugim tudi s 1. bataljonom 19. SS policijskega polka.

Tudi druge enote cone, Kokrški, Kamniško-zasavski, Kozjanski, Lackov in Koroški odred, niso mirovale. Napadale so sovražnika tam, kjer so pričakovale

več uspeha, ter so kot obliko napada uporabljale le večinoma zasedo. Nekatere so se lotile tudi drugih akcij, če so imele možnosti. Tako je Kamniško-zasavski odred 29. aprila napadel postojanko v Dolu pri Ljubljani in ujel 26 vojakov, naslednjega dne pa uničil orožniško postojanko v Zgornji Rečici. Njegova minerska četa je uspešno delovala na železniški progi Ljubljana—Zidani most in Zidani most—Celje.

Na Kozjanskem so bataljon borcev, ki niso odšli v Prekmurje, in ki se je popolnil z novinci, 20. aprila spet preuredili v Kozjanski odred, ki je imel dva bataljona. Odred je z manjšimi akcijami preprečeval obnovitev prometa prek kozjanskega ozemlja. Konec aprila se mu je vdalo več kot sto avstrijskih vojakov iz Rajhenburga (zdaj Brestanica). Ustanovili so posebno avstrijsko četo, ki je v okviru Kozjanskega odreda sodelovala v nadaljnjih bojih.

Lackov odred, ki se je zadrževal na Kozjaku, je 15. aprila napadel Zgornjo Kaplo, 22. aprila Marenberg (zdaj Radlje ob Dravi), v noči na 26. april pa postojanko v Murskem dolu, ko je zaplenil tudi mnogo vojaške opreme. Enotam odreda so se vdale neke madžarske enote, tako da so 30. aprila na Breznem vrhu, severovzhodno od Vuhreda, oblikovali madžarski bataljon kot 3. bataljon odreda, z močjo čez sto mož.

S pomladjo je Koroški odred razporedil čete ob vznožju Karavank. Prvi bataljon je bil v Rožu, 2. med ljubeljsko in jezersko cesto, 3. na območju Črna—Železna Kapla, 4. ali severni bataljon pa na jugovzhodnih obronkih Svinje planine. Slednjemu so se pridružili tudi ostanki razbitih čet, ki so prej delovale na drugih področjih severno od Drave. Tudi v tem bataljonu je bilo precéj borcev tujih narodnosti. Bataljoni so napravili veliko manjših akcij in tudi napadov na železniške proge. Med njimi je treba omeniti uničenje radijske postaje na Svinji planini, ki je vzdrževala zvezo z Italijo, in postojanke v Slovenjem Pliberku dne 12. aprila, ko se je vdalo 19 sovražnikovih vojakov.

Po presoji štaba 4. operativne cone niso enote pokazale tolikšnih uspehov, kot jih je pričakoval. Ocena štaba pa je bila vendarle prestroga, saj se je sleherna enota bavila tudi z mobilizacijo novincev in je imela neoborožence ter precejšnje število borcev tujih narodnosti, bivših vojakov nemških in satelitskih enot, ki jih niso mogli pošiljati v zahtevnejše akcije.

Skoro v vsaki brigadi ali odredu so oblikovali četo ali bataljon, sestavljen iz pripadnikov tujih narodnosti, kajti enotam 4. operativne cone se je pridružilo več kot tisoč borcev, doma iz Sovjetske zveze, Avstrije, Madžarske, Poljske in celo iz Francije. Prebegi k partizanom v poslednjih mesecih vojne niso bili redki tudi v 7. in 9. korpusu, vendar so bili na ozemlju 4. operativne cone številnejši, predvsem zavoljo širše teritorialne razporejenosti partizanskih enot ter večje zasičenosti štajerskega in koroškega ozemlja s sovražnikovimi zalednimi enotami, ki so imele v svoji sestavi veliko vojakov nemških narodnosti. Štab cone je ukazal, naj iz teh protifašistov povsod tam, kjer jih je veliko, sestavijo mednarodne bataljone in jim dajo tudi bojne naloge.

Lahko ugotovimo, da je 4. operativna cona z aktivnostjo svojih brigad in odredov, ki so bili široko razporejeni po vsem ozemlju od Save do Mure (tudi v Halozah in v Slovenskih goricah so v aprilu mesecu nastale manjše partizanske čete), povzročila stanje splošne negotovosti v sovražnikovem zaledju. Na vsakem koraku in vsak čas je sovražnik pričakoval kak partizanski napad, po komunikacijah pa se je mogel gibati le v pohodni bojni razporeditvi. Spričo minerskih akcij partizanskih enot ter napadov jugoslovanskega in zavezniškega letalstva so imele železniške proge čez severno Slovenijo zelo majhno prepustnost. Tudi poslednja proga, ki je konec aprila

Zdaj zlomljena nemška vojska je požgala na stotine slovenskih vasi

še omogočala promet čez slovensko ozemlje proti zahodu v osrčje rajha, proga Dravograd—Celovec, je bila pri Kamnu, jugovzhodno od Velikovca, pretrgana.

Takšen položaj v zaledju je bil vsekakor zelo neugoden za nemško skupino armad »E«, ki se je v začetku aprila 1945 še branila globoko v notranjosti Jugoslavije in ki se je 12. aprila, ko sta 1. in 3. jugoslovanska armada prebili frontno črto v Sremu in na Dravi, začela umikati, da bi se razporedila na novi obrambni črti ob reki Ilovi.

Prodiranje 1., 2. in 3. armade JA proti Sloveniji in dejavnost enot 4. operativne cone

Glavni smoter trdovratne obrambe nemške skupine armad »E« pod poveljstvom generalpolkovnika Aleksandra von Löhra na črti Drava—Stari Gradac—Bilo gora—Veliki Zdenci—r. Ilova—Dubica—Bosanski Novi je bil uresničiti urejen umik vseh enot čez Slovenijo na avstrijsko ozemlje. To ni bilo enostavno, kajti komunikacij je bilo malo in še te so šle čez ozemlje, ki so ga vznemirjali partizani 4. operativne cone.

To obrambno črto med Dravo in Savo, ki jo je pod poveljstvom nemškega 21. gorskega armadnega korpusa branilo vsaj štirinajst nemških, ustaških in domobranskih divizij, sta napadali dve jugoslovanski armadi: tretja, ki je imela osem divizij (12., 16., 17., 32., 33., 36., 40. in 51.) na frontnem odseku Drava—Grubišno Polje, ter 1. armada s sedmimi divizijami (1., 5., 6., 11., 21., 42. in 48.) na odseku Veliki Zdenci—r. Sava. Južno od Save je čez Uno proti Sisku pritiskala unska operativna skupina 2. armade (23., 25., 28., 39. in 45. divizija), njena karlovška operativna skupina (3., 4., 10. in 34. divizija) pa se je pripravljala, da z zahodne, južne in vzhodne strani obkoli Karlovac, katerega obrambo je vodil štab nemškega 91. armadnega korpusa, ter nato udari proti Zagrebu. Boječ se nevarnosti preboja fronte ter udarca v bok in zaledje pri Karlovcu je nemško poveljstvo sklenilo poslati 7. SS di-

vizijo namesto proti Ljubljani, kjer naj bi pomagala razreševati kočljiv položaj, najprej v protinapad vzhodno od Kutine, nato pa ji dati nalogo, da okrepi obrambo pri Karlovcu.

S tem protinapadom je sovražnik za nekaj dni zadržal napredovanje 1. jugoslovanske armade in si ustvaril boljše pogoje za postopen umik, ki ga je začel 30. aprila. Istega dne je 1. armada prešla v odločen napad na sovražnika in po hudih bojih začela 4. maja pogon proti Zagrebu. Tretja armada pa je hkrati prodirala proti Varaždinu. Dne 4. maja so enote njene 16. in 17. divizije osvobodile Bjelovar, 36. in 51. divizija pa naslednjega dne Koprivnico.

Unska operativna skupina 2. armade je 2. maja po srditih bojih osvobodila dolino Une in začela prodirati proti Sisku. Medtem so se razvneli hudi boji tudi pri Karlovcu. Karlovska operativna skupina, ki je ščitila bok 4. armade, ko je ta prodirala v Trst, je zlomila poslednji sovražnikov odpor v mestu šele 7. maja, čeprav je bil na primer Ozalj osvobojen že tri dni prej. Sovražnik se je iz Karlovca umaknil proti Samoboru in Brežicam, kajti kraji v spodnjem toku Kolpe, Petrinja in Sisak, so bili osvobojeni že 5. in 6. maja.

Vse tri jugoslovanske armade so potem še odločnejše nadaljevale pogon za sovražnikom. Tretja armada je 6. maja razbila obrambo pri Ludbregu, naslednjega dne pa osvobodila Varaždin in Varaždinske Toplice. Prva armada je zavzela Čazmo in Kutino ter prodirala proti Zagrebu, 2. armada pa je z juga pritiskala proti istemu cilju ter proti Brežicam in Novemu mestu. Po srditih bojih pri Veliki Gorici je uspela prekoračiti Savo, 8. maja pa sta obe armadi osvobodili glavno mesto Hrvatske Zagreb.

Da bi pripravil urejen umik čet prek Slovenije na Koroško, je štab nemške skupine armad »E« poslal že prej nekaj korpusnih štabov v svoje globlje zaledje. Najprej je prispel v Ljubljano štab 34. armadnega korpusa. Ker ni imel potrebnih sil, ni mogel ničesar storiti za osvoboditev 97. korpusa, obkoljenega pri Ilirski Bistrici. Nato so ga premestili v Beljak, v Ljubljano pa naj bi po načrtu odšel štab 91. armadnega korpusa, ki je vodil boje pri Karlovcu. Toda ta se je spričo spreminjenega položaja moral umikati proti Zidanemu mostu in ni nikoli prispel v Ljubljano. Na vzhodno Koroško so najprej poslali štab 69. armadnega korpusa, ki naj bi skupaj s štabom 34. korpusa organiziral obrambno črto na Karavankah in ob italijanski meji (»Kernfestung Alpen«), nato pa še štab 15. planinskega korpusa, ki pa ni prispel na Koroško. Hkrati si je štab skupine armad »E« začel pripravljati novo poveljniško mesto v Borovljah in se je 5. maja premaknil na začasno poveljniško mesto v Polzeli pri Celju, odkoder naj bi vodil umik glavnine svojih čet čez Slovenijo na Koroško.

Kljub kapitulaciji nemških oboroženih sil v severni Italiji (2. maja), v severni Nemčiji, Holandiji in Danski (5. maja), zahodni Avstriji in na Bavarskem (6. maja) ter navzlic pripravam za splošno kapitulacijo na eni ter samomoru Hitlerja in padcu Berlina na drugi strani, so se sovražnikove enote na središčnem jugoslovanskem bojišču še vedno vztrajno branile. Ker so upale, da se bodo v celoti organizirano umaknile, so se opirale na primerne obrambne črte, toda tako so se mogle umikati le postopno. Tudi niso kazale nobene namere, da bi se pogajale o prekinitvi ognja. Želele so se na vsak način izogniti jugoslovanskemu in sovjetskemu ujetništvu ter se vdati angloameriškim četam.

Omeniti moramo, da so se z okupatorjem umikale tudi izdajalske četniške enote, ki so bežale iz Črne gore in Bosne, ter ustaške in domobranske enote Neodvisne države Hrvatske, ki je razpadala pod udarci osvobodilnih sil. Del teh enot in njihove skupine so se skušale skriti v gore, kjer naj bi počakale na ugodnejši čas, ko bo, kot

Nemci niso samo požigali in streljali, temveč so ujetim partizanom rabeljsko sekali glave ... na Krnici nad Idrijo

so upale, prišlo do intervencije zahodnih zaveznikov v Jugoslaviji. Seveda so štabi jugoslovanskih armad morali za zasledovanje takšnih skupin določiti del svojih sil.

Hkrati z okupatorjevimi in kvislinškimi kolonami so se proti zahodu pomikale tudi skupine civilistov, nekaterih z družinami. Med njimi je bilo veliko takih, ki so bili žrtev zaslepljenosti zavoljo sovražnikove propagande, precéj pa tudi takšnih, ki so se omadeževali s protinarodnimi dejanji. Morali so deliti svojo usodo z okupatorjem, ker so se bali ljudske sodbe v svojem kraju.

Ko so se 7. maja začeli boji pri Ljubljani, naslednjega dne pa so se oddelki motoriziranega odreda JA pojavili v dolini Save Dolinke, je bila celotna skupina armad »E« že v zares težavnem položaju. Za svoj umik v Avstrijo je namreč imela na voljo le prehod čez Mislinjsko dolino in po cesti Šoštanj—Št. Vid—Črna, kajti prehodi severno od Maribora so bili določeni za umik enot 2. tankovske armade, ki so dotlej branile fronto ob Muri. Ozke in slabe ceste ter le ena enotirna železnica, ki je bila povrh še prekinjena, so bile hud zaviralni moment. Sovražnik spričo partizanske aktivnosti ni mogel do kraja uresničiti potrebnih transportnih, nastanitvenih in oskrbovalnih ukrepov, ki bi omogočali hiter premik enot čez slovensko ozemlje. Zato so kolone zaostajale in se kopičile. Nastajala je čedalje večja zmeda.

Glavni štab JA za Slovenijo je namreč 2. maja 1945, ko je zvedel za vdajo nemških oboroženih sil v severni Italiji, ukazal štabu 4. operativne cone, naj glavnina 14. divizije z območja Smrekovca, kjer je bila, takoj krene proti Koroški in njenim glavnim središčem, Celovcu in Beljaku. Tja naj bi krenila tudi Koroški in Kokrški odred. Enak ukaz je istega dne izdal tudi vrhovni komandant JA Josip Broz-Tito.

Štab 4. operativne cone je sklenil, naj na Koroško odrinejo najbližje brigade (1., 2. in 13.) ter oba odreda, 6. in 11. brigada pa naj se premakneta v Šaleško dolino.

Kamniško-zasavski odred naj v sodelovanju z enotami Narodne obrambe osvobodi trboveljski rudarski bazen, Lackov in Kozjanski odred pa vsak svoje operativno področje, se pravi, območje severno od Maribora in dolino Drave do Dravograda oziroma območje vzhodno od Celja. Štab cone je podrejenim enotam izdal tudi navodila, kako naj ravnajo v sklepnih operacijah za osvoboditev dežele.

Ko je glavnina 14. divizije krenila proti slovenski Koroški, so 6. brigada »Slavka Šlandra«, 11. brigada »Miloša Zidanška« in bataljon 3. brigade Narodne obrambe sklenili pomagati Kamniško-zasavskemu odredu. V Zagorju je namreč posadka iz sestave polka za zavarovanje železniške proge, ki so jo zvečine sestavljali pripadniki avstrijske narodnosti, kazala pripravljenost, da bi se vdala narodnoosvobodilni vojski. To je operativni štab obeh brigad, ki so ga nemudoma obnovili, nameraval izkoristiti za osvoboditev Savske doline od Zidanega mosta do Litije. Takšen uspeh bi močno olajšal operacije 7. korpusa proti Ljubljani in preprečil sovražnikove premike proti Gorenjski. Toda že skoro sklenjeni dogovor o vdaji celega polka se je spričo omahovanja avstrijskih oficirjev uresničil le glede posadke v Zagorju. Dne 5. maja se je vdalo 485 vojakov in oficirjev, del posadke, ki se je branil v poslopju železniške postaje, pa se je umaknil proti Trbovljam.

Brigadi sta se številčno okrepili in dobili precēj orožja. Zagorje, zavedno delavsko naselje trboveljskih revirjev, je bilo prvi večji kraj, ki ga je v sklepnih operacijah osvobodila 4. operativna cona, zagorska posadka pa prva večja enota v osrednji Sloveniji, ki se je vdala. Čez dva dni so se enote cone morale zaradi sovražnikovega pritiska iz smeri Trbovelj po hudih bojih umakniti iz Zagorja, vendar je bilo 9. maja 1945 dokončno svobodno.

Štab 4. operativne cone je ukazal, naj tri brigade 14. divizije, ki so imele nalogo iti na Koroško, najprej napadejo in uničijo sovražnikovi postojanki v Dravogradu in Črni. Pričakoval je, da je sovražnik že demoraliziran in da se bo vsaj ena brigada divizije z zaplenjenimi motornimi vozili lahko po uničenju postojank hitro prepehljala proti Celovcu. Toda obe postojanki sta bili izredno pomembni točki na poti predvidenega umika nemških čet iz Jugoslavije, zato sta bili močno utrjeni in sta se odločno branili. Šerčerjeva brigada se je še 4. maja zaman zaganjala v bunkerje in žične ovire dravograjske postojanke in se ni mogla prebiti na levi breg Drave, posadka v Črni pa je tudi v noči na 5. maj vzdržala pritisk Tomšičeve brigade. Naslednjo noč so brigade glavnine 14. divizije hkrati napadle sovražnikove postojanke v Črni, Žerjavu in Kotljah. Sovražnika so uspele pregnati le iz Žerjava. Glavni štab JA za Slovenijo je ukazal, naj divizija ne izgublja časa z brezkoristnim zaletanjem v utrdbe, ki jih ne bo mogla streti, marveč naj takoj krene v avstrijski del slovenske Koroške. Na podlagi tega ukaza so brigade opustile napade ter 7. maja krenile po dolini Koprivne in Lepene proti Železni Kapli.

Spričo angažiranosti dveh brigad pri Zagorju sta bili moč in oborožitev glavnine 14. divizije vsekakor preslabotni, da bi mogla že v prvih dneh maja zapreti dravograjski izhod iz Slovenije na Koroško. Toda prisotnost 14. divizije pri Železni Kapli, kjer se je 8. maja zapletla v boje z nemško 14. SS divizijo »Galizien«, je sovražnikovim enotam onemogočala neoviran umik iz Gorenjske čez Jezersko. Koroška je bila tega dne edina avstrijska pokrajina, ki je še niso zasedale čete armad protifašistične koalicije, štirinajsta divizija pa je bila prva večja enota zavezniških sil, ki je stopila na njena tla.

Omenili smo že, da je glavni štab JA za Slovenijo 5. maja usmeril obe brigadi, ki sta bili pri Zagorju, naj še tesneje sodelujeta v osvoboditvi Ljubljane. Ko pa je bilo jasno, da jo bo sovražnik nehal braniti, sta 8. maja tudi Šlandrova in Zidanškova brigada krenili proti Zgornji Savinjski dolini, da bi odšli na Koroško.

Celje je bilo gnezdo gestapa z mučilnico Slovencev v Starem piskru, toda zdaj je vsega konec — Nemci so pred osvoboditelji končno le pobrali šila in kopita...

Med 4. in 6. majem so enote cone večkrat prekinile železniške proge Celje—Dravograd, Dravograd—Prevalje in Dravograd—Maribor ter porušile tudi več objektov na cestah, ki vodijo proti Koroški. Do spopadov, ki so ovirali premike sovražnikovih kolon, je prišlo tudi drugod. Dne 7. maja so enote bataljona 3. brigade Narodne obrambe, ki se je v svoji dejavnosti naslanjal na Pohorje, osvobodile Slovenske Konjice in ujele okoli šeststo sovražnikovih vojakov, vendar so se morale pred nasprotnikovo premočjo umakniti na Konjiško goro. V teh dneh približujočega se konca sovražnikovega nasilja so se tudi manjše partizanske enote, Narodna zaščita in moštvo kurirskih postaj, pa tudi skupine oboroženih aktivistov osvobodilnega gibanja spopadale s sovražnikom in s tem ovirale njegove premike, da se ni mogel varno gibati niti po glavnih cestah, če se ni dobro zavaroval. Tako je skupina 50 mož pod vodstvom oficirjev pohorskega obveščevalnega centra, ki so ga okrepili oboroženi člani gospodarske komisije mariborskega okrožja, napadla ustaško kolono pri vasi Morje med Slovensko Bistrico in Mariborom. Pričakovali so, da so v tej koloni vodilni ustaški zločinci. Ustaši so bili sprva sicer presenečeni, toda ker so bili v premoči, so napad odbili. Naslednjega dne, 8. maja, pa je kolona ustaškega vodstva, ki se je umikala iz Zagreba čez Rogaško Slatino, uspela prek Maribora neovirano pobegniti na Koroško.

Na vsem štajerskem ozemlju je okupatorske ustanove, zaledne enote in posameznike njegovega aparata zajelo prepričanje o bližnjem zlomu. Začeli so neorganizirano bežati. Ceste so bile zatrpane s tovornjaki, osebnimi vozili, vozovi, kolesi in pešci, ki so skušali čimprej oditi iz Slovenije. Aktivisti Osvobodilne fronte, pa tudi zavedni ljudje pod njihovim vodstvom so tam, kjer ni bilo oboroženih enot, skušali storiti čimveč za končno zmago nad okupatorjem. Pri tem je treba zlasti poudariti

visoko zavest slovenskega železniškega in poštnege osebja, ki je takoj in v veliki večini začelo vestno izpolnjevati navodila partizanskih borcev in aktivistov.

Ceprav je frontna črta treh jugoslovanskih armad potekala še na hrvaškem ozemlju, je položaj v severni Sloveniji pravzaprav že omogočal hitro in odločno napredovanje armadnih enot v notranjost slovenskega ozemlja, zlasti na krilih, v sodelovanju z enotami 4. operativne cone pa omogočal, da bi se ustvarili široki obkolitveni obroči za zajetje sovražnika. Toda hkrati je bil ta položaj štabom armad tudi nejasen, ker niso imele vnaprej organiziranih neposrednih zvez, zlasti radijskih z enotami 4. operativne cone, ki so bile v sovražnikovem zaledju. V nobenem od štabov prodirajočih armad ni bilo zveznih oficirjev cone, ki bi imeli potrebna brezžična sredstva za zvezo, da bi mogli vzdrževati stalen stik in s katerimi bi štabi armad lahko dajali ukaze enotam cone v skladu s trenutnimi potrebami na bojišču. Tesno neposredno operativno in taktično sodelovanje je bilo zategadelj mogoče šele tedaj, ko so enote armad dosegle med svojim napredovanjem prostor, na katerem so operirale enote cone, in ko so prišle z njimi v stik. Svojo dejavnost so dotlej usklajevale z dejavnostjo armad po lastni presoji položaja in po poveljih članov štaba 4. operativne cone, ki so odšli na najvažnejše odseke bojišča in skušali usmerjati njihovo aktivnost v skladu z zastavljenimi cilji.

Na Koroškem

Prodor glavnine 14. divizije 4. operativne cone po dolini Koprivne in Lepene na območje Železne Kaple, motoriziranega odreda JA v zahodni del koroškega ozemlja ter Jeseniško-bohinjskega, Kokrškega in Koroškega odreda na severna podnožja Karavank so imeli dvojni smoter. Po eni strani naj bi te enote sestavljale severni del širokega obroča jugoslovanskih osvobodilnih sil, ki naj bi celotno nemško okupacijsko vojsko, umikajočo se hkrati z domačimi izdajalci iz Jugoslavije, prisilil, da kapitulira na jugoslovanskih tleh, po drugi plati pa naj bi s svojo prisotnostjo manifestirale velikim zaveznikom protihitlerjevske koalicije voljo slovenskega naroda, da kraji, naseljeni s slovenskim življem, sodijo k Sloveniji in Jugoslaviji in da naj bodoče pravične meje med obema državama potekajo tako, da bo vse slovensko narodnostno ozemlje v sestavi svobodne matične Slovenije, ki je del nove Jugoslavije.

Toda nacistični koroški gauleiter dr. Friedrich Rainer je z namenom, da bi zahodnim zaveznikom olajšal zasedbo Koroške, hkrati pa jugoslovanskim enotam otežil zasedbo slovenskega ozemlja, pred svojim odstopom ugodil zahtevi vodstev nekaterih starih avstrijskih političnih strank, da jim izroči oblast. Začasna deželna koroška vlada, ki je 8. maja prevzela oblast iz njegovih rok, si je predvsem zastavila nalogo, da ohrani nedeljivost Koroške in zaščiti bivše naciste. Čeprav je s svojo praktično politiko izpričevala, da je otrok in dedič nacistične oblasti, so se vojaške enote zahodnih zaveznikov, ki so prihajale na koroško ozemlje, začele takoj opirati na njene organe, sklicujoč se hkrati na zagotovila treh velikih sil o obnovitvi Avstrije kot države.

Slovenske narodnoosvobodilne enote so imele zato na Koroškem enega nasprotnika več, saj so se organičasne koroške deželne vlade dogovarjali s poveljniki bližnjih nemških vojaških enot, kako bi narodnoosvobodilno vojsko zadržali čimdlje od glavnih središč. Medtem ko so se nemške čete vdajale angleškim enotam, brž ko so prišle z njimi v stik, so jugoslovanske narodnoosvobodilne enote pričakovale na položajih v bojni razporeditvi in se z njimi tudi zapletale v boje. Ko je 14. divizija krenila z območja Železne Kaple, se je morala spopasti z oddelki nemške 14. SS di-

Prihod enot narodnoosvobodilne vojske v našo severno prestolnico Maribor 10. in 11. maja 1945

vizije »Galizien«, umikajoče se iz Zgornje Štajerske in razporejene na črti Žitara vas—Sinča vas. Na treh mestih je divizija poskušala prebiti nemške položaje, da bi nadaljevala pohod proti Celovcu. Ti spopadi pa so njeno glavnino zadržali vsaj za en dan, tako da ni mogla priti v Celovec pred razglasitvijo splošne kapitulacije nemških sil.

Kot smo že omenili, sta 8. maja popoldne skoraj hkrati s četami britanske vojske prišla v Celovec kot prvi oddelek jugoslovanskih osvobodilnih sil Kokrški in del Koroškega odreda, potem pa še motorizirani odred JA. Čez Karavanke je prišel tudi Jeseniško-bohinjski odred, ki je nato krenil v Ziljsko dolino na zahodnem Koroškem.

Ob takšnem razvoju dogodkov je štab 4. operativne cone menil, da je treba brigade 14. divizije razporediti tako, da bodo manifestirale prisotnost jugoslovanskih osvobodilnih sil v vseh krajih, naseljenih s Slovenci. Bračičeva brigada je odšla v Borovlje, Šercerjeva v Velikovec, Tomšičeva pa v Sinčo vas. Začele so razoroževati enote nemške vojske, ki je medtem, v noči na 9. maj 1945, brezpogojno kapitulirala.

Na Koroškem je nastalo stanje, polno navzkrižij. V deželi je bilo še mnogo enot razpadajoče nemške vojske in satelitskih čet, ki so želele priti čimprej v angleško ujetništvo. Razoroževale so jih angleške in jugoslovanske enote. Čeprav so angleška vojaška poveljstva spoštovala jugoslovanske enote kot zaveznike, je bilo vendarle kmalu čutiti, da na najrazličnejše načine skušajo omejevati njihovo dejavnost, v svojih rokah pa zadržati vse ključne položaje, čakajoč le trenutek, ko bodo mogle razmere izkoristiti v svoj prid. Slovensko prebivalstvo je z navdušenjem in ljubeznijo sprejemalo slovensko osvobodilno vojsko in ji pomagalo, kolikor je le moglo, v odkritem upanju, da bo njihova rodna deželica zdaj, ko je nacizem uničen, vendarle postala del svobodne Slovenije.

Glede na splošno kapitulacijo nemških oboroženih sil in konec druge svetovne vojne v Evropi so boji v Sloveniji po 9. maju imeli značaj operacij, ki so imele cilj zajeti glavnino okupatorsko-kvislinške vojske na jugoslovanskih tleh, hkrati pa silam jugoslovanske kontrarevolucije, bežečim z okupatorjem, zadati končni udarec, preden bi se mogle umakniti na območja, na katera so že prodrle čete zahodnih sil. Kvislingi so namreč pričakovali, da jih bodo desničarski krogi zahodnih dežel zaščitili vsaj pred jugoslovanskim ujetništvom, če že njihove čete ne bodo zasedle severo-zahodnega dela Jugoslavije. Boj po 9. maju je torej postal boj za obrambo revolucije in samoodločbe slovenskega naroda, za zmago ljudske oblasti na vsem narodnem ozemlju in za res zmagovit zaključek štiriletne narodnoosvobodilne vojne, ki ji bo sledilo dolgo mirno obdobje nemotenega družbenega razvoja brez kakršnih koli imperialističnih posegov tujih sil.

Zoževanje obroča okoli glavne nemške grupacije na Slovenskem Osvoboditev Maribora in Ptuja

Ko so začele veljati določbe o brezpogojni kapitulaciji vseh nemških oboroženih sil, so bile 1., 2. in 3. jugoslovanska armada še na hrvaškem ozemlju. Po osvoboditvi Zagreba, Varaždina in drugih večjih krajev so svoje zaledje čistile nemških in ustaških skupin ter hkrati potiskale večstotisočglavo sovražnikovo vojsko v notranjost Slovenije. Ker se je splošen umik nemške skupine armad »E« začel šele 8. maja, so bili na dan kapitulacije sprednji oddelki njenih umikajočih se velikih enot šele v bližini Zidanega mosta in Celja, medtem ko je bila glavnina še vedno vzhodno od železniške proge Celje—Zidani most. Nekoliko bolj urne so bile enote 22. korpusa 2. tankovske armade in enote madžarske vojske, ki so se dotlej branile na ozemlju med Muro in Dravo. Te so se že 8. maja uspele docela umakniti čez prehode severno in severnovzhodno od Maribora na avstrijska tla Zgornje Štajerske, boječ se, da se ne bodo mogle pravočasno izmuzniti čez gorske prelaze v Avstriji na ozemlje, ki so ga zasedale angleške čete. Zaradi tako hitrega umikanja sovražnikovih čet so severno od Drave nastale ugodne razmere za neovirano napredovanje 12. in 16. divizije 1. bolgarske otečestveno-frontovske armade, ki je dotlej več tednov mirovala na že omenjeni črti Razkrižje—Ormož. Ob Muri čez Ljutomer proti Gornji Radgoni, čez št. Lenart proti Cmureku ter ob Dravi čez Ptuj in Maribor so se bolgarske enote v treh osnovnih kolonah pomikale proti severni meji Slovenije, ne da bi naletale na kak močnejši odpor sovražnika.

V večja naselja Slovenskih goric in Prlekije so takoj po umiku sovražnikovih čet in povečini še pred prihodom bolgarskih kolon vdirale skupine oboroženih aktivistov, partizanske čete, ki so jih že prej oblikovali organi osvobodilnega gibanja, ali pa v prevratnih dneh nastale partizanske straže. Takoj so začeli delovati organi ljudske oblasti in Osvobodilne fronte. Ponekod so te čete vkorakale v središča hkrati z bolgarsko vojsko. Pri tem pa moramo poudariti, da so se bolgarske čete vedle na slovenskem ozemlju tako, kot da niso na ozemlju Jugoslavije. Organi ljudske oblasti so morali pogosto posredovati, kajti bilo je veliko primerov nasilnega odzemanja ljudskega premoženja, neupoštevanja določil narodnoosvobodilnih odborov in celó grobege ravnanja s prebivalstvom.

Ko je delegacija SNOS v Murski Soboti zvedela za umikanje sovražnika z ozemlja med Muro in Dravo, je, zavedajoč se, da tam ni večjih enot 4. operativne cone, izdala ukaz, naj na to ozemlje takoj krene Prekmurska brigada. Njena kolona, ki je štela okoli 1900 dobro oboroženih mož, je bila 8. maja popoldne še pred bolgarskimi

Kolone nemških vojnih ujetnikov, v varstvu naše vojske na slovenskih cestah...

četami v Ljutomeru, naslednjega dne pa v Ptuj, kamor so tedaj že prihajale predhodnice bolgarskih enot. Po srečanju obeh kolon pri Dornavi, je v Ptuj, ki so ga Nemci zapustili 8. maja zvečer, ostala četa te brigade kot garnizija, ostala brigada pa je nadaljevala pohod proti Mariboru. Istega dne, 9. maja, je tudi 51. divizija 3. jugoslovanske armade prekoračila Dravo pri Stojncih in zvečer prodrla do Ptuja, da bi naslednjega dne nadaljevala pohod proti Mariboru.

Nemški okupator je v Mariboru v noči na 9. maj pripravljaval rušenje nekaterih važnih objektov. Tudi v bližini Maribora ni bilo večjih narodnoosvobodilnih enot, ki bi v dneh sovražnikovega umikanja mogle vdreti v mesto in preprečiti uničevanje objektov. To nalogo pa so uspešno opravili partizanski obveščevalci, člani partije in aktivisti, ki so iz bližnjih okoliških krajev in s Pohorja že 9. maja prihiteli v mesto pomagat tistim, ki so bili v njem. Osmega maja zvečer, še preden je bil čisto svoboden in pred prvimi bolgarskimi izvidnicami, je v Maribor prišla tudi skupina oficirjev, ki jim je glavni štab JA za Slovenijo dal nalogo, naj oblikujejo komando mesta. Potovala je iz Črnomlja čez Biograd na moru in z letalom v Beograd, potem pa do 3. armade ter se mimo bolgarskih kolon prebijala naprej. Takoj je začela z delom. Istega večera sta v mesto prispela 3. in 5. bataljon 3. brigade Narodne obrambe, za njima pa v noči na 10. maj v že svobodno mesto najprej Prekmurska brigada, za njo pa 51. divizija 3. armade. Ob osvoboditvi so se začele snovati tudi nove enote, iz katerih je nastala Mariborska brigada. Njeni borci so postopno prevzemali zavarovanje objektov, prometa in taborišč vojnih ujetnikov, saj oba bataljona Narodne obrambe nista zmogla vseh nalog.*

Ker se je 15. konjeniški kozaški korpus, ki je imel dve konjeniški diviziji in eno pehotno kozaško brigado, mogel na konjih hitro umakniti čez Maribor in Dravograd

* Po zaslugi okrožnega komiteja KPS in odbora OF so v mariborski tiskarni tajno stiskali razglas »Maribor svoboden« v 20 000 izvodih. Pojavil se je na ulicah 9. maja 1945, hkrati s prvimi osvoboditelji.

v Avstrijo, nemška tako imenovana Fischerjeva bojna skupina pa se je umikala čez Slovensko Bistrico in Konjice proti Šaleški dolini, je bila tudi pred 36., 12. in 40. divizijo 3. armade praznina. Hitro so prodirale čez vzhodni del Haloz in Ptujsko polje. Enote teh divizij so se ustavile na območju Maribora in so del svojih sil poslale proti St. Ilju (zdaj Sentilj) v Slovenskih goricah in Lipnici.

Osvoboditev Ptuja in Maribora je bila v operativnem smislu izrednega pomena, saj je glavnina nemške skupine armad »E« in izdajalskih ustaško-četniških enot imela na voljo za umikanje v Avstrijo le izhod po Mislinjski dolini. Če bo jugoslovanskim osvobodilnim silam uspelo neprodušno zapreti ta edini izhod, se bodo enote nemškega okupatorja in njegovih pomagačev morale vdati na jugoslovanskih tleh. Hitro je bilo treba trdno zasedi oba dravograjska mostova in preprečiti nadaljnji premik sovražnikovih enot v Avstrijo. Že 10. maja je iz Maribora najprej krenil tja, kar z vlakom, ki so ga na hitro sestavili, 2. bataljon Prekmurske brigade, naslednji dan, 11. maja, pa še 6. brigada 36. divizije.

Medtem so se tudi na drugih odsekih strateškega obroča z bliskovito naglico razpletali dogodki, ki so pomenili konec nacistične okupacije na Slovenskem.

Po ogorčenih bojih južno od Novega Marofa sta 16. in 17. divizija 3. armade začeli 9. maja odločno prodirati po hribovitem terenu na obeh straneh železniške proge Zabok—Krapina—Rogatec. Dva dni zatem se je 16. divizija spopadla z močno ustaško skupino pri vasi Podplat, jo razbila in večinoma ujela, 17. divizija pa je prodrla proti Slovenski Bistrici.

Južno od omenjenih divizij, do Podsuseda pri Zagrebu, se je za prodor v Slovenijo postopno razporejala 1. armada, ki so jo 8. in 9. maja sicer še močno zaposlovali boji severno od Zagreba, toda že naslednjega dne je v dolini Sotle, med Klanjcem in vasjo Dekmanca, razorožila nemško 41. divizijo. Prodirala je čez Kozjansko proti Celju in Sv. Juriju (zdaj Šentjurju) pri Celju ter razoroževala sovražnikove skupine.

Divizije 2. armade so zapirale južni del obroča. Na svojem levem krilu so bile v operativnem stiku z enotami 7. korpusa, katerih glavnina je bila usmerjena proti Ljubljani. Štab 2. armade je po osvoboditvi Zagreba usmeril 45. in 39. divizijo čez Kozjansko proti Celju, 4. divizijo vzdolž Save čez Brežice in Krško, 3. divizijo pa čez Novo mesto proti Zidanemu mostu. Slednja naj bi se potem obrnila proti Gorenjski. Druge divizije te armade so kot rezerva ostale v zaledju. Ker se je sovražnik umaknil z ozemlja na desnem bregu Save, je 3. divizija že 8. maja prišla v Novo mesto, 10. divizija pa naslednjega dne v Krško.

V notranjosti obroča so delovale enote 4. operativne cone. Njeni dve brigadi, 6. in 11., sta pod poveljstvom političnega komisarja 14. divizije bili v Savinjski dolini, ko je radio razglasil vest o kapitulaciji vseh nemških sil. Štab nemške skupine armad »E« v Polzeli, ki se je zavedal težavnosti umika tako velikih enot čez en sam prehod in ki ga je objava kapitulacije prehitela, je sklenil takoj poiskati stik z jugoslovansko vojsko in začeti razgovore o prekinitvi ognja. Upal je vsaj doseči, da se bodo enote po oddaji težkega orožja in opreme lahko umaknile na Koroško. Tako je 9. maja 1945 popoldne prišlo v Letušu do prvih razgovorov med poveljnikom skupine armad »E« generalpolkovnikom Aleksandrom von Löhrom in političnim komisarjem 14. divizije 4. operativne cone Ivanom Dolničarjem. General je privolil, da bo podrejenim najprej izdal ukaz, naj se vse umikajoče kolone ustavijo, pogajanja o razorožitvi in vdaji enot pa bodo nadaljevali na sedežu štaba 4. operativne cone v Topolšici. Štab nemške skupine armad »E« je podrejenim enotam tak ukaz res izdal v noči na 10. maj. Zvečer 9. maja je poveljnik skupine armad »E« v Topolšici podpisal akt o vdaji vseh svojih enot jugoslovanskim osvobodilnim silam. Nekatere nemške enote so se začele takoj vdajati, druge pa so le puščale težko orožje in opremo ter se,

zlasti če ni bilo v bližini kakih večjih osvobodilnih enot, skušale premakniti čim bližje Koroški. Ukazov, naj obstanejo na mestu, pa niso upoštevale predvsem ustaške in četniške enote. Z njimi je prišlo še do hudih spopadov.

Na skrajnem jugu obroča sta 11. maja pri Zidanem mostu položila orožje 7. SS divizija in štab 91. armadnega korpusa, pri Raki v bližini Krškega pa dan prej 373. legionarska divizija »Tiger«. V razorožitveni operaciji sta divizijam 2. armade pomagala tudi po en bataljon Kamniško-zasavskega in Kozjanskega odreda, ki sta sovražnikove kolone zadrževala zasedami na cestah in višinah.

Z osvoboditvijo Zidanega mosta in Laškega na jugu sta se oba kraka velikih obkoljevalnih klešč Jugoslovanske armade, ki so ju na Koroškem tvorile enote 4. operativne cone in motoriziranega odreda JA, na severu in severovzhodu divizije 3. armade, na vzhodu in jugu 1. in 2. armade, na zahodu pa enote 7. korpusa, ki so zaprle prehod čez Trojane in osvobodile Kamnik, že tako zožila, da je sovražnikova vojska imela na voljo zelo majhen manevrski prostor. Obsegal je le širše območje Celja ter ozek pas vzdolž Savinjske, Šaleške in Mislinjske doline.

Zajetje sovražnikovih enot na širšem območju Celja

Na širše območje Celja so se zdaj zgrinjale vse sovražnikove kolone, ki se še niso mogle umakniti. Na to pomembno področje so seveda usmerjali svoje enote tudi štabi osvobodilnih sil, kajti sovražnika je bilo treba ustaviti čim globlje v notranjosti slovenskega ozemlja.

Ko sta v zgornjem delu Savinjske doline, pri Braslovčah in Radmirju, razorožili nekatere najhitrejške kolone nemškega 21. in 91. armadnega korpusa, so 6. in 11. brigado 4. operativne cone, ki sta bili v Ljubnem (zdaj Ljubno ob Savinji) in Radmirju, sklenili poslati proti Celju.

Okrožni odbor OF in komite KPS Celje je namreč že v noči na 9. maj, v skladu z navodili, ki jih je dal oblastni komite KPS za Štajersko, začel razgovore o vdaji nemške garnizije in vzpostavljati politično oblast. Naslednje jutro je bilo že vse mesto okrašeno s slovenskimi in jugoslovanskimi zastavami. Enote nemške garnizije so se vedle v skladu z objavljeno kapitulacijo, drugače pa je bilo z ustaškimi enotami, katerih štab je bil v mestu že od 7. maja. Te so bile celo predrzne in niso hotele niti slišati o kapitulaciji, vendar so se izogibale odkritih spopadov, pač v želji, da bi si omogočile hiter pohod proti Koroški.

Predstavniki štaba 4. operativne cone je k Celju takoj pritegnil del Kozjanskega in Kamniško-zasavskega odreda. Sklenili so, da hitro zapró poti v celjsko kotlino. Prvi bataljon Kozjanskega odreda je zavzel Štore in začel obstreljevati ustaško kolono, ki je prihajala iz smeri Rogaške Slatine. Umaknila se je najprej višje v hribe, potem pa proti Vojniku, da bi se prebila v Mislinjsko dolino, medtem ko so vojaki nemške divizije odlagali orožje in razoroženi disciplinirano šli naprej. V Celje je vdrl tudi del 1. bataljona 3. brigade Narodne obrambe. Bataljon Kamniško-zasavskega odreda je postavil zasede pri Sv. Petru (zdaj Šempetru v Savinjski dolini) in Latkovi vasi, drugi oddelki tega odreda pa južno od Celja proti Laškemu. Na vseh dohodih okoli mesta je občasno prihajalo do streljanja z ustaškimi skupinami, ki so se prebijale proti Velenju in celó grozile, da bodo začele požigati Celje, če ne bodo imele proste poti.

Glede na ogromno množico najrazličnejših enot sovražnika na območju Celja je bilo očitno, da maloštevilne enote odredov in Narodne obrambe ne morejo obvladati položaja. Štab 4. operativne cone je ukazal, naj se obe brigadi kar s tovrnjaki, ki

sta jih zaplenili sovražniku, odpeljeta v Celje. Šlandrova brigada naj v Celju okrepi sile, ki razorožujejo sovražnikove kolone, Zidanškova pa naj nadaljuje pot v Maribor in dalje do Dravograda, da bi okrepila tamkajšnjo zaporo.

Njuni koloni sta se 10. maja mimo neskončnih utrujenih kolon poražencev počasi prebijali v Celje. Čete obeh odredov in brigade Narodne obrambe so se v glavnem posvetile zavarovanju objektov, skladišč in taborišča ujetnikov, Šlandrova je šla na položaje ob cestah, ki vodijo iz Celja, Zidanškova brigada pa je s tovornjaki krenila čez Slovenske Konjice v Maribor.

Iz svobodnega Maribora so na ukaz članov delegacije SNOS hkrati napotili v Celje tudi bataljon Prekmurske brigade. Vkrcal se je na vlak in se z njim prepeljal do Ponikve, kjer je zvedel, da so Grobelno zasedli ustaši. Bataljon jih je napadel. Po kratkem spopadu se je ustaška skupina vdala, bataljon pa je 11. maja nadaljeval vožnjo z vlakom do postaje Štore, s tovornjaki pa v Celje. Okrepil je položaje pri vasi Zagrad, ker so pričakovali prihod močnih sovražnikovih sil iz smeri Zidanega mosta. Kasneje je razoroževal sovražnikove vojake in stražil ujetniško taborišče.

Med 9. in 12. majem so se skozi Celje in po cestah v njegovi okolici dan in noč valile nepregledne sovražnikove kolone proti Mislinjski dolini. Nekatere še niso bile razorožene. Sil je bilo premalo, da bi jih ustavile, sprejele njihovo orožje in jih spravile v ujetniška taborišča. Tu in tam je prišlo do spopadov, če je kaka kolona, ki se je prebijala po stranskih poteh, naletela na slabotnejšo zasedo. Če je ugotovila, da je njen položaj kočljiv, se je pokorila ukazom, v nasprotnem primeru pa je iskala novo pot. Partizanska poveljstva so nekatere velike enote, ki jih niso mogli razorožiti, pošiljala tudi čez Trojane proti Domžalam, kjer so jih potem razorožile enote 15. divizije 7. korpusa oziroma 3. divizije 2. armade, ki se je od Zidanega mosta usmerila proti Gorenjski.

Končno je 12. maja zjutraj na območje Celja prodrla 11. divizija 1. armade, sredi popoldneva pa še njena 5. divizija. Prva, skupaj s 16. divizijo 3. armade, ki je bolj severno prodirala proti Vojniku in Slovenskim Konjicam, je razoroževala nemško 11. letalsko poljsko, 22. in 181. pehotno divizijo, štab 21. armadnega korpusa in 369. legionarsko divizijo. V sodelovanju 16., 5., 39. in 45. divizije so bile prve tri dokončno zaustavljene v Savinjski dolini in so odtod odšle v jugoslovansko vojno ujetništvo, poslednja pa se je s pospešenim pohodom uspela prebiti na Koroško, kjer se je vdala angleškim četam. Dne 11. maja je pred enotami 17. divizije 3. armade položila orožje tudi Fischerjeva bojna skupina.

Lahko ugotovimo, da je bila dejavnost enot 4. operativne cone tudi v širšem območju Celja zelo uspešna. Ob njej bi lahko ugotovili, da so partizanske enote cone skupaj z aktivisti organizacij OF in KPS vzpostavile narodnoosvobodilno oblast ter preprečile marsikatero rušenje in uničevanje ljudskega premoženja. Številne sovražnikove enote so delno razorožile, druge pa ustavljale z zaporami ob cestah in tako omogočile velikim enotam Jugoslovanske armade, da so nadomestile izgubljeni čas in jih dohitele. Njihova številčnost ni bila tolikšna, da bi mogle to ogromno množico razoroženega nemškega vojaštva in ustaško-četniških enot spraviti v ujetniška taborišča, toda s svojo dejavnostjo so izdatno pomagale divizijam jugoslovanskih armad, da so jih drugo za drugo do kraja razorožile in zajele na slovenskih tleh. Z zaporo doline Savinje med Laškim in Celjem so na primer odločilno pripomogle k zajetju sovražnikovih enot v širšem območju Zidanega mosta, z dejavnostjo v Celju, pri Štorah in Grobelnem ter v Zgornji Savinjski dolini pa so omogočile zajetje velikih enot nemškega 21. korpusa. Da se sovražnik ni mogel več urejeno umikati, je bila predvsem zasluga enot 4. operativne cone na ozemlju, ki ga divizije jugoslovanskih armad še niso dosegle. Dogodki okoli Celja pa so tudi

časovno omogočili, da se je mogla oblikovati močna zapora pri Dravogradu, ki je preostalim sovražnikovim četam tesno zaprla izhode iz Jugoslavije.

Zadnji boji na slovenskih tleh v drugi svetovni vojni

Izkoriščajoč ugodno lego Dravograda za zapiranje poti umikajočim se sovražnikovim četam, sta štaba 4. operativne cone in 14. divizije že 10. maja poslala dva bataljona 1. udarne brigade »Toneta Tomšiča« v Dravograd. Zvečer pa je iz Maribora z vlakom prispel tja še 2. bataljon Prekmurske brigade. Oba bataljona tomšičevcev sta na dravskih mostovih razoroževala sovražnikove skupine. V mesto je tega dne prišla tudi kolona 35. polka 16. bolgarske otečestveno-frontovske divizije. Toda sovražnikove, zlasti kvislinške enote se niso hotele vdajati pri prehodu čez mostove, temveč so si hotele z orožjem izsiliti prosto pot. Ko je z vlakom prispel na bojišče 2. bataljon Prekmurske brigade je okoli železniške postaje prišlo do hudih spopadov, da bi znova zavzeli izhodiščne položaje za preboj čez mostove. Bolgari so z levega brega Drave posegli s svojimi topovi v boj šele 11. maja zjutraj. Kmalu je bilo jasno, da so sile, ki branijo mostove, preslabotne. Zato je v noči na 12. maj na pobudo članov štaba 4. operativne cone in vojaških predstavnikov v delegaciji SNOS prispela v Dravograd 6. brigada 36. divizije 3. armade. Zasedla je črto Otiški vrh—Dravograd—Vič, istega dne pa so z vlakom prihitele še enote glavnine 51. divizije. Njena 7. brigada je okrepila obrambo na črti Otiški vrh—Tolsti vrh, 8. brigada pa je zasedla črto Stražiški vrh (kota 721)—Breznica—Kovšak nad Poljano. Kasneje je štab 3. armade poslal proti Dravogradu še 12. proletarsko brigado 12. divizije, štab Tomšičeve brigade z dvema bataljonom se je premaknil v Ravne, eden pa je postavil zasedo na cesti Dravograd—Pliberk. Tako je nastala zapora na splošni črti Dravograd—Prevalje.

V noči na 12. maj je iz Ljubljane krenila na Štajersko in Koroško skupina odgovornih funkcionarjev centralnega komiteja KPS, vlade in glavnega štaba JA za Slovenijo, da bi delo štabov jugoslovanskih armad, prodirajočih skozi Slovenijo, čimbolj povezala z enotami 4. operativne cone ter delo organov KPS in OF usmerila v soglasju s ciljem, da se zajame nemška skupina armad »E« in nadaljuje narodno-osvobodilni boj na slovenskem Koroškem. Šli so čez Topolšico na Koroško, del pa v Maribor.

Skoraj hkrati, 12. maja opoldne, je predhodnica 17. divizije, o kateri smo že omenili, da je prodirala čez Vitanje iz smeri Slovenskih Konjic, dosegla Zgornji Dolič. Zadela je na ustaše in jih napadla. Boji so se na teh položajih nadaljevali do 14. maja, ko se je začel splošni napad na obkoljeno sovražnikovo grupacijo.

Z južne strani je zdaj že zelo ozek obroč zapirala 12. maja tudi 4. brigada 5. divizije, ki je iz Zgornje Savinjske doline prodrla čez Mozirske planine. Skupaj je bilo jugoslovanskih enot več kot za tri divizije.

Občasni spopadi pri Dravogradu so se nadaljevali, čeprav so hkrati potekali razgovori o vdaji. Jugoslovanski predstavniki so zahtevali takojšnjo odložitev orožja in vdajo, nasprotna stran pa je še vedno upala, da bo dosegla možnost prehoda v ujetništvo angleških čet.

Pripomniti moramo, da so bolgarske enote, ki so bile v Dravogradu in so se premikale vzdolž levega brega Drave, razumele svojo vlogo tako, da je njihova naloga varovati sovjetskim četam, prodirajočim v Avstrijo, levi bok med Dravo in Muro, ne pa sodelovati tudi z jugoslovanskimi četami pri uničevanju poslednjega odpora na tleh Jugoslavije.

Kaže, da so v noči na 12. maj nemške in kvislinške sile še z gotovostjo računale, da se bodo v naslednjih dneh prebile čez jugoslovansko državno mejo v Avstrijo, če ne pri Dravogradu, pa po dolini Meže čez Poljano proti Pliberku. Da je bil to širše zasnovan načrt, je moč sklepati tudi iz tega, da je ujeti poveljnik nemške skupine armad »E« generalpolkovnik Aleksander von Löhr, ki je 9. maja v Topolšici podpisal akt o vdaji svoje vojske, izkoristil nepazljivost pri varovanju ujetnikov ter pobegnil na čelu neke še nerazorožene vojaške kolone. Iz Šoštanja je krenila po cesti, ki jo je štab 4. operativne cone dal dan prej popraviti za premik v Velikovec, čez Zavodnje, Sv. Vid, Črno in Mežico proti Pliberku. Čeprav je ta kolona naletela pri Poljani na zaporo Tomšičeve brigade, se je v noči na 13. maj uspela prebiti na koroško stran. V Bistrici pri Pliberku se je vdala nekemu angleškemu tankovskemu polku.

Ta dogodek je dokazoval, da premagani sovražnik uporablja vsa sredstva in da skuša izkoristiti najmanjše razpoke ali različnost pogledov v protifašističnem taboru. Jugoslovanski kvislingi so se z nemško pomočjo ponujali zahodnim silam, pričakujoč spopad med Vzhodom in Zahodom.

Zdaj se je obroč okoli sovražnikovih enot začel stiskati še odločneje. Predstavniki jugoslovanskih osvobodilnih sil so zahtevali, naj angleške enote, v skladu z določbami mednarodnega vojnega prava, takoj izročijo pobeglega von Löhra kot vojnega ujetnika. Angleške vojaške oblasti so to storile 15. maja, ko je bilo že jasno, da se obkoljene nemško-kvislinške enote ne bodo mogle izviti iz obroča jugoslovanskih divizij.

Trinajstega maja so se pri Dravogradu in Doliču razvneli hudi boji. Sovražniku je v protinapadu uspelo za kratek čas celó potisniti enote 51. divizije na levi breg Drave, nekaj manjših skupin pa se je med nočnim bojem zmuznilo po dravograjskem železniškem mostu na drugo stran. Toda jugoslovanske sile so tega dne še bolj okrepile zapore. Na severni odsek so prišle enote 12. divizije, 16. divizijo pa so z območja Celja s tovarnjaki poslali čez Ljubljano, Kranj, Jezersko in Železno Kaplo, da okrepi zaporo pri Pliberku. Štab 14. divizije je tega dne ukazal delu Šlandrove in Zidanškovi brigadi, ki sta čez Maribor prispela na Koroško, ter Bračičevi brigadi vzhodno od Borovelj in Apač na Koroškem, kjer je razoroževala 14. SS divizijo »Galizien«, naj zasedejo mostove čez Dravo od Galicije do Lipice ter te prehode neprodušno zapro. To je bila nekakšna druga zaporna črta za primer, če bi sovražnikove čete prebile prvi, ožji obroč. Na bojišče je prispel tudi drugi del Šlandrove brigade, ki je tja prihitel čez Savinjsko dolino.

Kljub vsem naporom pa se sovražnikovi načrti niso uresničili. Sedemnajsta divizija je 14. maja pri Doliču zlomila odpor branilcev, osvobodila Slovenj Gradec ter nasprotnika potisnila proti severu. Ko se je pri Bukovski vasi sestala z 51. divizijo, se je na tem bojiščnem odseku vdalo okoli 25.000 sovražnikovih vojakov.

V dolini Meže se je enotam Tomšičeve brigade, ki so s svojim ognjem obvladovale križišče cest pri Poljani, po tričetrtturnem boju 13. maja najprej vdala nemška 104. lovska divizija. Naslednjega dne je Tomšičeva brigada bojevala hud boj z ustaškimi kolonami, toda medtem sta se z dravograjskega bojišča čez Dob in Pliberk že premaknili dve brigadi 51. divizije ter okrepili zaporo na črti Hrast—Libuče južno od Pliberka. Hkrati so enote 3. armade, ko so strle odpor pri Dravogradu, pritiskale po dolini Meže, da bi še bolj stisnile sovražnikovo skupino, ki je bila na prostoru Črna—Mežica—Košutnik in ki si je krčevito prizadevala, da bi se prebila proti Pliberku. Angleške čete, ki so bile v bližini bojišča južno od Pliberka, se niso vmešale v dogajanje. Sovražniku, ki ga je na vseh straneh oklepal neprepusten zid osvobodilnih enot, je ostala le možnost vdaje. Zvečer 15. maja se je ta velika sku-

pina, ki je štela okoli 30 000 vojakov, vdala. Največ je bilo ustašev in četnikov, med njimi tudi dvanajst ustaških generalov in celotno črnogorsko četniško vodstvo.

Med opisanim dogajanjem je na Kobanskem in Kozjaku samostojno deloval Lackov partizanski odred. Dne 8. maja je pri Marenbergu (zdaj Radlje ob Dravi) napadel kolono umikajočih se enot nemške 2. oklepne armade, ob objavi kapitulacije vse nemške vojske pa se je spustil na avstrijsko stran, v dolino Čakave, in začel osvobajati tamkajšnje kraje. V Ivniku (Eibiswald) je naslednjega dne ustanovil komando mesta. Zasedel je tudi Travniki (Wies), Osek (Haag), Arvež (Arnfels), Lučane (Leutschah) in Glinico (Gleinstätten) ter krenil tudi v Lipnico (Leibnitz), kjer je dobil stik s poveljstvom sovjetske divizije. Do 14. maja je vzdrževal red na prostoru od Ivnika do Št. Ilja v Slovenskih goricah, naslednjega dne pa je krenil v Maribor kot del njegove garnizije.

Na Koroškem so enote 4. operativne cone medtem razoroževale sovražnika in hkrati z angleškimi četami vzdrževale red. Ob gosposvetem knežjem kamnu, znamenitem spomeniku slovenske preteklosti sredi prelepe koroške dežele, je stala častna straža slovenskih partizanov. V vseh večjih krajih od Velikovca do Ziljske doline so delovale komande mest in partizanske straže.

Angleška vojaška poveljstva so kmalu začela na različne načine ovirati delo jugoslovanskih osvobodilnih sil. Nasprotja, ki so izvirala iz dvojnosti vojaške oblasti na avstrijskem Koroškem, so se čedalje bolj stopnjevala. Zahteva začasne jugoslovanske vlade z dne 7. maja, naj vlade Velike Britanije, Sovjetske zveze in Združenih držav Amerike v smislu pravice slovenskega naroda do samoodločbe priznajo priporočitev vseh tistih koroških krajev, ki so naseljeni s Slovenci, k Jugoslaviji, ni bila sprejeta. Vse enote 4. operativne cone so se morale 21. maja 1945 umakniti čez državno mejo na jugoslovansko ozemlje. Jugoslovanska vlada je izjavila, da si pridržuje pravico, da na bodoči mirovni konferenci zahteva priključitev slovenskega narodnostnega ozemlja na Koroškem k matični Sloveniji in Jugoslaviji, vendar je bil ta umik boleč prispevek slovenskega ljudstva in vse Jugoslavije k utrditvi miru, ki naj bi sledil zmagoviti vojni proti nacizmu in fašizmu.*

*

Če smo o sklepnih operacijah v zahodnem delu Slovenije ugotavljali, da so pomenile daljnosežne in odločilne vojaške uspehe v boju za priključitev Slovenskega primorja in Istre ter popoln vojaški zlom oboroženih enot, ki so jih oblikovale združene slovenske protiljudske sile, pa moramo za območje severovzhodne Slovenije ugotoviti, da so jugoslovanske in slovenske osvobodilne sile v sklepnih operacijah na ozemlju 4. operativne cone potolkle poslednjega od treh okupatorjev, ki so si v aprilski vojni leta 1941 razkosali slovensko deželo. Prav ta del Slovenije, ki so ga nacistični zaslužnjevanci šteli za svoje najmočnejše oporišče, je postal prizorišče njihovega najhujšega poraza. Prej tako mogočna zgradba nasilja, raznarodovanja in potujčevanja Slovencev, hkrati pa tudi zaslužnjevanja drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti, se je zrušila. Hkrati z okupatorjem so doživele odločilni poraz tudi oborožene enote vsakovrstnih njegovih pomagačev, njihova glavnina pa je bila ujeta na ozemlju Jugoslavije.

Tudi sklepne operacije v severovzhodni Sloveniji so bile plod skupnih bojnih naporov vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti. Enote slovenske 4. operativne cone, ki so delovale v sovražnikovem zaledju, pred bojno črto treh jugoslovanskih armad, so v teh bojih imele izredno pomembno vlogo. Lahko bi rekli, da so bile

* Glej tudi: Tone Ferenc, Milica Kacin-Wohinz, Tone Zorn, Slovenci v zamejstvu, Pregled zgodovine 1918—1945, Ljubljana 1974, str. 310—312.

gibčni, iniciativni, bojeviti in požrtvovalni sprednji odredi glavnine jugoslovanske osvobodilne armade. S svojo bojno dejavnostjo, zasedami in zaporami na smereh sovražnikovega umika, z domiselno in pogumno akcijo na ključnih taktičnih točkah, dobro izkoriščajoč zemljišče, z udarci po komunikacijah in s hitrimi premiki z območja enega na območje drugega težišča, so omogočale uspešnost operacij velikih jugoslovanskih enot, ki so po smernicah generalštaba prodirale frontalno. Uresničevanje sočasne akcije teh velikih enot JA z majhnimi, v bistvu še vedno na partizanski način delujočimi enotami 4. operativne cone, je bila prednost jugoslovanskih osvobodilnih sil kot celote ter jim je omogočilo zajetje glavnine nemške balkanske grupacije in tudi glavnine kvislinških čet.

V svoji aktivnosti so enote 4. operativne cone spretno izkoriščale slabosti in nasprotja v sovražnikovem taboru, pa tudi možnosti hitro se razvijajočega in dinamičnega položaja. Drzno in odločno so se vrinjale v sovražnikovo razporeditev, se pojavljale nenadno in ga presenečale. Preprečevale so mu izvedbo načrtov o organizaciji umika. Vsekakor so bile v sklepnih operacijah tisti strateški dejavnik na bojišču, ki je odločilno pomagal uresničiti cilj jugoslovanskih osvobodilnih sil, da glavnino okupatorjevih in kvislinških čet zajamejo na jugoslovanskem ozemlju. Če bi ne bilo njihove dejavnosti v notranjosti sovražnikovega zaledja, bi se njegove kolone mogle brez posebnih težav organizirano umakniti z ozemlja Jugoslavije.

Spričo zagrizenosti ustaških in četniških enot, ki so se hkrati z nemškimi hotele prebiti na Koroško, da bi se izognile jugoslovanskemu ujetništvu in se vdale angleškim četam, so bile bojne operacije na slovenskih tleh zaključene šele 15. maja, teden dni po podpisu kapitulacije oboroženih sil nemškega rajha. Ker so se četam protihitlerjevske koalicije dotlej že vdale vse večje grupacije nacistične vojske, lahko sklepamo, da se je druga svetovna vojna v Evropi končala v Sloveniji.

PRVA NARODNA VLADA SLOVENIJE

Že znani sporazum Tito—Šubašić je pomenil, da se Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije zvesto drži določil atlantske izjave in sklepov teheranske konference. Ovire na poti od sestave Šubašićeve vlade v Londonu samo iz vrst zastopnikov nekdanjih meščanskih jugoslovanskih politikov do sestave enotne jugoslovanske vlade so bile zaradi sijajnih uspehov narodnoosvobodilnega boja jugoslovanskih narodov in njihove enotnosti, pa tudi zavoljo enodušne podpore Jugoslovancev v zamejstvu, vendarle uspešno prebrodene. Dne 2. novembra sta se Tito in Šubašić sporazumela o oblikovanju enotne jugoslovanske vlade. Tudi konferenca velikih sil protihitlerjevske koalicije v Jalti, ki je bila od 4. do 11. februarja 1945, je sprejela stališče, naj se novembrski sporazum takoj uveljavi. Tako je mogel Tito v začetku marca 1945 iz predstavnikov nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije in Šubašićeve vlade v zamejstvu sestaviti v Beogradu prvo začasno jugoslovansko vlado, ki je prav kmalu dobila tudi mednarodno priznanje.

Vprašanje oblike vladavine, ali bo Jugoslavija republika ali monarhija, je bilo odloženo do zasedanja ustavodajne skupščine, ki bo izvoljena na prvih splošnih volitvah po osvoboditvi dežele. S četniškim izdajstvom omadeževani kralj Peter II. Karađorđević je moral odstopiti in privoliti v kraljevo namestništvo, sestavljeno iz treh uglednih politikov, v katere je imelo zaupanje tudi osvobodilno gibanje. Tako so bile volitve za konstituantno novembra 1945 hkrati tudi nekakšen referendum, na katerem so se ljudske množice v ogromni večini izrekle za republiko.

Kot smo videli, se pričakovanje, da bo Slovenija dočkala svojo osvoboditev že v pozni jeseni 1944, ni izpolnilo. Razvoj vojnih dogodkov je potekal drugače in

potrebni so bili še hudi napor in žrtve. Slovenija je bila sicer že tedaj na to pripravljena, saj je imela vse temeljne državne organe in mrežo terenskih narodno-osvobodilnih odborov oziroma odborov OF na vsem narodnem ozemlju. Tudi v hudih zimskih mesecih 1944/45 se je ta temeljna mreža oblastvenih organov kljub silovitemu okupatorjevemu pritisku ohranila. Upravni odseki pri predsedstvu SNOS in v drugih avtonomnih organih, v NOO in v odborih OF, so svojo aktivnost le še povečali ter jo, kolikor so pač dopuščale razmere in možnosti, usklajevali z delom središčnih jugoslovanskih državnih organov.

Seveda je bilo trenutno še zmeraj najpomembnejše delo gospodarskih odsekov. Na osvobojenem ozemlju so se NOV in PO Slovenije v tem, zadnjem vojnem obdobju že prehranjevali iz skladišč, za katere so skrbele gospodarske ustanove. Kjer pa skladišč ni bilo, je še naprej deloval stari terenski način oskrbovanja, tako da si je vojska z odkupi ali nakupi iskala hrano sama, ali pa je morala delati vojaške akcije na neosvobojenih ozemljih. Še vedno so ob slovensko-hrvaški meji obstajale zelo koristne menjalnice soli za prehrano in še zmeraj so delovali kanali za dobave iz Furlanije, Ljubljane, Zagreba in Štajerske. Na osvobojenem ozemlju je bilo več združnih trgovin. Delno so k prehrani civilnega prebivalstva in vojske pripomogle tudi zavezniške pošiljke.

Odsek za finance pri predsedstvu SNOS je poročal, da je v letu 1944 imel čez 46 milijonov lir dohodka in skoraj 45 milijonov lir izdatkov. Glavni dohodek je bil še vedno davek in trošarina, pa tudi že precejšnja dotacija predsedstva SNOS, ki je dobilo denar od avnojskega in zavezniškega posojila.

Tudi drugi odseki so se dobro razvijali, njihovo delo pa je že bilo vedno bolj usmerjeno na čas po vojni. Skoraj povsem samostojno, čeprav sta bili vedno bolj okupirani, sta živeli obe večji samoupravni enoti, okrožni NOO Novo mesto in Ribnica—Notranjska. V novomeškem okrožju so vojaške enote in razne civilne baze oskrbovali na tri načine: na osvobojenem ozemlju so za hrano skrbeli krajevni NOO, na polosvobojenih področjih aktivisti odborov OF, na okupiranih področjih pa je vojska delala prehranjevalne akcije in živež plačevala s priznancami. Toda težave s prehrano so bile čedalje hujše, zato so začeli postavljati posebne okrožne prehranjevalne komisije, ki so zbirale živežne potrebščine za vsak mesec. Te težave so bile tudi posledica tega, da so bili gospodarsko bogatejši predeli vedno bolj okupirani, pasivna območja pa čedalje bolj izčrpana. Nekoliko bolje je bilo s prehrano na Primorskem, dokler je bila možna dobava iz Furlanije, hujših težav s prehrano pa ni bilo tudi na Gorenjskem in Štajerskem.

Izvršni odbor Osvobodilne fronte je na seji dne 7. aprila 1945 razpravljal o pripravi in ukrepih za končno osvoboditev. Sklenil je tudi »interno že sedaj sestaviti slovensko vlado, objaviti pa jo v času, ko bo del Slovenije osvobojen, oziroma ob politično najprimernejši priložnosti«. Vlado bo imenovalo predsedstvo, če pa bodo dopuščale razmere, bodo sklicali na zasedanje SNOS. IOOF je določil tudi kriterije za sestavo vlade. Ta naj bo delovna vlada OF, njena sestava pa mora imeti vso širino osvobodilnega gibanja. Praktični voditelj vse politike mora še naprej ostati IOOF. Vlada bo imela predsednika, podpredsednika in enajst resorjev. IOOF se je v celoti strinjal tudi s predloženo listo kandidatov.

Ker je 4. armada JA v tem času že prejela ukaz, naj udari naravnost proti Trstu, je bilo negotovo, ali bo spričo vedno hujšega sovražnikovega pritiska ostala Bela krajina še svobodna. Zato je predsedstvo SNOS začelo pripravljati njeno evakuacijo in je 27. aprila ukazalo, naj se vse ustanove osvobodilnega gibanja umaknejo iz Bele krajine v Gorski kotar.

Edvard Kardelj, član političnega biroja centralnega komiteja KPJ, je 23. aprila brzojavil centralnemu komiteju KPS, da bi bilo s političnega stališča ustrezno sestaviti slovensko vlado, brž ko bo Slovenija čvrsto zavarovana. Ker je bila po njegovem mnenju Bela krajina že zunaj nevarnosti, naj skličejo razširjeno sejo predsedstva SNOS in sestavijo vlado. Boris Kidrič mu je 27. aprila zjutraj odgovoril, da bodo vlado sestavili še istega dne, toda Kardelj mu je sporočil, naj to odložijo za teden dni, ker je treba počakati na uspeh vojaških operacij, kar bo dalo vladi še večji pomen. Strinjal se je, naj bi vlado sestavili v Črnomlju.

Že 27. aprila so se morale vse ustanove umakniti iz Bele krajine. V centralni komite KPS v Gorskem kotaru je 29. aprila prispela Kardeljeva depeša, ki se je na koncu glasila: »Trst je vaša glavna partijska naloga danes!«.

Dva dni zatem je Kardelj sporočil, naj pripravijo sejo predsedstva SNOS za imenovanje vlade, ki naj bo 3. ali 4. maja, ter sporočil soglasje s kandidatno listo. Tedaj je bila že vsa Primorska v širokem pasu od Alp do Istre in Soče svobodna. Sklenili so, da bodo vlado razglasili v Ajdovščini, lepem trgu sredi Vipavske doline. Tako je prišlo 5. maja 1945 v Ajdovščini do slavnostne seje predsedstva Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta, na kateri je bila imenovana prva slovenska narodna vlada. Sestavljena je bila takole: predsednik Boris Kidrič, podpredsednik dr. Marijan Brecelj, minister za notranje zadeve Zoran Polič, minister za pravosodje dr. Jože Pokorn, minister za prosveto dr. Ferdo Kozak, minister za finance dr. Aleš Bebler, minister za industrijo in rudarstvo Franc Leskošek, minister za trgovino in oskrbo dr. Lado Vavpetič, minister za poljedelstvo Janez Hribar, minister za gozdarstvo Tone Fajfar, minister za socialno politiko Vida Tomšič, minister za narodno zdravje dr. Marijan Ahčin, minister za gradnje dr. Miha Kambič in minister za lokalni promet Franc Snoj.

Osebnostni sestav vlade izpričuje, da je bila to v resnici vlada Osvobodilne fronte, saj so bili v njej predstavniki vseh tistih skupin, ki so se med narodnosvobodilnim bojem zlele v enoten tok osvobodilnega gibanja slovenskega naroda. Vlada se je 10. maja 1945 ob nepopisnem navdušenju predstavila pravkar osvobojeni Ljubljani. Pomen in naloge slovenske narodne vlade so dobro razvidne iz slovesne zaobljube, ki jo je predpisoval zakon o narodni vladi Slovenije in ki jo je opravil vsak njen član posebej: da bo zvesto in neumorno služil svojemu narodu, da bo izpolnjeval vse svoje dolžnosti vestno in predano, da bo nadvse čuval in branil svobodo in neodvisnost, bratstvo in enotnost vseh narodov Jugoslavije, kakor tudi vse pridobitve narodnoosvobodilnega boja ter storil vse za napredek federalne Slovenije in Demokratične federativne Jugoslavije.

POMEN SKLEPNEGA DELA OSVOBODILNE VOJNE SLOVENSKEGA NARODA

Boj slovenskih narodnoosvobodilnih enot v obdobju od decembra 1944, ko so se začeli srditi napori okupatorja in njegovih pomagačev, da bi očistili zaledje bojišča med italijansko in sovjetsko-nemško fronto, pa do zmagovitega konca osvobodilne vojne sredi maja 1945 je bil nemara najtežavnejši v vsem dolgem štiriletnem vojnem obdobju. Med zimsko sovražnikovo ofenzivo je NOV izgubila večino osvobojenih ozemelj. Na Štajerskem in Primorskem je bila potisnjena visoko v zasnežene gore, na Dolenjskem pa je komaj ubranila osrednji del svobodnega ozemlja — Belo krajino. Njene enote so številčno hudo oslabele. Morale so znova uporabljati preizkušeno partizansko taktiko, da bi si ohranile živo silo in orožje. Udarci, ki so bili včasih hudi in boleči, pa niso mogli zlomiti bojne sposobnosti NOV, kajti njeno

jedro, prekaljeno v nešteti spopadih in akcijah, je ob hkratni mobilizaciji novincev znova prešlo v odločen napad na mnogih odsekih slovenskega bojišča. Na obronkih Kočevskega Roga in v Suhi krajini pa je potek boja imel celó značaj prave fronte, podobne frontam na velikih bojiščih druge svetovne vojne. Enote 4. operativne cone so sovražniku ovirale graditev utrjenih obrambnih črt v notranjosti slovenske Štajerske, o vseh enotah pa lahko ugotovimo, da so si ohranile izhodiščne položaje za poslednje spopade s sovražnikom.

Del enotnih oboroženih sil Jugoslavije, ki je bil pod poveljstvom glavnega štaba JA za Slovenijo v sovražnikovem zaledju, je izpolnil pomembne naloge. V najhujših tednih in mesecih pred koncem vojne, ko so višji štabi že razmišljali o tem, da bi bilo morebiti potrebno enote umakniti s tako ogroženega ozemlja, so slovenske enote ne le vzdržale v vseh predelih slovenske domovine, ampak so s svojim bojem ubranile pred sovražnikovo premočjo Belo krajino ter omogočile delo središčnih političnih in oblastvenih organov. To pa je Osvobodilni fronti omogočalo, da je sproti z osvobajanjem dežele vzpostavljala ljudsko oblast na vsem slovenskem ozemlju ter pripravljala organizacijsko in kadrovsko zasnovo prve povojne uprave. Zaradi uspešnega prilagajanja še tako težavnim razmeram, kakršne so bile pred koncem vojne, so se po vsej Sloveniji obdržali na terenu organi osvobodilnega gibanja in ljudske oblasti, mreža kurirskih zvez in obveščevalnih točk. Ob zaključnih bojih so osvobodilni vojski dajali dragoceno pomoč in bili pomemben dejavnik. Bolj ko je slabela sovražnikova moč, bolj so se na terenu krepile obstoječe in nastajale tudi nove organizacije OF in je sploh naraščala pripravljenost ljudi, da bi pomagali v boju. Krajevni organi so bili organizatorji splošne ljudske aktivnosti, enote pa so se tako rekoč sproti krepile z novinci, ki so takoj dobivali bojne naloge.

Ob napredovanju osvobodilnih čet so krajevne organizacije in organi v duhu smernic višjih organov, okrajnih in okrožnih odborov OF ter komitejev KPS, samostojno začeli z akcijami. Razoroževali so skupine okupatorskih in kvislinških vojakov, sestavljali nove partizanske straže in enote Narodne zaščite. Če v njihov kraj ni prišla nobena enota NOV, so sami razglasili njegovo osvoboditev ter uredili vse potrebno za zavarovanje premoženja, objektov in pomembnejših točk. Upravičeno lahko ugotovimo, da so se tudi ob koncu vojne na vsakem koraku kazale neizmerna moč Osvobodilne fronte, enotnost ljudskih množic z njegovo vojsko in političnim vodstvom ter globoka privrženost revolucionarnemu programu Komunistične partije in Osvobodilne fronte. Ob sklepnih operacijah lahko ugotovimo, da je šlo za pravi obračun najširših ljudskih slojev s svojimi zatiralci, da je bil to poslednji, zmagoviti naskok v vseljuski osvobodilni vojni z narodnimi sovražniki.

Ob zlomu okupatorja se je povsem razgalila odtujenost slovenskih reakcionarnih krogov od ljudstva. Ko je izginila njegova moč in oblast, so bedno, v smrtnem strahu pred gnevom lastnega naroda, iskali pot v naročje novega gospodarja, od katerega so pričakovali, da jih bo spet pripeljal do oblasti.

Prej mračna in tiha Ljubljana je zakipela v osvobodilnem zanosu, ko so jo zapustile sovražnikove kolone, da bi zbežale čez Karavanke. Tudi druga slovenska mesta in trgi so ob osvoboditvi sprejeli svoje borce z nepopisnim navdušenjem. Toda hkrati je bilo to ponosno zmagoslavje samozavestnega, junaškega naroda, ki si je sam izbojeval svobodo. Ni ga prevzemalo sovraštvo do premagancev, temveč zgolj skrb, kako si bo v svobodi obnovil deželo in v miru začel z ustvarjalnim delom.

Ob vojaški presoji končnih operacij za osvoboditev Slovenije moramo ugotoviti, da je bil kombinirani manever in sodelovanje slovenskih enot, ki so bile v sovražnikovem zaledju, s štirimi armadami JA, ki so prodirale frontalno in okoli glavne sovražnikove skupine, umikajoče se iz Jugoslavije, oblikovale dva kraka širokih

klešč, odločujoča in strateško pomembna prednost jugoslovanskih osvobodilnih sil. Tudi mnogo bolje opremljena armada ne bi mogla tako sijajno opraviti svojih nalog, če bi umikajočega se sovražnika samo potiskala pred seboj. Pri tem je pa taktična in operativna dejavnost slovenskih enot v sovražnikovem zaledju bila tisti dejavnik, ki je glavnini omogočal, da je dosegla tako sijajne uspehe, ki ji je lajšal manever in dajal možnost, da se je usmerjala proti ključnim ciljem.

Daljnosežne posledice teh zares odličnih sklepnih operacij bi mogli strniti v nekaj ugotovitev.

S tem ko so jugoslovanske oborožene sile, z enotami 9. korpusa vred, osvobodile Trst in ozemlje do Soče oziroma do slovenskih narodnostnih mejá še pred prihodom zahodnih zaveznikov, in s tem, ko so nemški 97. armadni korpus prisilile k vdaji, še preden je bila podpisana splošna kapitulacija nacističnih vojská, so uresničile odlok AVNOJ in drugih vodstvenih organov narodnoosvobodilnega gibanja o priključitvi Slovenskega primorja in Istre k matični domovini. Hkrati pa so preprečile načrte reakcionarnih sil doma in v zamejstvu, da bi s pomočjo prelevljenih domobranskih in četniških enot vplivale na potek dogodkov ter skušale ljudstvo oropati pridobitev njegovega osvobodilnega boja in revolucije.

Žal pa takšnih posledic ne moremo ugotavljati glede na ozemlje, na katerem žive Slovenci na Koroškem. Narodnoosvobodilnim enotam, ki so nastale na tem delu slovenskega narodnostnega ozemlja, so se v sklepnih operacijah pridružile enote 4. operativne cone in 9. korpusa ter motorizirani odred 4. armade, vendar niso mogle zagotoviti, da bi se uresničila naravna želja koroških Slovencev, živeti v prihodnje v združeni Sloveniji. K temu je zlasti pripomoglo zapletanje mednarodnih odnosov v smeri blokovske razdelitve.

Druga posledica bratskega sodelovanja oboroženih sil vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti v sklepnih operacijah na slovenskih tleh je bilo razbitje in uničenje velikega dela oboroženih oddelkov, ki so jih med osvobodilno vojno uspeli oblikovati reakcionarni politični krogi v Jugoslaviji. Kot je te raznovrstne oborožene formacije, najsi so bile v političnih pogledih še tako različne, med vojno združevala mržnja do naprednega osvobodilnega gibanja, hlapčevanje tujcu in naslanjanje na njegovo moč, kar jih je potisnilo v sramotno vlogo okupatorjevih pomagačev in čuvarjev verig, v katere je hotel vkleniti svobodoljubne jugoslovanske narode, tako sta jih ob koncu vojne združevala strah pred lastnim narodom in upanje, da se bodo s tujo pomočjo vrnili. Vsi, srbski, črnogorski ali liški četniki, ustaši, slovenski domobranci ali policijski uradniki iz katere koli pokrajine, so družno bežali hkrati z bivšimi kulturbundovci in podobnimi nacističnimi pomagači. Uspešno zajetje velike večine teh formacij in skupin ni pomenilo le njihovega zloma in zloma kolaboracionistične politike, temveč tudi odstranitev velike nevarnosti, da bi po vojni, v določenih okoliščinah mednarodnih odnosov, ki so se čedalje bolj gibali v smeri zaostrovanja blokovskih nasprotij med Vzhodom in Zahodom, postali sredstvo pritiska na novo Jugoslavijo ali morda celo jedro protirevolucionarne intervencije. Reakcionarne sile v Jugoslaviji so v sklepnih operacijah doživele tako strahovit udarec, da si od njega niso več opomogle.

Hkrati pa je vendarle treba poudariti, kako je dejstvo, da so se oborožene sile jugoslovanskih narodov morale v sklepnih operacijah tako srdito spoprijemati z izdajalskimi protiljudskimi oboroženimi enotami, zelo neugodno vplivalo na reševanje slovenskega koroškega vprašanja. Zategadelj je bila namreč prisotnost osvobodilnih enot na Koroškem slabotnejša, premik velikih enot na ta del slovenskega narodnostnega ozemlja pa počasnejši ali pa sploh niso utegnile priti tja. Tisti za-

vezniški krogi, ki bi morda bili le pripravljeni pomagati k zadovoljitvi narodnostnih pravic Slovencev, pa so bili spričo srditega odpora domačih izdajalcev brez moči.

Tretja daljnosežna posledica zmagovitih sklepnih operacij na slovenskih tleh je bil popoln zlom nemškega okupatorja in nemškega imperialističnega nasilja nad Slovenci. Glavnina nemške okupacijske vojske, nahajajoča se v Jugoslaviji, Grčiji in Albaniji, je bila primorana položiti orožje v deželi, ki jo je nekoč okupirala, ter kapitulirati pred vojsko, ki je v njej nastala za časa te okupacije. Jugoslovanske oborožene sile so v sklepnih operacijah ujele in odpeljale v ujetništvo hkrati s kvilingi okoli 300 000 sovražnikovih vojakov in oficirjev, od tega 175 000 pripadnikov nemške vojske. Le okoli 30 000 jih je uspelo pravočasno pobegniti v Avstrijo.

Slovenski del jugoslovanskih oboroženih sil je tik pred koncem vojne štel sedem divizij (ena je bila italijanska), 28 enot v moči brigade (ena inženirska, tri italijanske) ter dvanajst odredov (dva mornariška). Po pregledniku glavnega štaba JA za Slovenijo z dne 26. aprila 1945 so brez enot divizije Narodne obrambe, ki je obsegala tudi moštvo stalnih kurirskih zvez, štejele osvobodilne enote Slovenije 37 901 borca in starešino, brez zalednih vojaških organov (11 234) pa skupaj 26 667 borcev in starešin. Čeprav je bila vsaka od prodirajočih jugoslovanskih armad dvakrat številnejša od operativnega dela enot, ki so bile podrejene glavnemu štabu JA za Slovenijo, pa je bila njihova operativna vrednost toliko bolj dragocena, ker so delovale v sovražnikovem zaledju.

NARODNOOSVOBODILNA VOJNA — PRELOMNICA V NARODNI ZGODOVINI

Pomen in značaj narodnoosvobodilne vojne na Slovenskem

Značilnosti NOV na Slovenskem

Ker moramo kot začetek narodnoosvobodilne vojne na Slovenskem šteti že zbiranje prostovoljcev v aprilski vojni 1941, saj je bilo prvi množični nastop naprednega dela slovenskih ljudskih sil proti agresorjem, lahko ugotovimo, da je narodnoosvobodilna vojna slovenskega naroda trajala *štiri leta, en mesec in osem dni ali natanko 1500 vojnih dni*.

Teh tisoč in petsto vojnih dni je zgodovinsko obdobje, ki se je doslej najgloblje zarezalo v življenje slovenskega naroda.

Ko skušamo ugotavljati osnovne značilnosti narodnoosvobodilne vojne na Slovenskem, moramo predvsem in najprej podčrtati, da je imela v najširšem smislu značaj širokega oboroženega boja delovnih množic slovenskega naroda. Bila je *totalna teritorialna ljudska vojna*, v kateri so ves čas prevladovali elementi partizanskega bojevanja, njene oblike pa nenehno prilagajale spremenljivim razmeram. Oblike boja in organizacije so se ves čas prilagajale tudi razlikam, ki so nastale zavoljo razkosanosti slovenskega ozemlja med tri okupatorje, pa tudi posebnostim okupacijskih sistemov vsakega od njih.

Pravzaprav so bili narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi Slovenije, ki so se na pobudo Komunistične partije Slovenije razvili iz prvih bojnih skupin in čet v času priprav na vstajo, v njej in obdobjih po njej, hkrati z Narodno zaščito in drugimi posebnimi oboroženimi enotami, ki jih je ustvarilo narodnoosvobodilno gibanje, najširša in najbolj razvejana bojna organizacija v zgodovini slovenskega naroda. NOV in POS so svojo moč črpali iz njegovih globin, bili so oboroženi del njegovih osnovnih plasti, to je bila *vojska delavcev, kmetov in delovne inteligence*.

Pri tem moramo poudariti, da so bili NOV in PO Slovenije hkrati sestavni del NOV in PO Jugoslavije. Dasiravno so bili glede na strateški položaj v skrajnem

zahodnem delu države dokaj samostojni ter so imeli tudi svoj poveljniški kader in slovensko poveljevanje, so vendarle bili zelo pomemben dejavnik v narodno-osvobodilni vojni narodov Jugoslavije, v vojni, ki so jo ti narodi kot celota bojevali proti skupnemu sovražniku njihove svobode. *Globok internacionalistični duh osvobodilnega gibanja*, ki je prežemal narodnoosvobodilne borce, se ni izražal le v oblikovanju samostojnih enot iz vrst pripadnikov nejugoslovanskih narodov v NOV in POS, temveč tudi v udeležbi Slovencev v številnih drugih enotah NOV in POJ zunaj Slovenije ter v udeležbi mnogih borcev drugih narodnosti Jugoslavije v enotah NOV in POS.

Lahko ugotovimo, da so bili *NOV in PO Slovenije ves čas vojne pravzaprav NOV in PO Jugoslavije na slovenskem ozemlju*. Le s takšno organizacijo jugoslovanskih oboroženih sil je bilo mogoče uspešno voditi boj proti okupatorju in njegovim pomagačem, in to v soglasju s posebnostmi razmer na Slovenskem, v skladu z značilnostmi slovenskega ozemlja in tudi sovražnika. Le takšna bojna organizacija, ki je bila v vseh pogledih prilagojena posebnostim na slovenskem ozemlju, je mogla biti povezana z najglobljimi koristmi in stremljenji ljudstva, le takšna je bila sposobna voditi teritorialno in totalno vojno proti sovražniku, ki se je tesno povezoval z nazadnjaškimi in protiljudskimi elementi znotraj slovenskega naroda ter jih je na najrazličnejše načine vključeval v svoj vojaški stroj, v boj za svoje cilje in ohranitev okov nad Slovenci. V takšni vojni je mogla biti uspešna le revolucionarna vojska, ki je bila globoko zakoreninjena v ljudstvu in ki se je tolkla za cilje, ki so bili hkrati cilji najširših narodnih plasti.

Teritorialnost narodnoosvobodilne vojne je bila po eni strani nujna, da bi se uresničili družbeno-politični cilji osvobodilnega gibanja (Združena Slovenija, razvoj OF in ljudske oblasti na vsem narodnostnem ozemlju, vključevanje čim širših področij v revolucionarni proces), po drugi plati pa jo je terjala dinamika vojne same. Na področjih, kjer se narodnoosvobodilni boj iz kakršnihkoli razlogov ni mogel razvijati, je sovražnik praviloma uspešneje rekrutiral svoje kvislinške pomožne čete, hkrati pa je imel možnost, da je s teh področij osredotočal svoje čete za boj proti glavnini NOV in POS. Čim širša teritorialna razprostranjenost partizanskih akcij je potemtakem bila operativna in strateška nujnost.

Osnovna značilnost bojevanja NOV in POS je bila partizanska taktika, polna dinamike in manevra. Kljub temu pa se je narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem prepletala tudi z elementi frontalnega bojevanja. Oblikovale so se stalnejše bojne črte, ki so jih branile osredotočene sile. To značilnost je razen vojaške nuje narekovala tudi potreba, da NOV in POS branijo osvobojeno ozemlje, zlasti Belo krajino, kot svojo bazo in kot ozemlje, na katerem so lahko delovali mreža NOO ter središčni oblastveni in politični organi. Boj za neprekinjen razvoj ljudske oblasti vsaj na enem delu slovenskega ozemlja je bil, da tako rečemo, tudi strateško izredno pomemben, zlasti ob uspešnem zaključku narodnoosvobodilne vojne ter glede na cilje reakcionarnih sil doma in na Zahodu, kakor tudi glede na to, da je bilo treba zagotoviti neposreden prehod v poveljno upravo.

Totalnost narodnoosvobodilne vojne ni izražala le težnja narodnoosvobodilnega gibanja, da v oboroženi boj vključi čim širše množice prebivalstva ter jih na najustreznejši, z razmerami usklajen način organizira na vsem narodnostnem ozemlju, temveč so jo izražale tudi oblike boja in cilji oborožene dejavnosti. Vse, kar je služilo okupatorju in okupaciji in vsi, ki so mu pomagali vzdrževati oblast na slovenskem ozemlju, so bili pod udarcem narodnoosvobodilnih sil in gibanja. Zato niso bile predmet napadov le sovražnikove postojanke ter cestne in železniške

komunikacije, temveč tudi električno in telefonsko omrežje, gospodarske in industrijske naprave in podjetja, odkupna in preskrbovalna mreža ter nemške šole in vrtci. Gibanje je preprečevalo tudi sleherno kulturno sožitje in celo družabne stike. *Totalnost narodnoosvobodilne vojne je sovražnika prisiljevala, da je branil svoje ustanove, organe in službe na vsem prostoru in vseh področjih življenja.*

Narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi Slovenije so se v svojem razvoju *neprekinjeno prilagojevali razmeram*. K tem je treba šteti značilnosti Slovenije kot celote ali značilnosti kakega ožjega območja (razvitost gibanja, naseljenost, prepreženost s komunikacijami, industrijska in gospodarska pomembnost, karakteristike zemljišča itd.), značilnosti sovražnika (število, oborožitev ter razporeditev okupatorskih in kvislinških sil, utrjenost in gostota postojank itd.) ter moč razpoložljivih narodnoosvobodilnih enot (število borcev in njihova sestava, oborožitev, dotok novincev, izkušnje itd.). Takšno neprekinjeno prilagajanje je terjalo pogostne reorganizacije in spremembe, nenehno iskanje novih, ustrežnejših organizacijskih ukrepov, hkrati pa je omogočalo vzporeden obstoj najrazličnejših oblik organizacije (brigade, odredi, samostojni bataljoni, čete in vodi, Narodna zaščita (NZ), Vojska državne varnosti (VDV) in Narodne obrambe (NO), oborožene skupine v mestih itd.).

Prav v tej prilagodljivosti je eden od odgovorov, zakaj niso NOV in PO Slovenije nikoli doživeli kakega zares hudega poraza.

Vloga NOV in POS kot del jugoslovanskih osvobodilnih sil

Od vseh dežel Jugoslavije je Slovenija poslednja dočakala osvoboditev, na njenem ozemlju je vojna trajala najdlje. Toda ves čas, razen v obdobju sklepnih operacij za končno osvoboditev domovine, ni prišla na njeno ozemlje središčna operativna skupina brigad in divizij, ki ji je neposredno poveljeval vrhovni štab NOV in PO Jugoslavije, niti njen del. Narodnoosvobodilne enote so se v Sloveniji bojevale *samostojno* ves čas vojne, od vstaje do sklepnih operacij, ko so na slovenska tla stopile 1., 2., 3. in 4. armada JA. Ob tem je treba ugotoviti, da razvoj narodnoosvobodilnih sil v Sloveniji ni bil nikoli v tolikšni krizi, da bi bili resneje ogroženi dosežki dotedanjega boja, ali pa da bi se bile narodnoosvobodilne enote prisiljene povsem umakniti iz kake slovenske pokrajine ali celó Slovenije kot celote. Narodnoosvobodilno gibanje Slovenije je z lastnimi močmi reševalo še tako težka vprašanja v kritičnih obdobjih, našlo neizkoriščene rezerve in možnosti ter pomagalo tistim pokrajinam, ki so potrebovale pomoč, da bi na svojem področju uspešneje razvile narodnoosvobodilni boj.

Kljub takšni samostojnosti in dokaj slabi operativni povezanosti z glavnino NOVJ pa sta prav ta, razmeroma trdna in stalna rast NOV in PO Slovenije, kakor tudi dejstvo, da je na skrajnem zahodnem delu države, ki je imel za celotnost Jugoslavije izreden strateški pomen, delovala močna narodnoosvobodilna vojska Slovenije, zelo ugodno vplivala na razvoj narodnoosvobodilne vojne v Jugoslaviji kot celoti. Vsem, doma in na tujem, je neizprosni *narodnoosvobodilni boj Slovencev predvsem izpričeval dejansko enotnost jugoslovanskih narodov* v boju proti okupatorjem in domačim izdajalcem. Boj Slovencev na svojih tleh ni bil le opora in vzpodbuda bojnim naporom drugih narodov in narodnosti Jugoslavije na njihovih ozemljih, tako kot je bil uspešen boj hrvaških, srbskih, črnogorskih, makedonskih in albanskih narodnoosvobodilnih borcev nenehna opora slovenskim borcem, ampak je bil veliko več, saj so napadi na komunikacije ter angažiranje sovražnikovih sil na slovenskem ozemlju zmanjševali pritisk na druge predele Jugoslavije, in seveda tudi nasprotno. Tu je

treba poudariti zlasti pomembnost napadov na železniške proge, ki vodijo čez Slovenijo proti središču države, pa tudi proge Postojna—Reka, ki je bila v drugi polovici vojne edina železniška povezava okupatorja z vsem jadranskim prostorom do Albanije.

Pomembnost slovenskega bojišča je še bolj očitna, če upoštevamo, da je narodnoosvobodilni boj Slovencev ustvarjal in krepil ločenost med balkanskim prostorom in nemškim rajhom ter stabilil povezanost balkanskega in italijanskega, v poznejšem obdobju vojne pa tudi italijanskega in madžarskega bojišča ter končno omogočil uničenje nemške okupacijske vojske na jugoslovanskih tleh.

Ob presoji teh vprašanj pa ne smemo zanemariti ugodnega vpliva, kakršnega je uspešen narodnoosvobodilni boj na Slovenskem imel na boj naprednih sil sosednjega hrvaškega naroda proti umetni fašistični državni tvorbi na jugoslovanskem ozemlju, ustaški Neodvisni državi Hrvatski. Ta tvorba je bila že kmalu po svojem nastanku predmet strahovitega pritiska z vseh strani, znotraj od vstaje srbskih in hrvaških narodnoosvobodilnih borcev, zunaj pa od čedalje bolj razvnamajočega se narodnoosvobodilnega boja na ozemlju Slovenije na zahodu in drugih narodov Jugoslavije na vzhodu. Medsebojna pomoč NOV in PO Slovenije ter NOV in PO Hrvatske je kmalu postala stalna praksa, ki je krepila narodnoosvobodilni boj obeh sosednjih narodov, omogočala trdnjšo obrambo osvobojenih ozemelj v širšem območju na obeh bregovih Kolpe in Sotle, pa tudi konkretno operativno sodelovanje partizanskih enot Slovenije in Hrvatske na vsem stičnem prostoru od Prekmurja do Istre v boju proti skupnemu sovražniku.

Ob tem moramo poudariti tudi to, da je odločna opredelitev primorskih Slovencev in istrskih Hrvatov, ki so bili v južni Italiji in drugih sredozemskih deželah, za narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije onemogočila reakcionarnim silam, ki so želele obnoviti staro Jugoslavijo, da bi na Bližnjem vzhodu oblikovale intervencijske enote kraljeve vojske, saj so še tiste, ki so jih uspele organizirati, kaj kmalu razpadle.

Prekomorci, ceni se, da jih je bilo 35 000, od tega 27 000 primorskih Slovencev in istrskih Hrvatov, so se bojev za končno osvoboditev domovine udeležili v sestavi 4. armade, v številu 7. korpus, ter v sestavi tankovskih, mornariških in letalskih enot. Njihova prizadevnost in navdušenost na vsej dolgi bojni poti, sta visoko dvignili bojni polet enot, ki so sodelovale v sklepnih operacijah za osvoboditev domovine.

Uspešni boj narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije je nazadnje pomenil močno oporo protifašističnim silam sosednjega italijanskega, avstrijskega in madžarskega ljudstva. Ta pomoč pa je v odnosu na prvi dve bila ne samo moralnopolitičnega in vojaškega značaja, temveč, seveda v okvirih možnosti, tudi konkretna in zelo raznolika.

Tako smo se Slovenci s svojim oboroženim bojem proti okupatorjem na lastnih tleh ter v tesnem sodelovanju z bojem hrvaškega in drugih narodov in narodnosti Jugoslavije častno vključili kot pomemben dejavnik v *tabor svobodoljubnih protifašističnih sil sveta*, ki ga je vodila velika trojica držav *protihitlerjevske koalicije*, Zveza sovjetskih socialističnih republik, Velika Britanija in Združene države Amerike. Boj slovenskega naroda je pritegoval in uničeval čete osi, ki bi bile sicer uporabljene na velikih bojiščih, pomagal je vojnim ujetnikom in letalcem ter zmanjševal človeški in gmotni potencial fašističnih držav, skratka, bil je stvaren prispevek v boju svobodoljubnih in naprednih sil sveta, da z uničenjem nacizma in fašizma zagotovijo demokratičen razvoj mednarodnih odnosov po vojni ter okrepijo proces uveljavljanja socializma v svetovnih okvirih.

Boj narodov Jugoslavije, ki so se z lastnimi močmi uprli fašistični okupaciji in strahovladi ter osvobajali svojo domovino, je močno odmeval po vsem svetu ter vsem protifašističnim in progresivno usmerjenim ljudem kmalu postal zgled in simbol junaštva, odločnosti in vztrajnosti. V Italiji in Avstriji pa je seveda še posebej močno odmeval narodnoosvobodilni boj v Sloveniji. Svoje simpatije so izražali tudi s pripravljenostjo pomagati pravičnim narodnoosvobodilnim in revolucionarnim stremljenjem jugoslovanskih in še posebej slovenskega naroda.

Slovenskemu narodnoosvobodilnemu boju so zlasti pomagali italijanski protifašisti in njihova pomoč je med narodnoosvobodilno vojno čedalje bolj naraščala. Njihova podpora je bila obsežna in zelo raznolika. Več tisoč italijanskih protifašistov je stopilo v vrste NOV in PO Slovenije in se bojevalo skupaj s slovenskimi bojnimi tovariši. Italijanske protifašistične organizacije v Furlaniji in drugih predelih vzhodne Italije so ob množični podpori velike večine prebivalstva zbirale živež in druge potrebščine ter pomagale obveščevalcem in drugim pripadnikom gibanja. Ljudje po vsej Italiji so pomagali tudi tisočem internirancev, zapornikov in vojnih ujetnikov, jih skrivali, jim dajali živež in obleko ter jim pomagali, da so se lahko vrnili v domovino.

Treba je ugotoviti, da je bilo to sodelovanje zlasti tesno in pomoč zelo izdatna na ozemlju 9. korpusa v Slovenskem primorju, kakor tudi poudariti, da so pri pomoči sodelovali zlasti italijanski delovni ljudje.

Čeprav je bila ta pomoč italijanskih protifašistov sestavni del njihovega boja za osvoboditev lastne dežele od fašistične diktature in boja za demokratično usmeritev Italije v prihodnje, moramo ugotoviti, da se je v njej hkrati izražalo načelo mednarodne solidarnosti naprednih evropskih gibanj in progresivni pogledi na odnose dveh sosednjih narodov.

Italijanski protifašisti so s podporo slovenskemu narodnoosvobodilnemu boju, zlasti pa s svojo udeležbo v njem, dokazali, da se ne strinjajo s politiko zasluževanja Slovencev, ki so jo italijanskemu ljudstvu vsiljevali meščanski in fašistični režimi, da ne odobravajo narodnega zatiranja na tistih območjih slovenskega narodnega ozemlja, ki je bilo pred letom 1941 pod Italijo, in tudi ne okupacije, ki jo je fašistična Italija izvajala po aprilski vojni 1941 nad delom Slovenije v Jugoslaviji.

Pomoč in udeležba avstrijskih in nemških protifašistov je bila spričo njihovega manj razvitega protifašističnega gibanja manjša. Razen tega, da se je v NOV in PO Slovenije oblikoval poseben avstrijski bataljon, so bili primeri iskrene tovariške pomoči slovenskim ljudem v domovini in zunaj nje, zlasti internirancem in zapornikom, v dosti primerih pa so avstrijski ljudje sodelovali s partizanskimi obveščevalci na ozemlju Slovenije in tudi v Avstriji. Pomagali so slovenskim fantom, ki so jih nacisti na silo vtaknili v uniforme nemške vojske, da so mogli pobegniti domov in se pridružiti osvobodilnim borcev.

Glede na to, da so bili prav avstrijski nacisti pretežno glavni okupatorji slovenske dežele, saj se je nacistični upravni aparat sosednjih avstrijskih pokrajin Koroške in Štajerske aprila 1941 enostavno razširil na zasedeno ozemlje jugoslovanskega dela Slovenije, velik del vojaških, policijskih in orožniških enot, ki so se bojevale proti NOV Slovenije, pa je prihajal iz Avstrije, je ta prispevek avstrijskih protifašistov vendarle pomenil up, da bodo bodoči jugoslovanski odnosi s severnimi sosedmi element miru in sožitja.

Tudi madžarski protifašisti so kljub slabotnosti osvobodilnega gibanja v Prekmurju in slabim stikom s slovenskim osvobodilnim gibanjem naklonjeno spremljali

narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda, ob koncu vojne pa se je nekaj sto madžarskih vojakov pridružilo narodnoosvobodilnim enotam Slovenije.

Tudi narodnoosvobodilno gibanje Slovencev je ves čas vojne izpolnjevalo svojo internacionalistično dolžnost pomagati protifašistom sosednjih dežel v boju proti fašizmu v njihovi lastni deželi. Prek slovenskega ozemlja in ob pomoči NOV so se mnogi protifašistični borci vrnili v svojo domovino, da bi ta boj tam nadaljevali.

Ko pa ugotavljamo značilnosti vloge velikih zaveznikov v narodnoosvobodilni vojni slovenskega naroda, moramo najprej še enkrat poudariti, da je začetek domovinske vojne Rdeče armade in delovnih ljudi Zveze sovjetskih socialističnih republik pomenil nastop tistih zgodovinskih okoliščin, v katerih je bil boj slovenskega naroda uresničljiv in izvedljiv. Odtlej je Sovjetska zveza pritegovala nase glavniino divizij nacističnega vojaškega stroja ter je z odločnostjo svojih ljudi, da branijo dosežke oktobrske revolucije in socialistično usmeritev svojega razvoja, svojo svobodo in neodvisnost, nosila ob množičnem heroizmu sovjetskega človeka, ki se ni oziral na žrtve, glavno breme vojne proti hitlerjevskemu nasilju.

Toda hkrati moramo tudi ugotoviti, da je bila narodnoosvobodilna vojna Slovencev v okviru naporov vse Jugoslavije izdatna in stvarna *pomoč narodom Sovjetske zveze v njihovi domovinski vojni*. To je bila pomoč tako v težkih trenutkih, ko so nacistične sile prodirale v notranjost sovjetske dežele (Dražgoška bitka), kot tudi v času, ko se je že približeval trenutek zmagoslavja nad sovražnikom. Ugotoviti moramo, da so *Slovenci izpolnili svojo internacionalistično proletarsko dolžnost v obrambi prve leninske socialistične države in dosežkov socialistične graditve sovjetske družbe tedaj, ko je bila v najhujši preizkušnji v vsej svoji zgodovini*.

Globoka vera v moč prve socialistične skupnosti, ki je nastala na podlagi idej velikih mislecev svetovnega delavskega gibanja Marxa, Engelsa in Lenina, je vso vojno prežemala slovenske partizane, zavest o močni internacionalni solidarnosti borcev za nove družbene odnose pa jih je krepila in navduševala za še večje napore. Toda to je pomenilo predvsem njihovo odločenost, da na lastnih tleh premagajo fašizem in v lastni deželi sprostijo premike v smeri revolucionarnih sprememb družbenih odnosov, nikakor pa ni pomenilo pripravljenosti, da se slepo podredijo kakršnim koli etatiističnim težnjam, ki bi jih kdor koli skušal uveljavljati v imenu sovjetskih ljudi.

Ko je Rdeča armada prišla ob koncu vojne v Prekmurje in prodirala dalje na ozemlje Avstrije, je bil njen spoštljiv odnos do ljudske oblasti v Prekmurju primer, kakšen mora biti odnos oboroženih sil velike države do zavezniškega naroda in njegove svobode.

Okoli osemsto pripadnikov narodov in narodnosti Sovjetske zveze, ki so jih nacisti imeli po ujetniških taboriščih ali na prisilnem delu, nekateri med njimi pa so celo privolili, da stopijo v nemške oborožene enote, da bi si rešili golo življenje, je bilo v obdobju 1943—1945 v NOV Slovenije. Bili so odlični borci in več kot sto jih je žrtvovalo življenje na slovenskih tleh.

Po drugi plati pa je veliko slovenskih fantov in mož, ki so jih nacistične oblasti na štajerskem in Gorenjskem mobilizirale v nemško vojsko, v Slovenskem primorju pa fašistične v italijansko, nato pa poslale na sovjetsko-nemško bojišče, prebegnilo prek bojne črte ali pa se pridružilo sovjetskim partizanom. Mnogi od njih so stopili v jugoslovansko pehotno in tankovsko brigado, ki so ju oblikovali v Sovjetski zvezi in oborožili s sovjetskim orožjem. Po osvoboditvi Beograda sta brigadi prišli v domovino. Njuno moštvo se je udeležilo sklepnih operacij za osvoboditev domovine.

Sovjetske in slovenske ljudi potemtakem ne združuje le skupni boj proti istim agresorjem in okupatorjem, temveč tudi kri, prelita na skupnih bojiščih.

Evgen Sajovic: Golob, simbol miru v senci orožja

Odnos slovenskega osvobodilnega gibanja do zahodnih sil protihitlerjevske koalicije, zlasti pa do Anglije, je bil nekaj časa skaljen, ker so na vse načine podpirali četniško izdajstvo in tudi slovenske meščanske politike, ki so v aprilski vojni 1941 zbežali na zahod in nato skušali ovirati razmah Osvobodilne fronte in takojšnjega oboroženega boja. Šele moč in uspehi jugoslovanskega narodnoosvobodilnega boja so omogočili, da so se ti odnosi spreminjali v smeri čedalje tesnejšega sodelovanja in širše pomoči v orožju, hrani in opremi. Svobodoljubne množice Velike Britanije

in Združenih držav Amerike so namreč z občudovanjem spremljale boj Jugoslovancev in so bile vedno požrtvovalno pripravljene pomagati partizanskim četam.

Za to dragoceno pomoč so se jim slovenska narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi oddolžili po svojih močeh. Z napadi na komunikacije, ki prek slovenskega ozemlja povezujejo Italijo s Srednjo Evropo, so oteževali sovražnikove premike in promet, razen tega pa so rešili iz rok nacističnih krvnikov 489 angleških vojni ujetnikov in ponesrečenih letalcev, 304 ponesrečene ameriške letalce ter 121 Francozov in pripadnikov drugih narodov zahodnih dežel. Slovenski partizani so dajali zavezniškim poveljstvom tudi obveščevalne podatke in njihovim obveščevalnim organom pomagali, da so mogli svoje naloge lažje in varneje opravljati tudi globoko v notranjosti Avstrije.

Pomoč osvobodilnim gibanjem sosednjih dežel ter pomoč njihovih protifašističnih gibanj in delovnih ljudi slovenskemu osvobodilnemu boju, sodelovanje zavezniških armad, tako Sovjetske zveze kot zahodnih sil, ter podpora drugih naprednih sil zavezniških držav so bili izraz široke mednarodne solidarnosti. *V narodnoosvobodilnem boju niso bili Slovenci osamljeni, temveč so bili del velikanskega tabora svobodoljubnih sil sveta, ki so svoje moči združile v boju za svobodo narodov in za demokracijo, jih združile v naporih, da z oblička zemlje zgine nacionalno in rasno zatiranje, človeštvo pa začne novo zgodovinsko obdobje miru in napredka.*

Izgube slovenskega naroda v narodnoosvobodilni vojni

Dejanskih človeških in gmotnih izgub slovenskega naroda v narodnoosvobodilni vojni ne bo mogoče najbrž nikoli natančno ugotoviti, bodisi zaradi tega, ker je bila vojna huda, dolga in srdita, pa tudi zaradi nerazvite statistične službe pred vojno in v obdobju neposredno po njej, razkovanosti slovenskega ozemlja, različnosti upravnih sistemov in zato tudi neprimerljivosti podatkov. Upoštevati je treba tudi, da del narodnega ozemlja še vedno ni združen z matično Slovenijo in da je bil precejšen njegov del še nekaj let po vojni pod upravo zahodnih zavezniških sil. Podatki o izgubah, ki so na voljo, omogočajo le globalne ocene in jih je šteti kot začasne.*

Od okoli 1 600 000 Slovencev, živčih v začetku druge svetovne vojne v matični Sloveniji in zunaj nje, je v vrstah oboroženih enot NOV in Narodne zaščite, od pripadnikov osvobodilnega gibanja, v taboriščih in zaporih ter kot žrtve nacističnega terorja izgubilo življenje okoli 46 000 oseb ali 2,5 %, od tega okoli 3500 žensk. Cenimo, da je od tega skupnega števila padlo v oboroženem boju ali umrlo za ranami okoli 16 000, v ujetniških in koncentracijskih taboriščih 9000, od bombardiranja pa 1600. Da bi prebivalstvo ustrahovali in ga odvrgli od tega, da bi pomagalo osvobodilnemu gibanju in se ga udeleževalo, pa so postrelili, pomorili, obesili ali sežgali okoli 19 400 civilnih oseb obeh spolov in vseh starosti, od tega okoli 2500 talcev.

Od celotnega števila žrtev je torej le kakih 35 % padlo z orožjem v roki na bojnem polju, večidel ali okoli 65 % pa je izgubilo življenje zavoľno surovega in brezobzirnega okupatorjevega nasilja. Gotovo je, da je prav partizanski način bojevanja, ki so ga uporabljali NOV in PO Slovenije, omogočil, da so bile izgube partizanskih enot manjše od poprečnih izgub drugih armad na velikih bojiščih, dasi so bile prav tako

* Podrobne znanstvene analize izgub, ki bi upoštevale vse razpoložljive in ohranjene vire in podatke, se še ni lotil noben raziskovalec. Podatke, ki jih navajamo ob tej priliki, je pregledala posebna delovna skupina, ki jo je določil uredniški odbor, sestavljali pa so jo (po abecedi) dr. Tone Ferenc, Albert Jakopič-Kajtimir, Zdravko Klanjšček, Ivan Križnar, dr. Metod Mikuž, dr. Miroslav Stiplovšek in dr. Milan Zevart.

Kot osnova za oceno je vzeto prvo povojno, žal nepopolno statistično gradivo Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorja in njegovih pomagačev, ki ga hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, ter popis žrtev narodnoosvobodilne vojne, ki ga je v prvih povojnih letih izvedla Zveza združenj borcev NOV Slovenije, gradivo pa hrani njen republiški odbor v Ljubljani.

velike in boleče. Če upoštevamo, da je po grobih ocenah bilo v NOV Jugoslavije daljši ali krajši čas okoli sto tisoč Slovencev ali 6,25 % oziroma več kot polovica za boj sposobnih mož in fantov, je torej na bojnem polju padlo okoli 16 % borcev ali 1 % vsega slovenskega prebivalstva.

Najhujše izgube so bile ob napadih na utrjene postojanke, zaradi izdaj, med tistimi, ki so ob hudih preizkušnjah narodnoosvobodilnih enot, kot so bile velike ofenzive, zapustili enote, ter med tistimi, ki so se spričo prehudih naporov, mraza in pomanjkanja začeli izmikati boju, se skrivali v bližini svojih domov, ali pa so se iz kakršnih koli razlogov pustili sovražniku presenetiti.

Podatki očitno kažejo, da so bile žrtve dosti številnejše med golorokim prebivalstvom naših mest in vasi, ki je bilo na milost in nemilost prepuščeno surovemu okupatorjevemu terorju. V taboriščih in zaporih in zavoljo terorja je izgubilo življenje okoli 30 000 ljudi obeh spolov in vseh starosti.

Ceni se, da je bilo v NOV in POS ranjenih okoli 22 000 borcev in bork, od tega pa se jih je v partizanskih bolnišnicah zdravilo okoli 12 000.

Okupatorjev teror nad slovenskim življem je dosegel strahotne obsežnosti. Po razpoložljivih virih je mogoče soditi, da je bilo v zaporih najmanj 35 800 ljudi, v internacijskih in koncentracijskih taboriščih pa 29 000. Okoli 35 000 moških in žensk je bilo na prisilnem delu, nasilno pa so izselili ali pa je zaradi nevarnosti izselitve pobegnilo s svojih domov okoli 80 000 ljudi. Migracije, ki jo je izzval okupatorjev teror, oziroma sprememb prebivališča, pa je bilo še veliko več. Prisilno so v nemško državno delovno službo in v vojsko* za dalj časa mobilizirali okoli 60 000 oseb.

Podatki kažejo, da je občutne telesne poškodbe dobilo vsaj 30 000 oseb, posledice naporov, trpljenja in neugodnih življenjskih razmer nasploh pa so prizadele veliko večino odraslega prebivalstva.**

Vojna je prizadela vse panoge gospodarstva in udejstvovanja. Okupatorji so pustili za seboj ruševine, v praznih tovarnah pa uničene stroje in naprave. Po podatkih iz razprave na 3. seji ustavodajne skupščine Ljudske republike Slovenije dne 20. novembra 1946, se pravi v času, ko so že bile možne statistične primerjave, lahko povzamemo, da je Slovenija kljub izrednim naporom celotnega prebivalstva dosegla konec leta 1945, v primerjavi s stanjem iz leta 1939, komaj naslednjo stopnjo obnove:

P a n o g a	Obseg proizvodnje v %	Zaposlenost
tekstilna industrija	60	70
rudarstvo	70	85
kovinska industrija	50	100
kemična in papirna industrija	30	70
usnjarska industrija	62	80
industrija gradbenih gradiv	63	80
lesnopredelovalna industrija	45	50
prehrambna industrija	67	90

Višja zaposlenost v primerjavi z obsegom proizvodnje kaže, kako je bilo zaradi uničenih strojev in drugih naprav potrebno v primerjavi z letom 1939 mnogo več ročnega dela.***

* Ceni se, da je od okoli 25 000 mož in fantov, ki so bili v nemški vojaški službi in so se večinoma udeležili bojev na velikih bojiščih, padlo okoli 5000.

** Omeniti moramo še, da je v bojih z NOV, ali ker so jih ljudska partizanska sodišča kaznovala s smrtjo kot narodne izdajalce, izgubilo življenje okoli 9000 belogardistov, domobrancev in drugih sodelavcev okupatorja. (Podatki o domobranci in belogardistih iz Bele knjige, Cleveland, ZDA.)

*** Glej: Stenografski zapiski Ustavodajne skupščine LRS, Ljubljana 1950, str. 74.

Vrednost uničenega minulega dela je dejansko neizmerljiva in je gotovo dosegala desetine in desetine milijard dinarjev.

Zaradi ponazoritve navajamo podrobnejše podatke o stanju železnic na Slovenskem ob osvoboditvi. Od 1380 km tekočih prog je bilo povsem porušenih 230 km ali 18 %. Uničenih je bilo 255 kretnic (17 %), 500 000 pragov (20 %), 6000 metrov objektov (35 %, od tega 206 manjših propustov in mostov). Od 35 predorov je bilo 7 neuporabnih, od 60 mostov z razpetino več kot 30 m pa je bilo porušenih 25 ali 41,7 %.

Od 4200 zgradb v lasti železnice je bilo 850 (20 %) porušenih do tal, med njimi 368 večjih zgradb in postajnih poslopij, 42 kurilnic in kurilniških delavnic ter 28 skladišč. Ljubljana je bila povsem odrezana od svojega podeželja, ker so bile vse železniške proge pretrgane.

Ob osvoboditvi je bilo uporabnih le 75 lokomotiv ali glede na predvojno stanje 24 %, od 18 078 vagonov, kolikor so jih na ozemlju Slovenije našeli ob koncu vojne, je okoli 2500 ležalo iztirjenih ob progah, 6012 pa je bilo neuporabnih.*

Premagovanje strahovitih težav in naporov, kakršni so bili potrebni, da bi obnovili železniški promet, je terjalo tudi obnavljanje cestnega omrežja.

Ob osvoboditvi so bila 104 šolska poslopja z 264 učilnicami porušena, 560 z 2330 učilnicami je bilo delno uničenih, 138 s 395 učilnicami pa je bilo poškodovanih.**

Hudo so bila uničena tudi druga poslopja in zgradbe. Popis naselij in prebivalstva, ki ga je na dan 15. julija 1946 izvedel Statistični urad Slovenije znotraj starih državnih mej, na ozemlju tedanje cone B v Slovenskem primorju pa jeseni istega leta, je ugotovil, da je bilo od 246 441 stanovanjskih in javnih poslopij ter gospodarskih zgradb popolnoma uničenih 24 136 ali 9,8 %. Ta odstotek pa je še veliko večji pri javnih zgradbah, saj jih je bilo od predvojnega števila v okvirih starih mej uničenih kar 29,2 %.

Nekatere vasi in naselja so bila popolnoma uničena ali pa je ostala cela le še kakšna hiša. Tako so našeli, da je bilo nad 90 % uničenih, požganih ali porušenih 23 naselij z več kot 35 poslopji, 53 s 13 do 35 poslopji in 141 naselij, ki so imela 3 do 13 poslopij. Vseh naselij, ki so bila porušena nad 90 % ali pa požgana, je bilo 217.***

To uničevanje naselij in ljudskega imetja pa zvečine ni izhajalo iz potreb vojaških operacij, temveč je bilo sestavni del okupatorjevih zastraševalnih ukrepov, ki naj bi zlomili uporniško voljo Slovencev in jih pokorili. Navedene suhe številke seveda ne morejo izraziti trpljenja in preživetih strahot, so pa obtožba nacističnega in fašističnega divjanja, dokaz genocida nad slovenskim narodom, obenem pa izraz njegove nezlomljive volje, da si ne glede na žrtve pribori svobodo.

Posebnosti strategije osvobodilne vojne na slovenskem

Strateški dejavniki osvobodilne vojne

Strategija slovenskih partizanskih narodnoosvobodilnih čet je bila pravzaprav element obče politične strategije Komunistične partije Slovenije, ki je kot sestavni del Komunistične partije Jugoslavije po sovražnikovi zasedbi sprožila in potem ves

* Glej: Ivan Mohorič, *Zgodovina železnic na Slovenskem*, Ljubljana 1968, str. 487—490. Od velikih železniških objektov so bili porušeni mostovi v Zidanem mostu, pri Litiji, v Solkanu in Mariboru, viadukti pri Zalni in Gornjem Doliču ter Štampetov viadukt, mostovi v Soški in Baški dolini, proti Karlovcu pa most čez Kolpo ter viadukta pri Otovcu in na Krupi. V ljubljanskem območju so bili razstreljeni most čez Gruberjev kanal ter pri Zalogu in Preserju, na gorenjski progi pa mostovi pri Medvodah, Otočah in Zirovnici.

** Šolstvo na slovenskem ozemlju v obdobju 1941—1945, Ljubljana 1971, str. 34.

*** Glej: Stane Zrimec, *Domovi v Sloveniji, porušeni 1941—1945 (geografska razprostranjenost)*, Geografski vestnik, časopis za geografijo in sorodne vede, letnik XX—XXI, 1948—1949, Ljubljana, str. 269—274.

čas osvobodilne vojne vodila novo etapo že prej dolgotrajnega boja delovnih množic slovenskega naroda za svobodno življenje v demokratični Jugoslaviji, za združitev vseh Slovencev in za socialno revolucijo. Strategija slovenskih partizanskih narodno-osvobodilnih čet je potemtakem bila vojna politika KPS v osvobodilni vojni slovenskega naroda.

Osnovna strateška dejavnika osvobodilne vojne na Slovenskem sta bila Osvobodilna fronta in partizanske narodnoosvobodilne čete.

Vojaškostrateški pomen Osvobodilne fronte moremo ovrednotiti le tedaj, če upoštevamo, da bi bil glede na geografski položaj Slovenije in njeno prepreženost z dobrimi cestami in železnicami, glede na njeno industrijsko razvitost, posebej pa glede na gostoto sovražnikove zasedbe, oboroženi boj partizanskih narodnoosvobodilnih čet nemogoč, če bi, kot je v svojem znamenitem poročilu »Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija« zapisal Boris Kidrič, ne imele »krepkega, smotrno ustvarjenega in vodenega množičnega političnega zaledja«.

Brez Osvobodilne fronte bi boj na Slovenskem ne bil mogoč v nobenem obdobju osvobodilne vojne. Moč, širina, teritorialna razprostranjenost organizacij OF in stopnja organiziranosti množic v njej so neposredno vplivali na vojaško aktivnost. Zlasti v prvem delu vojne so organizacije OF imele ne le vlogo političnega mobilizatorja ljudskih in gmotnih sil dežele, temveč so bile v pravem pomenu partizansko vojno zaledje, ki je čete preskrbovalo, popolnjevalo in ščitilo, skrbelo za njihove ranjence ter jim omogočalo bivanje tudi v neposredni bližini postojank, hkrati pa preprečevalo širjenje okupatorjevega vpliva in njegovo aktivnost. S tem ko je Osvobodilna fronta nadomeščala pozneje organizirano vojaško zaledje, je bila po svoji funkciji bojna organizacija slovenskega naroda tudi v vojaškem smislu. V njenih okvirih so nastajale različne oblike vojaške organiziranosti naroda, ki so dopolnjevale aktivnost partizanskih enot in širile boj tudi na ozemlje, kjer partizanskih čet ni bilo.

Izreden pomen je imela OF zlasti v obdobju, ki ga imenujemo »država v državi«, od jeseni 1941 do pomladi naslednjega leta v Ljubljani in Ljubljanski pokrajini. Njena množičnost, organiziranost in to, da se je velika večina prebivalstva prostovoljno podrejala odlokom OF, okupatorjeve odredbe pa sabotirala, ji je dajalo nenavadno celosten značaj.

Po kapitulaciji fašistične Italije se je bojna vloga organizacij OF na osvobojenem ozemlju sicer nekoliko spremenila, kajti nastali so številni in razvejani organi zaledne vojaške oblasti, mreža narodnoosvobodilnih odborov in druge posebne ustanove. Toda vloga odborov OF kot bojnih organov se na polosvobojenem in od okupatorja nadzorovanem ozemlju ter v mestih ni ves čas vojne v ničemer zmanjšala. Osvobodilna fronta in njene posebne organizacije, kot so bile Zveza mladine Slovenije, Delavska enotnost in Slovenska protifašistična ženska zveza, so bile tod prav do zadnjih dni vojne nepogrešljiv dejavnik osvobodilnih bojnih naporov.

Zato je razumljiv stalen in brezobziren napor okupatorja in njegovih pomagačev, da bi uničili ali vsaj onesposobili organizacije Osvobodilne fronte. Pretežni del sovražnikovih sil in organov ter večina njegovih akcij so imeli za cilj, da bi odkrili in zatrli osvobodilne organizacije. Lahko ugotovimo, da je bil boj med tajnimi organizacijami OF in okupatorjem na polosvobojenem in od okupatorja nadzorovanem ozemlju ter v mestih prav tako srdit in neusmiljen kot boj med partizanskimi in sovražnikovimi enotami. Le tako je mogoče razumeti množične deportacije, številna streljanja talcev, množičnost interniranja in sodnih procesov ter okrutnost vojaških in policijskih ukrepov. V nemoči, da odkrije nevidnega in globoko zakonspiriranega sovražnika, je okupator uporabljal kolektivne kazni in represalije, preračunane na

psihološki učinek, na vzbujanje nagona samoohranitve in množičnega strahu. Toda tudi s takšnimi ukrepi, ki imajo značaj genocida, ni mogel uničiti osvobodilnih organizacij.

Osvobodilna fronta je kot bojna organizacija slovenskega naroda omogočala vseobsežnost osvobodilnega boja. Ta je zajemal celotno ozemlje in vse veje življenja. Spričo razširjenosti tajnih organizacij OF pa je okupator moral imeti dovolj gosto mrežo postojank tudi na »svojem« ozemlju ter je moral velik del sil in organov razporediti v notranjosti področij, ki jih je kontroliral, tako da svojih moči ni mogel osredotočiti za boj proti partizanskim četam. Moral je računati, da je vsaka točka njegovega organizma lahko objekt napada, diverzije ali sabotaže.

Osvobodilna fronta je nastala kmalu po aprilski vojni, v prvih dneh okupacije (26. aprila 1941) ter je kljub začetnim elementom politične koalicije naprednih levih kril predvojnih strank, Komunistične partije Slovenije in skupine kulturnih delavcev čedalje bolj postajala enotna bojna organizacija za svobodo bojujočih se Slovencev. Že v prvem letu vojne si je začrtala program v obliki Temeljnih točk OF. Proces preraščanja v enotno akcijsko fronto protifašističnih sil pod vodstvom KPS se je končal z Dolomitsko izjavo, s katero so vodstva drugih političnih skupin ugotovila vodilno vlogo KPS kot avantgarde delavskega razreda in se odrekla posebnim organizacijam znotraj Fronte. OF je potem imela povsem enoten aktivistični kader, ki je narodnoosvobodilni boj pripeljal do zmagovitega konca ter do izpolnitve programa in ciljev, ki si jih je postavila v začetku vojne.

Osvobodilna fronta je črpala svoje moči iz globin naroda ter je pridobivala vedno nove in nove člane. Padle, internirane ali izgnane ter tiste, ki so odšli v osvobodilne enote, so na terenu zamenjale žene in dekleta, starci in otroci.

Jedro OF so sestavljali njeni aktivisti, med katere pa je treba šteti vse člane KPS. Bila je njen najbolj zavestni avantgardni odred, oborožen s teorijo marksizma in izkušnjami konspirativnega dela. Celice KPS so bile stalne in so se sestajale občasno, vendar redno. Po številu članov so bile majhne, da bi se lažje ubranile pred sovražnikom. Na sestankih so po načelih demokratičnega centralizma sprejemale sklepe v skladu s položajem, določale naloge vsakemu članu in zahtevale poročila o opravljenem delu. Najtežavnejše naloge organizacij OF so opravljali člani partije, njeni kandidati in člani SKOJ.

Velikokrat se je zgodilo, da je sovražnik s svojimi ukrepi zadal osvobodilnemu gibanju hude udarce ter vnesel med prebivalstvo strah in omahovanje. V takšnih trenutkih je vso težo nalog nosilo na svojih ramenih jedro OF, aktivisti in komunisti. Od njihove aktivnosti, sposobnosti in prizadevnosti je bil odvisen nadaljnji razvoj gibanja. Brez trdnega, odpornega in borbenega jedra, kakršno je bila KPS, bi OF kot množična organizacija ne mogla vzdržati strahovitega pritiska sovražnika in se ne bi mogla upirati omahovanju, ki se je tu in tam pojavilo v množicah. Če pa je kdaj kje prišlo do upadanja OF, je bilo to zgolj posledica akcijske slabotnosti njenega jedra ali pa tega, da je okupator uspel zadati KPS neposredne udarce, vdreti v njeno organizacijo in uničiti njene kadre.

Med osvobodilno vojno, ki jo je vodila, se je spremenila tudi Komunistična partija Slovenije. Iz vrst borcev NOV in aktivistov OF so vanjo stopali številni novi člani. Po podatkih iz avgusta 1945 je bilo v terenskih organizacijah 4979 članov KPS in 11 834 članov ZKM. Če upoštevamo, da je bilo okoli 5000 članov KP in prav toliko članov SKOJ v vojaških enotah, je torej bilo ob koncu vojne okoli deset tisoč članov KPS in 17 000 članov Zveze komunistične mladine. Med vojno je po oceni padlo nad pet tisoč članov partije.

V surovi praksi narodnoosvobodilnega boja in revolucije se je KPS otresla marsikaterih ozkosti in si pridobila dragocene izkušnje. Postala je sposobna vodilna politična avantgarda, združevala je najboljše moči naroda in se je čutila odgovorno za njegov nadaljnji družbeni napredek. Zнала je prisluhniti potrebam časa in najti pota, da je na napredne revolucionarne pozicije pripeljala čim širše plasti družbe. Ko je v vsakodnevni bojni praksi preverjala pravilnost svojih stališč, je znala pogumno odkrivati tudi lastne napake in jih popravljati. Otresla se je dogmatizma ter nenehno iskala nove, slovenskim razmeram ustrezne konkretne rešitve problemov in metode, usklajene z občo politiko KP Jugoslavije.

Komunistična partija Slovenije se je odločno zoperstavljala kakršnim koli pojavom nacionalizma in šovinizma znotraj osvobodilnega gibanja in v njegovih odnosih do gibanja drugih jugoslovanskih ali sosednjih narodov.

Proti koncu dolgotrajne štiriletna vojne je sovražnik na nekaterih podeželskih področjih, ki so bila ves čas pod hudim terorjem okupatorja in njegovih pomagačev, pa tudi v nekaterih mestih uspel skoraj zatreti dejavnost osvobodilnih organizacij, ponekod tudi uničiti celice KPS. Preostali aktivisti in vodstveni organi osvobodilnega gibanja teh področij so se morali umakniti na polosvobojeno ozemlje ali k partizanskim enotam in so odtod vodili boj, zbirali podatke in izvajali akcije. Partizanska vojska je bila edina opora gibanju takšnih področij.

Toda bolj ko se je v sklepnih operacijah približeval dan osvoboditve, je tudi na teh področjih nastajalo več novih organizacij, od katerih je bilo nekaj tudi takšnih, ki so bile brez zvez z vodstvi gibanja. Tudi te so pomagale k uresničitvi cilja, da mora biti sovražnik premagan na slovenskih tleh.

Drugi osnovni strateški dejavnik osvobodilne vojne in revolucije so bile *partizanske narodnoosvobodilne čete*.

Najprej je treba poudariti, da za nobeno od partizanskih čet, ki so bile oblikovane v začetku vstaje, ni mogoče ugotoviti *spontanosti* v nastajanju. Vse so bile plod vztrajnega in organiziranega dela KPS in OF. Razvile so se iz ilegalnih ali borbenih skupin, pozneje pa tudi z izločanjem jedra iz kake že delujoče čete, ki je dobila nalogo, da ustanovi novo. Vzniknile so v bližini industrijskih središč, kot so Ljubljana, Kranj, Jesenice, Kamnik, Domžale, Trbovlje, Celje, Velenje s Šoštanjem in Maribor. Vso težo oblikovanja prvih čet je nosil na svojih plečih najzavednejši del delavskega razreda, kateremu so narodno zavedni kmetje sicer dajali vso pomoč, čeprav so množično stopali v oborožene čete šele pozimi 1941/42, zlasti spomladi 1942, v nadaljnjem razvoju osvobodilne vojne pa kmalu sestavljali pretežno večino partizanskih borcev.

Da bi razrešilo protislovje med gostoto sovražnikove zasedbe na zelo komunikativnem slovenskem ozemlju in nujnostjo takojšnje oborožene akcije, preden se okupatorska premoč utrdi, je vodstvo osvobodilnega gibanja sklenilo ustanavljati manjše partizanske oddelke, ki naj s svojo aktivnostjo zajemajo večino slovenskega ozemlja. *Številnost manjših žarišč oborožene akcije in njihova razporejenost na širokem ozemlju*, kjer so uživala vso podporo Osvobodilne fronte kot zaledja, je bila njihova najboljša in edina zaščita. Čeprav so bila v začetku ta žarišča osvobodilnega boja še slabotna, okupator ni mogel slediti vsem in povsod hkrati.

V skladu s takšno strateško usmeritvijo so bile začetna organizacijska oblika oboroženih oddelkov v Sloveniji čete po 30 do 50 moških. V razvoju vstaje slovenskega naroda so imele enako vlogo kot odredi v drugih pokrajinah Jugoslavije, kjer še ni prišlo do množične ljudske vstaje.

Čete so se občasno združevale v bataljone in polbataljone. Bataljonska poveljstva so imela v prvem letu vojne značaj višjega operativno taktičnega štaba, ki je koordiniral delo čet, neposredno pa poveljeval le v akcijah širšega pomena.

Do nastanka velikega osvobojenega ozemlja spomladi in poleti 1942 so dejavnost partizanskih čet dopolnjevale številne akcije raznih ilegalnih, borbenih, diverzantskih in sabotažnih skupin, od jeseni 1941 pa še množične akcije Narodne zaščite, ki se je oblikovala po vaseh in v mestih. Narodna zaščita in druge oblike vojaške organiziranosti niso bile le priprava borcev za kasnejši vstop v partizanske enote, temveč so s svojo široko razprostranjenostjo protiokupatorskih akcij v zimi 1941/42 dale narodnoosvobodilnemu boju novo dimenzijo. Čeprav so bile takšne akcije v taktičnem pogledu skromne, pa je imela *njihova množičnost* strateški pomen. Oznanjala je *totalnost* osvobodilnega boja. Okupator je čutil strahovit pritisk množičnega osvobodilnega gibanja, pravzaprav vojaško organiziranega ljudstva.

Narodna zaščita je bila v tem obdobju del partizanskih čet. Z njeno pomočjo je osvobodilno gibanje kljub zelo neugodnim okoliščinam, med katere štejemo veliko zasičenost dežele z okupatorskimi četami, izredno hudo zimo in slabotnost partizanske akcije, uspešno nadaljevalo osvobodilni boj, to pa je omogočilo znamenito pomladansko vstajo na ozemlju pod italijansko okupacijo.

Že v tem najzgodnejšem obdobju osvobodilne vojne so bile oborožene partizanske enote le *jedro osvobodilnega boja* oziroma *vojaško najbolj organiziran del bojujoče se Osvobodilne fronte*. Za cilje osvobodilnega gibanja se je bojevala vsa OF, organizirana v najrazličnejših oblikah bojne aktivnosti: od preprostih (zbiranje orožja, informacij, živeža, prenašanje blaga in tiska itd.) do zahtevnejših (razoroževanje posamičnih vojakov, sabotaže, diverzije, akcije Narodne zaščite itd.) in zelo zahtevnih (akcije VOS, justifikacije izdajalcev itd.). Najpopolnejša, za izid boja odločujoča oblika vojaške organiziranosti so bile stalne partizanske formacije, ki so imele nalogo, da uničujejo sovražnikovo živo silo, zavzemajo postojanke in postopno osvobajajo deželo. Pripadniki partizanskih čet so mogli biti le taki borci, ki so bili sposobni prenašati hude napore in tegobe partizanskega bojevanja. Morali so biti zdravi, vzdržljivi, skromni mladi ljudje, krepkega duha in docela vdani ciljem osvobodilnega gibanja. Vstop v prve čete je bil praviloma možen le na priporočilo terenskih osvobodilnih organizacij ali vodstev, ki so kandidate tudi preizkušala in pripravljala za vstop v partizanske vrste.

Tudi v nadaljnjem razvoju osvobodilne vojne, čeprav so bili pozneje kriteriji lažji, so bile partizanske enote, če upoštevamo celotno slovensko ozemlje in vse oblike bojne aktivnosti, tisto jedro osvobodilnega boja, ki je sicer opravljalo ključne bojne naloge, a jih brez pomoči drugih bojnih oblik in brez širokega sodelovanja celotnega organizma osvobodilnega gibanja vendarle ne bi moglo izpolniti.

Boj Osvobodilne fronte in boj njene oborožene sile, partizanskih čet, sta bili le dve plati istega bojnega in revolucionarnega procesa. Kot partizanske narodnoosvobodilne enote ne bi mogle obstajati in se bojevati brez nenehne naslonitve na osvobodilno gibanje, tako tudi organizacije osvobodilnega gibanja ne bi mogle obstajati in se razvijati, če ne bi nenehno krepile narodnoosvobodilne vojske in vsestransko podpirale njenega razvoja k višjim oblikam, kajti le narodnoosvobodilne enote so mogle zadajati res občutne izgube sovražniku, zavzemati postojanke in osvobajati ozemlje in ga braniti ter sovražnika prisiljevati k obrambi komunikacij in zanj pomembnih središč. Zaostajanje razvoja narodnoosvobodilnih enot za možnostmi, ki jih je v določenem času in prostoru dajala moč osvobodilnega gibanja, prav tako pa tudi ohranjevanje starih oblik boja in bojne organizacije, ki bi jih bilo že moč

dvigniti na višjo raven, je imelo za posledico, da je moč gibanja upadala in da so nastajale razmere, ki so sovražniku omogočale uničevalno delo.

Razvoj osvobodilne vojne na Slovenskem je bil zategadelj proces stalne, vzajemno pogojene rasti dejavnosti NOV in gibanja. Bila sta drug drugemu nerazdružen pogoj obstoja, napredovanja in uspehov. Silovito naraščanje moči Osvobodilne fronte v obdobju »države v državi« je omogočilo, da je nastalo prvo osvobojeno ozemlje in da so partizanski bataljoni prerasli v odrede in grupe odredov, ki so osvobojeno ozemlje v Ljubljanski pokrajini uspešno branili toliko časa, da je OF mogla uveljaviti pravo ljudsko demokracijo. Na sovražnikovo veliko ofenzivo poleti 1942 je NOV odgovorila tako, da je ustanovila prve brigade, te pa so s svojo bojno dejavnostjo tolkle tudi oborožene čete, ki so jih oblikovali reakcionarni politični krogi.

Partizanske enote so razširile narodnoosvobodilni boj po vsem Slovenskem primorju, na Štajerskem in Koroškem, kar je okrepilo osvobodilno gibanje in pripomoglo, da se je zakoreninilo in razširilo do narodnostnih mejá. Moč osvobodilnega gibanja na vsem slovenskem ozemlju je potem bila podlaga za oblikovanje dveh slovenskih divizij kot višje organiziranih, močnih operativnih enot NOV Slovenije, ki sta se ob kapitulaciji fašistične Italije osredotočili in zadali belogardizmu uničujoč udarec.

Množična ljudska vstaja jeseni 1943 na ozemlju, ki so ga prej zasedali Italijani, je omogočila, da je NOV napravila skokovit razvoj v številčnem in nato tudi v kakovostnem smislu ter postala razvita partizanska vojska v sovražnikovem zaledju, ki je imela rodove in službe. Izpopolnila je štabno službo, ustanovila svoje šole in postala objektivno sposobna, da se uspešno tolče tudi z nemškimi enotami, ki so bile posebej izvežbane za boj s partizani. Ubrnila je široka osvobojena ozemlja, na katerih so se mogle dalje razvijati in dosegati višjo raven vse dejavnosti ljudske oblasti ter se oblikovati elementi slovenske državnosti in povojne uprave. Ljudska vstaja na ozemlju, ki so ga bili zasedli Italijani, je omogočala, da se je še močnejše razmahnil osvobodilni boj tudi na ozemlju pod nemško zasedbo.

Da so se enote, ki so nastale med vstajo, razvile v visoko organizirano narodnoosvobodilno vojsko in da so se hkrati razvijali tudi revolucionarni organi ljudske oblasti, je v primerjavi z nekaterimi evropskimi deželami, ki so imele močan protifašistični odpor, jugoslovanska posebnost, skupna vsej Jugoslaviji, vendar moramo posebej za Slovenijo ugotoviti, da je bil ta razvoj *zelo enakomeren in stalen. Druga značilnost tega razvoja pa je v tem, da narodnoosvobodilne enote Slovenije niso nobene slovenske pokrajine nikoli povsem zapustile, temveč so se vedno prilagajale razmeram in vztrajale. To velja tudi za vodstvene organe osvobodilnega gibanja in ljudske oblasti.*

Kljub vse večjemu osredotočenju operativnih narodnoosvobodilnih enot, ki se je kazalo v tem, da so bile v eni operaciji za doseg nekega cilja na ožjem prostoru, po enotnem načrtu in pod skupnim poveljstvom udeležene čedalje močnejše sile NOV, pa *prostor, na katerem ni bilo operativnih enot, ni bil prazen.* Na takšnem ozemlju so bili navzoči oddelki narodnoosvobodilnih partizanskih odredov, čete in bataljoni Narodne obrambe, partizanske straže in drugi oddelki ter poveljstva vojaškega zaledja, kakor tudi Narodna zaščita, zdaj podrejena organom ljudske oblasti. Razen tega so bile na polosvobojenem ozemlju in tudi na ozemlju, ki ga je nadzoroval sovražnik, številne minersko-sabotažne skupine, obveščevalne točke in kurirske postaje, skupine oboroženih članov narodnoosvobodilnih odborov, gospodarskih komisij, odborov OF ter komitejev KPS in SKOJ. Opravljali so ne le naloge, za katere so bili odgovorni, temveč so sami ali pa skupaj s člani OF, KP in SKOJ, ki so še

živeli na domovih, napravili marsikatero akcijo, pošiljali podatke o sovražniku in v svoji okolici politično delovali.

Lahko sklepamo, da sta strateško načelo o *vseobsežnosti in vsenarodnem značaju osvobodilne vojne in vodilo, da je operativni del NOV le jedro vojnih naporov naroda, določeno za opravljanje temeljnih bojnih nalog*, veljala v vsej osvobodilni vojni slovenskega naroda. V skladu z možnostmi v odnosu sil s sovražnikom, v soglasju z rastjo izkušenj ter stopnjo oborožitve in pomoči, ki jo je NOV dobivala od zaveznikov, so se spreminjale in izpopolnjevale le oblike vojne organizacije, njena sestavljenost in tehnična opremljenost. Vsenarodna vojna organiziranost in pripravljenost je zlasti ob nenadnih spremembah — naj omenimo le kapitulacijo Italije in sklepne operacije za osvoboditev domovine — omogočala izredno uspešno dejavnost osvobodilnih sil tudi tam, kjer trenutno ni bilo operativnih enot.

Problem osvobojenih ozemelj v Sloveniji

Osvobojena ozemlja so bila vojaška in politična nujnost osvobodilnega gibanja, element v razvoju revolucije in narodnoosvobodilne vojne. Partizanske enote so jih potrebovale kot svojo bazo, za počitek, okrepitev ter razporeditev zalednih ustanov in bolnišnic, osvobodilno gibanje pa je na takšnih ozemljih želelo množicam v praksi prikazati ljudsko demokracijo kot konkretno oblast Osvobodilne fronte, da bi razblinilo sovražnikovo propagando o »komunističnem terorju«, hkrati pa pospešilo mobilizacijo množic in demokratično graditev sistema ljudske oblasti do najvišje možne ravni.

Toda načrti glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, ki so imeli cilj izbojevati osvobodeno ozemlje, se do pozne pomladi 1942 niso uresničili. Tako ni uspel poskus dvigniti vstajo v izselitvenem pasu ob Savi in Sotli, zadušena je bila v začetku sicer uspešna vstaja decembra 1941 v zahodni Gorenjski, pa tudi v začetku februarja 1942 na Notranjskem, zahodno od Krima, je ostalo le pri poskusu. Pokazalo se je, kako je bila le velika iluzija verovati, da bi osvobodeno ozemlje moglo nastati na ta način, da bi partizanske čete postavile na dohodih kakega ozemlja zasede in ga potem branile. Uspešna je bila namreč le pot *postopnega razvijanja široke vseljudske protiokupatorske bojne dejavnosti na širših območjih vse do narodne vstaje*. Okupatorja je bilo treba prisiliti, da dotedanji sistem okupacije spremeni, da opusti manjše ali zanj manj pomembne postojanke, preneha patroljirati z manjšimi enotami v medprostorih mreže svojih oporišč ter da se osredotoči v večjih garnizijah. Tak prostor je moral biti dovolj razsežen, da sovražnik vsaj nekaj časa ni mogel učinkovito ukrepati na vsem širokem ozemlju.

Prvo svobodno ozemlje, ki je nastalo v pozni pomladi 1942 v Ljubljanski pokrajini, in pravzaprav tudi vsa druga osvobodjena ozemlja v kasnejših obdobjih osvobodilne vojne na Slovenskem niso nastala s frontalnim napadom osredotočenih osvobodilnih sil, na klasičen bojni način, temveč so bila *posledica množičnega pritiska na okupatorja na širokem ozemlju, drugače povedano, bila so razplet nasprotja med močjo osvobodilnih sil in slabotnostjo okupatorjevega zasedbenega sistema*. Okupator ni mogel več uresničevati svoje oblasti s številnimi manjšimi posadkami, patroljami in civilno upravo, ampak se je moral zbrati v večje garnizije, ki jih je začel utrjevati in obdajati z okopi, bodečo žico in minskimi polji. Manjše skupine vojakov niso mogle križariti po terenu, pa tudi civilna oblast ni mogla obstajati brez oborožene zaščite.

Najmanjši umik sovražnika je izkoristila OF. Terenski odbori so prevzeli oblast, partizanske enote pa so zasedami tesno obkolile preostale garnizije in tolkle

manjše kolone, ki so se upale izpadati v okolico. *Okupator je bil pravzaprav obkrožen v deželi, ki jo je okupiral. Množični pritisk enotnega in dobro organiziranega osvobodilnega gibanja je okupatorja prisilil, da je način okupacije spremenil in del že zasedenega ozemlja prepustil osvobodilnim silam.*

Osvobodjena ozemlja, ki so se oblikovala po razpadu fašistične Italije, so bila rezultat *ravnotežja osvobodilnih sil in sil nemškega okupatorja, ki jih je mogel držati na slovenskem ozemlju*, upoštevajoč seveda opremljenost obeh strani. Ob tem lahko ugotovimo, da *nemški okupator v vsej osvobodilni vojni ni mogel nikoli vzpostaviti okupacijske oblasti na vsem slovenskem ozemlju*. Po kapitulaciji fašistične Italije se je moral zadovoljiti z obrambo najvažnejših komunikacij in središč, ofenzivne operacije proti NOV pa opravljati po odsekih. Čeprav je bila Slovenija zanj strateško izredno pomembna, *ni mogel italijanske okupacijske oblasti zamenjati s svojo niti ob pomoči slovenske reakcije.*

Za odnos sil med NOV in nemškim okupatorjem v letu 1944 je bilo značilno svojevrstno ravnotežje: sile nemškega okupatorja in njegovih pomagačev niso mogle zlomiti in uničiti NOV, enote NOV pa niso imele sredstev, s katerimi bi mogle uspešneje razbijati in zavzemati utrjene, dobro branjene večje sovražnikove postojanke ter sovražnika prisiliti, da bi se še bolj koncentriral. Zato pa je naraščanje moči osvobodilnega gibanja in njegove oborožene sile dovedlo do novega stanja na Štajerskem, kjer je okupator moral pod pritiskom osvobodilnega gibanja čedalje bolj opuščati manjše postojanke in orožniške postaje, ukinjati nemške šole in vrtce ter močno ali pa povsem zožiti dejavnost ponemčevalnih organizacij in ustanov. Nastalo je osvobodeno ozemlje na Kozjanskem ter na Pohorju in, po ofenzivi enot 4. operativne cone, ki je zadala močan udarec vermanskaftu, tudi v Zgornji Savinjski dolini. Kljub vsem naporom ni mogel okupator nikoli več vzpostaviti prejšnjega stanja, čeprav teh osvobojenih ozemelj, ki sicer niso imela velikih razsežnosti, tudi enote NOV niso mogle dolgo braniti.

Odnos sil se je namreč v zimi 1944/45 občutno spremenil v korist okupatorja, ko je Slovenija postala neposredno zaledje nemško-kvislinške obrambne črte v Jugoslaviji, ki je povezovala frontni črti v Italiji in na Madžarskem. Na slovensko ozemlje so prišle nove močne sovražnikove okrepitve, gostota okupacijskih sil na slovenskem ozemlju pa se je zelo povečala.

V tem, zadnjem obdobju vojne niso manjša osvobodjena ozemlja imela več takega strateškega pomena kot prej, narasel pa je pomen osrednjega svobodnega ozemlja, saj je bilo treba na vsak način omogočiti delo središčnih organov in ustanov gibanja. Z uspešno obrambo Bele krajine je NOV to nalogo izpolnila.

Sploh pa je NOV branila osvobodjena ozemlja s svojo ofenzivnostjo in manevrom. Prenašala je težišče svojih operacij in napadala komunikacije sovražnika. Manj manevrska in bolj statična je bila ta obramba proti koncu vojne, ko se je sovražnikova premoč močno povečala.

Sklepne operacije

Ko se je spričo približevanja frontne črte znašla Slovenija v neposrednem zaledju jugoslovanskega bojišča, je bila osnovna naloga narodnoosvobodilnega gibanja ohraniti živo silo slovenske narodnoosvobodilne vojske in zagotoviti obstoj njenih enot v vseh predelih slovenske dežele. To je bilo glede na možnost, da bi sile zahodnih zaveznikov prišle v Slovenijo pred glavnino Jugoslovanske armade, *jamstvo končne in popolne uresničitve ciljev narodnoosvobodilnega boja in revolucije ter zagotovitve njenih dosežkov*. Poslednje okupatorjeve ofenzive, ki so bile dotlej morda najhujša

preizkušnja, so enote NOV dobro prestale, čeprav so precéj oslabele. Ohranile so izhodiščne položaje za prehod v končno ofenzivo, ki se je začela s približevanjem 4. armade JA slovenskemu ozemlju.

Sklepne operacije, ki obsegajo sijajno tržaško operacijo 4. armade in 9. korpusa z osvoboditvijo Trsta in prodorom na Sočo pred zavezniškimi divizijami, prodor na Koroško in prisilitev iz Jugoslavije umikajoče se sovražnikove glavnine, da se je do 15. maja vdala na slovenskih tleh, so bile *plod taktično-operativnega sodelovanja glavnine JA, ki je prodirala frontalno in oblikovala široke klešče, ki naj bi se sklenile na Koroškem, ter slovenskih enot, ki so bile izza osnovne bojne črte v sovražnikovem zaledju*. Prav te so bile kljub svoji manjši številčnosti in lahki oborožitvi nadvse pomemben strateški dejavnik. Narodnoosvobodilne enote Slovenije v sovražnikovem zaledju so bile velika prednost jugoslovanskih osvobodilnih sil, saj je omogočala hkratne udarce na fronti in v notranjosti ozemlja, ki ga je še držal sovražnik. Enote pod poveljstvom glavnega štaba JA za Slovenijo so njegovo zaledje razkrajale, mu onemogočale organizacijo obrambe na novih črtah in mu dezorganizirale umik. Le tako je bilo mogoče, ob samostojni pobudi terenskih organizacij in vsestranski podpori ljudstva, *napadati sovražnika v notranjosti slovenskega ozemlja in biti hkrati navzoč tudi na Koroškem*.

Osnovni cilji osvobodilne vojne in njihovo uresničenje

Osvoboditev domovine

Slovenci, pripadniki malega naroda, ki prebiva na izpostavljenem prostoru med Srednjo in Južno Evropo ter Balkanom, smo se kot narod oblikovali v stalnem odporu proti strahovitemu raznarodovalnemu pritisku njegovih velikih sosedov. Ta pritisk je zlasti naraščal v dobi imperializma. Aprilska vojna 1941, v kateri je izgubil svobodo tudi tisti del njegove domovine, ki je bil v kraljevini Jugoslaviji, je bila le nadaljevanje in vrhunec tega dolgotrajnega pritiska. Če bi zmagal fašizem, bi slovenski narod doletela narodna smrt in uničenje, nasilna preselitev velike večine njegovih pripadnikov in popolna izginitev njegove kulture.

Zasedbo Jugoslavije aprila 1941 so Slovenci, živeči v njej, doživeli enako usodo kot njihovi sonarodnjaki, ki so pred vojno bili zunaj mejá jugoslovanske države.

Boj za osvoboditev vseh Slovencev, za izgon okupatorjev iz dežele in svobodo narodovega življenja je bil zategadelj cilj, ki je bil v skladu z dolgoročnimi interesi naroda kot celote ter velike večine njegovih pripadnikov, ne glede na to, koliko in kako se je mogel ali bil pripravljen bojevati zanj in ne glede na trenutne razredne ali druge koristi.

Boj za uresničitev tega cilja, po svoji vsebini globoko protiimperialističen, je bil del splošnih stremeljenj naprednih demokratičnih sil sveta. Na zunaj je lahko iskal zaveznike le pri narodih, ki so doživljali podobno usodo in ki so se, braneč demokracijo in svobodo, razvrstili v protifašističnem taboru, na znotraj pa je mogel uspeti le, če je bil hkrati uperjen proti vsemu tistemu, kar je podpiralo in pomagalo vzdrževati okupacijo in moč nosilcev tujčeve oblasti. Zategadelj se je ost narodnoosvobodilnega boja morala hkrati obrniti tudi proti vsem ostankom narodove hlapčevske preteklosti.

Ceprav je nevarnost uničenja, ki je grozila Slovencem, omogočala *široko narodno enotnost in najširše združevanje narodovih moči*, pa se je ta enotnost vendarle mogla uresničiti le v soglasju z dejanskimi družbenimi in političnimi razmerami. Družbene skupine, ki so imele gmotne koristi od sodelovanja z okupatorji, bile

z njimi povezane že prej in so pričakovale njegovo pomoč ali zaščito svojih gmotnih in drugih koristi, skupine in posamezniki, ki so se bali izpostavljanja in so se vdali v usodo, pa tudi tisti, ki spričo svoje politične in kulturne neosveščenosti niso mogli doumeti pomembnosti trenutka in se vključiti v boj, so se tej enotnosti upirali. Bili so družbenopolitična podlaga za nastajanje protirevolucionarnih in osvobodilnemu gibanju nasprotnih organizacij, oziroma so bili del prebivalstva, ki se ni vključeval v boj. Na ta del prebivalstva so se naslanjali okupatorji in njihovi pomagači. Boj za čim širšo enotnost ljudskih množic in naroda kot celote, boj za osveščanje ljudi na eni in boj proti rušiteljem narodne enotnosti na drugi strani je bil zato ves čas vojne sestavni del osvobodilnih naporov in pogoj, da se uresničijo cilji gibanja.

Zaradi razredne in svetovnonazorske razklanosti slovenske družbe ter njene nerazvitosti torej ni bila uresničljiva idealna splošna enotnost. Osvobodilno gibanje pa je bilo *izraz dosežene enotnosti, predvsem enotnosti delovnih ljudi, proizvajalcev gmotnih in duhovnih dobrin slovenske družbe — delavcev, delovnih kmetov in delovne inteligence*. Temu, pretežnemu delu slovenske družbe je ustrezala tudi vsebina, ki jo je imel cilj osvoboditve slovenskega naroda.

Resnična svoboda slovenskega naroda je zavoljo takšne socialne strukture gibanja morala pomeniti hkrati tudi zmago revolucije in jo je bilo mogoče doseči le ob popolnem zlomu nemškega, italijanskega in madžarskega imperializma ter s porazom tistih sil teh narodov, ki so bile nosilec imperialistične politike do Slovencev. Z druge plati pa za uspešnost osvobodilnega boja ni bila pomembna kakršna si bodi narodna enotnost, temveč le njegova enotnost na naprednih, revolucionarnih pozicijah, z delavskim razredom na čelu gibanja. Seveda moramo tudi ugotoviti, da obča narodova ogroženost ni omogočala le trdno zvezo delavcev, kmetov in delovne inteligence, temveč tudi njeno razširitev na narodno zavedni svobodoljubni del srednjih slojev in buržoazije.

Cilj osvoboditve, pojmovan kot izgon in uničenje okupatorjev in kot socialna osvoboditev dotlej izkoriščanih in od oblasti odrinjenih delovnih slojev, zdaj pa nosilcev osvobodilnega boja, je bilo mogoče doseči le s takojšnjo neprekinjeno oboroženo akcijo, razraščajočo se iz začetnih oblik v kolikor mogoče razvite oblike oboroženega boja, ter ob hkratnem in postopnem razvijanju organov ljudske oblasti, zgrajene na najširši osnovi in načelih neposredne narodne demokracije.

Osvobodilna fronta slovenskega naroda, ki je nastala najprej kot dogovor že prej sodelujočih komunistov, krščanskih socialistov, levega krila Sokola in naprednega dela kulturnih delavcev, ter je nekaj časa imela še elemente koalicije, se je kmalu razvila v široko, mogočno in enotno gibanje posebne vrste. Po svoji sestavi, organizaciji in vsebini je bila negacija prejšnjih političnih strank in političnega življenja. *Bila je ves čas vojne bojna organizacija borečega se slovenskega naroda* in je hkrati, kjerkoli in kadarkoli so to dovoljevale razmere, pospeševala čimbolj razvite oblike *neposredne ljudske demokracije*. Ne da bi čakala na popolno osvoboditev dežele, je organizirala organe ljudske oblasti in izvedla tudi njihovo vzpostavitev od spodaj pa do vrha. V okvirih oblastvenega sistema je še pred koncem zmagovitega osvobodilnega boja pripravila tudi organizacijsko, kadrovsko in vsebinsko zasnovano prve poveljne uprave.

Zedinjena Slovenija

Protiimperialistični značaj osvobodilnega boja in perspektiva zmage protihitlerjevskega tabora v mednarodnih okvirih sta omogočala, da se uresniči cilj zedinjene Slovenije, ki je bil že v preteklosti sestavni del političnih programov najnaprednejših sil slovenskega naroda. Toda ta ideja se v okviru meščanske demokracije

in v tedanjih političnih razmerah ni mogla uresničiti. Šele povezovanje narodnoosvobodilnega boja Slovencev z bojem drugih malih in zatiranih narodov za nacionalno osvoboditev, v povezavi z revolucionarnim bojem slovenskih delovnih množic za socialno osvoboditev, oziroma perspektiva popolnega poraza fašističnih okupatorjev na slovenskem prostoru so odprli realne možnosti za *uresničenje zedinjene Slovenije in samoodločbe Slovencev*.

Osvobodilno gibanje se je že od začetka zavedalo, da bo tudi uresničitev tega cilja odvisna od širine in obsežnosti osvobodilnega boja. Zedinjena Slovenija bo lahko postala stvarnost le v primeru, če bodo lastne slovenske oborožene sile osvobodile narodno ozemlje do narodnostnih mejá in vzpostavile ljudsko oblast na vsem narodnem prostoru.

Kljub temu da si je osvobodilno gibanje že v začetku vstaje jasno postavilo cilj zedinjene Slovenije, ni postavljalo vprašanja narodnih mejá v ospredje. Vodstvo osvobodilnega gibanja je menilo, da je treba natančno določanje mej odložiti na obdobje po vojni.

Ugotoviti moramo, da so oborožene enote slovenskega naroda med osvobodilno vojno postopno rušile vse imperialistične meje, ki so že prej ali pa ob okupaciji dežele vklepale in ločevale Slovence. Osvobodilni boj so razširile na celotno slovensko narodnostno ozemlje, do konca operacij pa so skoraj na vsem tem ozemlju nastali tudi organi ljudske oblasti. V boju za uresničitev zedinjene Slovenije sta bila torej zdaj navzoča dva nova elementa, ki jih v preteklosti ni bilo: neizprosni oboroženi boj narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije in Jugoslavije ter čisto nova, revolucionarna vsebina tega boja, saj so se za ta cilj bojevale osnovne ljudske množice, oziroma je bil ta boj hkrati tudi boj za razširitev ljudske oblasti na celotno slovensko narodnostno ozemlje.

Poudariti je treba, da boj za samoodločbo Slovencev in za zedinjeno Slovenijo ni bil z ničimer uperjen proti interesom delovnega ljudstva sosednjih narodov. Nasprotno, osvobodilno gibanje je podpiralo njihove osvobodilne napore, hkrati pa uživalo njihovo izdatno gmotno in politično podporo ter tudi pomoč v borbah. Seveda se je zavedalo, da je najboljša pomoč naprednim silam teh narodov čim uspešnejši protifašistični boj na lastnem ozemlju.

Cilj zedinjene Slovenije, kot je znano, spričo mnogih okoliščin mednarodnega značaja ni mogel biti povsem uresničen. Le Slovensko primorje in Istra sta bila priključena k Jugoslaviji, toda onstran državnih mejá so ostali še obsežni predeli ozemlja, ki ga strnjeno naseljujejo Slovenci, da ne govorimo o ozemlju, ki je bilo bolj ali manj nasilno potujčeno v poslednji imperialistični dobi. Kljub upravičenim zahtevam so ti Slovenci ostali zunaj mejá svobodne matične domovine. Ob tem lahko samo ugotovimo, da je to predvsem posledica poveljnega mešetarjenja velikih sil na račun malih narodov in tega, da se je svet tedaj že zapletel v hladno vojno med Vzhodom in Zahodom.

Nova Jugoslavija

Že samo dejstvo, da so leta 1941 dvignili vstajo proti okupatorju vsi jugoslovanski narodi, je pomenilo, da ne priznavajo okupacije in razkosanja Jugoslavije kot države. Obnovitev jugoslovanske državne skupnosti je bila temeljni cilj osvobodilnega boja vseh njenih narodov in narodnosti.

Toda osvoboditve Slovencev ali katerega koli drugega naroda, ki so pred okupacijo tvorili državno skupnost kraljevine Jugoslavije, uresničenja njihove samoodločbe in zavarovanja pridobitev osvobodilnega boja bi ne bilo mogoče doseči z obnovitvijo

kraljevine ali kakršne koli druge oblike državne ureditve, ki bi znova slovenski ali kateri koli drugi narod vklepala v stare okove. Zato si je osvobodilno gibanje hkrati, ko si je za cilj postavilo *ohranitev kontinuitete Jugoslavije* kot državne skupnosti, prizadevalo doseči tudi *revolucionarno spremembo njenih notranjih razmer ter vzpostavitev novih odnosov med njenimi narodi in narodnostmi*. Taki odnosi pa so mogli nastati samo na podlagi pravice slehernega naroda do samoodločbe in lastne državnosti ter na načelu enakopravnosti v medsebojnih odnosih.

Tako pojmovana nova Jugoslavija je rasla iz enotnosti njenih narodov in narodnosti v složnem, bratskem in vzajemnem narodnoosvobodilnem boju. Uspehi enega naroda so bili uspehi vseh in pomoč drug drugemu. Enote NOVJ, zlasti iz operativne skupine vrhovnega štaba, so prehajale z enega narodnostnega področja na drugo, pripadniki posameznih narodov in narodnosti pa so se vključevali v boj ne glede na narodno pripadnost, čeprav je bila hkrati razumljiva in praviloma tudi upoštevana morebitna njihova želja, da bi se bojevali na področju svoje ožje domovine. Govoriti v svojem narodnem jeziku je bila naravna pravica, ki je ni nihče kratil. Kjer koli je bilo mogoče, so poveljevali v narodnem jeziku.

Nacionalni štabi NOV in vodstva osvobodilnega gibanja so vzajemno reševala številne skupne vojaške, gospodarske in politične probleme.

Novo razdobje v dokončnem oblikovanju bodoče podobe sožitja jugoslovanskih narodov kot enakopravnih članov nove, svobodne in demokratične države se je začelo z ustanovitvijo vrhovnega političnega telesa narodnoosvobodilne borbe, Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ). Čeprav se slovenski predstavniki niso mogli udeležiti ustanovne skupščine v Bihaću, je vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja v posebnem komunikeju izrazilo popolno soglasnost z njenimi sklepi. Drugega zasedanja v Jajcu pa se je udeležila močna delegacija, ki je tvorno sodelovala v oblikovanju njegovih dokumentov.

Slovensko narodnoosvobodilno gibanje je ves čas vojne odločno izražalo globoko vero vseh svobodoljubnih slovenskih ljudi v novo Jugoslavijo kot naravno skupnost bratskih, enakopravnih narodov in narodnosti, za katero so se odločili po svoji volji, na podlagi pravice slehernega naroda do samoodločbe.

V bratski skupnosti enakopravnih narodov Jugoslavije se je prvič v zgodovini popolno izrazila tudi suverenost slovenskega naroda. Že med narodnoosvobodilnim bojem je izoblikoval osnovne elemente lastne državnosti, saj je kočevski zbor odposlancev slovenskega naroda, ta veličastna manifestacija narodove volje, postavil njene temelje. Osvobodilno gibanje jo je nato gradilo dalje z oblikovanjem Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta (SNOS), ki je po osvoboditvi prerasel v začasno slovensko skupščino. Organi predsedstva SNOS in prva vlada, oblikovana v Ajdovščini še pred koncem vojne, so prerasli v izvršno oblast skupščine Slovenije.

Lahko ugotovimo, da so Slovenci v vztrajnim bojem v zahodnem, najbolj izpostavljenem delu države, dali časten delež v temelje trdne zgradbe nove, demokratične Jugoslavije in da so s svojo krvjo, ki so jo prispevali zanjo, prizadevno pomagali utrditi bratstvo in enotnost njenih narodov in narodnosti. Hkrati pa je nova Jugoslavija, ki je zrasla iz štiriletnega skupnega bojnega napora, omogočila Slovencem, da so dosegli lastno državnost in suverenost.

Revolucionarna preobrazba slovenske družbe

Boj slovenskega naroda za osvoboditev od okupatorskih okov, za zedinjeno Slovenijo in novo, demokratično Jugoslavijo je po svojem družbenem bistvu pomenil tudi korenito revolucionarno preobrazbo slovenske družbe.

Najprej je treba ugotoviti, da so v narodnoosvobodilnem boju odločno stopile na politično prizorišče in začele prvič v svoji zgodovini samostojno krojiti narodovo usodo tiste plasti slovenske družbe, ki so bile dotlej izkoriščane in odrinjene od političnega življenja. Pod vodstvom Komunistične partije Slovenije, revolucionarne stranke in avantgarde delavskega razreda, ki je bila ves čas vojne idejno, organizacijsko in kadrovsko jedro Osvobodilne fronte, so se v njej organizirane množice delovnih ljudi Slovenije osvobodile političnega vpliva meščanskih strank obeh tradicionalnih taborov, značilnih za prejšnje politično življenje. Vrhovi slovenskega meščanstva in cerkve so se takoj po aprilski vojni povezali z okupatorjem, boječ se radikalizma množic in izgube oblasti. Začeli so se bedno poniževati, da bi si od smrtnega sovražnika slovenskega naroda zagotovili vsaj kakšno drobtinico svoje prejšnje oblasti. Postali so njegovi pomagači in opora na domačih tleh. Oborožene čete, ki so jih ti reakcionarni krogi oblikovali za boj proti narodnoosvobodilnim silam, so bile del okupacijskega sistema, njihove postojanke pa del mreže okupatorjevih postojank. Zato so naporji reakcionarnih krogov slovenske družbe, da ob podpori okupatorja zlomijo osvobodilno gibanje, potiskali nasprotnike Osvobodilne fronte vedno bolj v naročje tujcu, hkrati pa še bolj utrjevali splošno zavest, da mora biti zmaga osvobodilnih sil tudi zmaga revolucije.

Potek narodnoosvobodilne vojne je po svoji družbeni vsebini pomenil stalno prehajanje čedalje širših množic na revolucionarne pozicije in nenehno rast dveh osnovnih elementov, ki so zagotavljali zmago socialistične revolucije: *slovenske oborožene sile* in *ljudske oblasti*.

Narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi Slovenije so bili kot *oborožena pest Osvobodilne fronte* ves čas boja osnovni instrument revolucije. Imeli so nalogo, da v sodelovanju z oboroženimi enotami drugih jugoslovanskih narodov z orožjem in bojem hkrati z izgonom okupatorjev zagotovijo tudi oblast bojujočega se delovnega ljudstva ter dosežke revolucije ubranijo pred kakršnimi koli zunanji in notranji sovražniki.

NOV in POS so bili revolucionarna vojska tudi tako glede na svoje notranje odnose, socialni sestav moštva in poveljniškega kadra, kakor glede na idejnopolično usmerjenost. Globoka prepričanost in vera v cilje gibanja sta bili osnovna združevalna sila osvobodilnih enot. Kljub temu, da so se pri pridobivanju novih borcev nekateri vojaški mobilizacijski organi sklicevali včasih na silo zakona ali pa pri novačenju uporabljali prisilo, so bili vsi borci pravzaprav prostovoljci, saj se je NOV Slovenije ves čas vojne bojevala sredi mreže okupatorjevih postojank.

Vojaške starešine so zrasi iz ljudstva med bojem, uspehi v boju pa so bili bistveni kriterij pri dviganju kadrov na višje in vodeče dolžnosti. Vojaške šole so imele značaj izpopolnjevanja znanja in prenašanja izkušenj. Iz prejšnjih vojsk je NOV prevzemala kadre šole, ko je ugotovila, da so privrženi ciljem osvobodilnega gibanja.

Organizacije KP in SKOJ v vojski so svoje delo v celoti usmerjale v skladu s cilji OF. Kot revolucionarna avantgarda so si prizadevale, da bi čimbolj dvignile bojno pripravljenost in usposobljenost, utrjevale železno, vendar zavestno disciplino in odstranjevale nepravilnosti, ki so škodovala gibanju. Bedele so nad likom borca in starešine in nad pravilnim odnosom do prebivalstva, prek političnih komisarjev, ki so bili enakopravni člani poveljstev in hkrati predstavniki Osvobodilne fronte v vojski, pa so bojno dejavnost enot usklajevale s cilji osvobodilnega gibanja.

Vojaške enote so bile neizčrpen vir v boju preizkušenih revolucionarnih kadrov, zlasti ko je gibanje začelo oblikovati oblastvene ter druge organe in ustanove. Posebno vlogo v boju za zavarovanje dosežkov revolucije in osvobodilnega boja so imele enote Varnostno-obveščevalne službe, Narodne obrambe in Narodne zaščite.

Drugi osnovni element revolucionarne preobrazbe slovenske družbe je bila ljudska oblast. Od osnovnih oblik, ki jih je vsebovala že dvojna vloga odborov OF kot političnih in oblastvenih organov, se je razvila do povsem izdelanega sistema oblastvenih organov od vrha, Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta, do njegove baze, krajevnih narodnoosvobodilnih odborov. Sistem se je nenehno prilagajal razmeram ter se je razširil na vsem osvobojenem in polosvobojenem ozemlju. Ta mreža organov ljudske oblasti je po svoji usmerjenosti in notranji sestavi bila izraz revolucionarnih hotenj. Bila je dejanska revolucionarna oblast dela slovenske družbe, ki se je boril za osvoboditev in nove družbene odnose. V svoji praktični politiki je že med osvobodilnim bojem, kadar koli in kjer koli so dopuščale razmere, skušala izvajati socialne ukrepe in uveljavljati čim širšo demokracijo, ki je bila hkrati, kar je razumljivo, tudi stroga diktatura nad narodnimi izdajalci in okupatorjevimi pomagači. Vprašanje socialnih reform je osvobodilno gibanje odlagalo na obdobje po končani vojni, sproti pa jih je izvajalo le toliko, kolikor so bile v skladu s koristmi osvobodilnega gibanja.

Tako so bila ob zmagovitem zaključku osvobodilne vojne slovenskega naroda že rešena osnovna vprašanja revolucije, vprašanje politične oblasti in njenega značaja. Hkrati z okupatorjem so bili premagani tudi nosilci stare oblasti in oborožene formacije, ki bi jo mogle restavrirati. Mreža organov ljudske oblasti se je razširila na vse slovensko ozemlje. Oborožene sile jugoslovanskih narodov so varovale državne meje in uničevale poslednje ostanke narodnih sovražnikov. Pot za mirno graditev novih, socialističnih odnosov je bila prosta.

Toda narodnoosvobodilni boj in ljudska revolucija nista spremenila le družbeno-politične podobe slovenske družbe, temveč sta v marsičem spremenila tudi njen duhovni in kulturni obraz. Slovenski narod je šele z osvobodilnim bojem stopil v krog svobodnih in suverenih narodov sveta ter se otrešel mnogih sledov preteklosti. Strahoviti napor štiriletnega boja so spremenili slovenski narodni značaj. Ni brez stvarne vsebine geslo osvobodilnega gibanja, da so Slovenci »iz naroda hlapcev postali narod junakov«. Globoka zavest o moči združenega in enotnega ljudstva je v njem neizbrisna. V osnovnih družbenih slojih se je izoblikoval nov tip slovenskega patriotizma, ponos, da ima narod svojo slavno polpreteklost. Poslednji ostanek mračne, hlapčevske preteklosti — klerikalizem, ki je bil nekdaj osnovna moč na narodnem političnem odru, pa je dobil strahovit udarec in se razgalil kot sovražnik ljudstva in naroda.

Narodnoosvobodilna vojna je prav zavoljo takšnih revolucionarnih ciljev in njihove globoke napredne, revolucionarne vsebine zbudila neslutene ljudske borbene in umske potenciale ter množični heroizem. V moči prebujenih ljudskih množic je bila vsa skrivnost neuničljivosti, trdoživosti in vztrajnosti slovenske partizanske vojske, neuničljivosti in trdoživosti organizacij osvobodilnega gibanja, skrivnost, ki je presenečala svet. Zasluga, da so te lastnosti postale del narodnega značaja, da je gibanje prebrodilo vse težave in uspešno izpeljalo boj do konca, pa gre predvsem najbolj zavestnemu dejavniku gibanja — Komunistični partiji Slovenije.

Literatura in viri

- Ambrožič Lado-Novljan, *Cankarjeva brigada*, Ljubljana 1975
Ambrožič Lado-Novljan, *Gubčeva brigada*, Ljubljana 1972
Babić Mihajlo, Luštek Miroslav, *Tankisti prekomorci*, Nova Gorica 1969
Bavec Franjo-Branko, *Bazoviška brigada*, Ljubljana 1970
Biber dr. Dušan, *Nova Jugoslavija u sudbonosnim poratnim trenucima*. Vijesnik u srijedu, št. 1100—1121, Zagreb 1973

Brajović Petar, *Cetrta operativna cona na Slovenskem v zadnjem letu vojne*, rokopis
 Butorović Radule, Albert Klun, *Tretja prekomorska brigada*, Nova Gorica 1967
 Drugi kongres Komunistične partije Slovenije, Ljubljana 1949
 Drugi svetski rat (Pregled ratnih operacija), Vojnoistorijski institut JNA, knjiga 5, Beograd 1970
 Ferenc dr. Tone, *Poslednji dnevi vojne v Sloveniji*, Naša obramba št. 6, junij 1970
 Ferenc dr. Tone, *Sklepne operacije za osvoboditev Slovenije*, predavanje na XV. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Velenju, september 1970
 Ferenc dr. Tone, *Zaključne operacije za osvoboditev naše domovine*, Kronika, Časopis za slovensko krajevno zgodovino, Ljubljana 1960, 2. zvezek
 Ferenc dr. Tone, Kacin-Wohinz dr. Milica, Zorn dr. Tone, *Slovinci v zamejstvu, Pregled zgodovine 1918—1945*, Ljubljana 1974
 Godina Ferdo, *Prekmurje 1941—1945*, Murska Sobota 1967
 Hribernik Rudolf-Svarun, *Dolomiti v NOB*, Ljubljana 1974
 Hribovšek Mitja, *Prekmurska brigada*, v tisku, Ljubljana 1975
 Isaković Radosav-Rade, *Kosovelova brigada*, Ljubljana 1973
 Jarc Janko, *Partizanski Rog*, Maribor 1967
 Kiauta Ladislav, *Na bojni črti Osemnajste, Zgodovinski oris 18. divizije NOV in PO Jugoslavije*, Ljubljana 1969
 Klanjšček Zdravko, *Strategija in taktika NOV in PO Slovenije*, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja letnik 1971—1972, Ljubljana 1972
 Križnar Ivan, *Slovensko domobranstvo in njegov polom*, Naša obramba št. 5, maj 1970
 Lah Boris, *Prva slovenska artilerijska brigada*, Ljubljana 1975
 Levičnik Karel, *Artileristi prekomorci*, Nova Gorica 1968
 Ljubljana v ilegali, zbornik, knjiga 4, Ljubljana 1970
 Lotrič Tone, *Skojfelški odred*, Ljubljana 1971
 Mikuž dr. Metod, *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji*, 5. knjiga, Ljubljana 1973
 Mitrovski Boro, Glišić dr. Venčeslav, Ristovski Tomo, *Bolgarska vojska v Jugoslaviji 1941—1945*, Beograd 1971
 Mohorič Ivan, *Zgodovina železnic na Slovenskem*, Ljubljana 1968
 Novak Drago, *Prlekija v narodnoosvobodilni vojni, Prispevek k zgodovini Pomurja*, Murska Sobota 1965
Oslobodilački pohod na Trst Četrte jugoslovenske armije, Beograd 1952
Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, Vojnoistorijski institut JNA, knjiga 2, 2. izdaja, Beograd 1965
 Ošnjak Jožko, *Pod Matajurjem, II. izdaja*, Ljubljana 1970
 Pavlin Mile, *Prlekija v narodnoosvobodilni vojni, Prispevek k zgodovini Pomurja*, Murska Sobota 1965
 Pavlin Mile, *Petnajsta brigada*, Ljubljana 1969
 Petelin Stanko, *Osvoboditev Slovenskega primorja*, Nova Gorica 1965
 Petelin Stanko, *Gradnikova brigada*, Nova Gorica 1966
 Petelin Stanko, *Prešernova brigada*, Nova Gorica 1967
 Petelin Stanko, *Vojkova brigada*, Nova Gorica 1968
 Petelin Stanko, Klun Albert, *Na osvobodilnem pohodu proti Trstu in Soči*, Naša obramba št. 4, april 1970
Slovenski poročevalec, april—november 1945
Slovenski zbornik 1945, Ljubljana 1945
 Stenografski zapiski Ustavodajne skupščine LRS, Ljubljana 1950
 Stepančić Miroslav, *Iz osvobodjene Dolenjske v belo Ljubljano*, Naša obramba št. 5, maj 1970
 Stiplovšek Miroslav, *Slandrova brigada*, Ljubljana-Maribor 1971
 Strugar Vlado, *Osvobodilna vojna v Jugoslaviji*, Ljubljana 1967
 Sunajko Stevo, *Sodelovanje slovenskih in hrvaških narodnoosvobodilnih enot 1941—1945*, Ljubljana 1971
 Škaler Stanko, *Kozjanski odred*, Brežice 1967
 Škerl France, *Koroška v boju za svobodo*, Koroški zbornik, uredili Bogo Grafenauer, Lojze Ude, Maks Veselko, Ljubljana 1946
 Šmit Jože, Bordon, Rado, Klun Albert, *Peta prekomorska brigada Ivana Turšiča-Iztoka*, Nova Gorica 1969
Šolstvo na slovenskem ozemlju v obdobju 1941—1945, Ljubljana 1971
 Terčak Stane, *Resevna 1941—1945*, Celje 1961
 Tomšič Janez, *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu in slovenski pomorščaki*, Ljubljana 1974
 Vilhar Srečko, Klun Albert, *Prva in druga prekomorska brigada*, Nova Gorica 1967
Završne operacije za oslobodenje Jugoslavije 1944—1945, Vojnoistorijski institut JNA, Beograd 1957
Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, VI. tom, Borbe u Sloveniji, knjiga 19, Vojnoistorijski institut JNA, v tisku, Beograd 1975
 Zrimec Stane, *Domovi v Sloveniji, porušeni 1941—1945 (Geografska razprostranjenost)*, Geografski vestnik, Časopis za geografijo in sorodne vede, letnik XX-XXI, 1948—1949, Ljubljana 1949
 Ževart Milan, *Oris zgodovine Lackovega odreda*, rokopis, Maribor 1974

Fran Albreht

Francetu Prešernu

*Ob stoletnici »Zdravice«.
Govorjeno slovenskim internirancem
v Dachau na bloku 24, dne 13. februarja 1944.*

*»Francé, ko bil bi danes priča našega trpljenja,
bi se razjokal iz srca.
A ko bi slutil zarjo našega vstajenja,
prešerno bi zavriskal do neba.«*

*Tako Te je pozdravil Ivan Cankar
v spominski knjigi v Vrbi tisto leto,
ko svetska bojna vihra v zadnjih sunkih
je stresala ogrodja narodov.
Tudi naš rod je stresala globoko.
Pretresala ga, ne do dna pretresla,
kakor smo upali! — kot ni pretresla
do zadnjih vlaken narodov sveta.*

*Zato je danes spet v plamenih svet.
V plamenih vse strašnejših kot kdajkoli.
V sovraštvu sprt, razklan in razdvojen,
v slepoti besni, v uničujoči sli
samomorilski pada — blodna žrtev —
v sramoten plen krvniku narodov.*

*Krvnik — vampir in povampirjen zarod
pijó življenja sok evropskih ljudstev.
A ni ga, ki bi izravnal na mah
ta spor z izrodki zlega in teme,
ta boj s pohlepom blaznim in trinoštvom
z namišljenim veličjem vsemogočnim —
le meč in moč in trda dolga borba
— boj za življenje in na smrt —
dokler ne pade zadnja žrtev ljudstva,
ki krivo je neznanske te zablude,
da pot odpre in smer in cilj življenju.
Zakaj življenje — to je žrtvovanje.
Žrtev je plodna setev. In čim globlje
zasekaš rane v zemljo, jo preorješ,
tem bogatejši ti rodi pridelek.*

*Tako je tudi z narodi sveta.
Iz ran in boli le zori spoznanje,
da ljudstva vsa hlepijo po svobodi,
po miru, ustvarjanju, vesoljnem bratstvu,
da svet ni divji zverinjak krvnikov,
nasilnikov, vampirjev, volkodlakov,
da dan ljudem je v delo in užitek
kot bujen sončen vrt, cvetoč in ploden,
kot dom svobodnih in radostnih bratov.
Dokler ne dozori nam to spoznanje,
nam vsem, iz solz in iz krvi, ne bo
še konca borbe in uničevanja,
ne bo prepir še iz sveta pregnan,
ne bodo bratje še si vsi narodi —
kot sanjal Ti, Francè, si pred sto leti
v najlepši sanji svojih sanj — v »Zdravici«.*

*Mi, ki nagnetla nas je mrzka sila
sem v to pregnanstvo z vseh vetrov slovenskih,
mi ohranili smo to sanjo živo,
— to sanjo vere, upanja, ljubezni —
najdražjo dedščino, ki si zapustil
jo rodu svojemu, Francè Prešeren!*

*In zvesti veri tej mi vemo danes,
da že zori v okrilju časov doba,
ko Tvoje se preroštvo bo spolnilo,
ko sežejo si v roke vsi narodi,
ko iznad vseh temot in sporov zdanjih
bo tudi narodu slovenskemu,
najbolj izmučenemu med narodi,
iz vseh zablod, izdajstva in nebratstva
nova visoka zarja zasijala
nad novo prekaljeno domovino.
Ne domovino hlapcev in tlačanov,
gospode domovino in meščanov,
vlačugo svetohlinskih izdajalcev, —
nad domovino, v žrtvah prerojeno,
tlačiteljev in sužnjev osvobojeno,
visoka zarja bratskega življenja,
Svobode in Vstajenja!*